

DEÁK ANDRÁS

PEACE – TRADE – MAPS

BÉKE – KERESKEDÉS – TÉRKÉPEK

PROLÓGUS

Könyvünk fókuszába olyan, a 17–18. század fordulójáról származó dokumentumokat állítottunk, amelyek eddig a bolognai és bécsi levéltárakban lappangtak. Sajátos kultúrtörténeti jelentőségüket tudományos és művészi kvalitásukon túl az adja, hogy világ- vagy hazai elsőséggel dicsekedhetnek. Ilyenek a karlócai békeszerződést követő határkijelölés során rajzolt egyik-másik határtérkép, valamint a kereskedelmi és postatérkép. Továbbá a békeszerződéseket követően ez volt az első olyan határkijelölés, amelyet szisztematikusan épített határjelekkel és mindkét fél aláírásával szentesített térképeken rögzítettek (1699–1702).

Mint tematikus kereskedelmi térkép ugyancsak világelső könyvünk egyik kedvezményezettje, az a mappa, amelyre az egész ország valamennyi lehetséges kereskedelmi útvonalát felvitték. A térképet az Athénban megtartott 18. Nemzetközi Térképtörténeti Konferencián mutattuk be a földkerekség minden tájáról érkezett 225 résztvevő előtt. Mint kiderült, a térképtörténészek közül senki sem találkozott ilyen korai időből származó tematikus kereskedelmi térképpel.¹

Mappánk tehát ugyancsak egyedülálló kultúrtörténeti érték. Jelentős

¹ Egy az ausztráliai Perth-ben rendezett határ-térképezési konferencián, amelyen több világrész térképtörténésze vett részt, ugyancsak nem tudtak hasonló tematikus térképről.

azonban a *Duna térképi ábrázolásának* tekintetében is. Először ezen a térképen jelenik meg a Duna-kanyar határozottan, ami által a folyó Esztergom-Vác után a valóságnak megfelelő É-D irányt vesz fel (1699). Ennek következtében az egész Kárpát-medence vízrajza és kartográfiai képe is megújult. A hagyományos rossz Duna-ábrázolással való szakítást az tette lehetővé, hogy a könyvben bemutatott térképek és dokumentumok szerzői, a Marsigli-Müller szerzőpáros, a Duna és a Tisza mentén csillagászati helymeghatározásokat végzett, ami a kartográfiában ekkor még úttörő vállalkozásnak számított, a Kárpát-medencében pedig egyedülálló. Így kapott helyet a kötetben Müllernek eddig ismeretlen *Csillagászati Naplója* (II. Függelék), amelyben – míg az észlelés körülményeiről számot ad –, pillanatképet kapunk az ország és a megfigyelések helyének török utáni állapotáról.

A fent említett *határtérképek* több éves helyszíni bejárás és felmérés gyümölcsei. A békeszerződés aláírását követően a határ pontos kijelölését végző osztrák bizottság vezetője, L. F. Marsigli, a határok mentéről sok száz térképvázlatot készíttetett főként a rendkívül tehetséges és lelkiismeretes térképésze, J. C. Müller által, aki a vázlatokat gondosan katalogizálta. Ezt a *Müller Térképes naplója* címmel közöljük. Természetesen ezen Napló teljes térképi anyagából csak néhány, a vázlatrajzok jellegét illusztráló rajzot tudunk itt

bemutatni, az egyes ábrákat megnevező Müller-i címek lajstromát azonban közre adjuk.

A 850 km hosszúnak tartott határvonal kijelölésének embert próbáló nagyságát érzékelteti a határkijelölés befejezéséről hírt adó, a török és osztrák megbízott közös *Ünnepélyes nyilatkozata* (III. Függelék). Ez is egy páratlan kordokumentum, mivel az 1699–1702-ig végzett határkijelölés során bejárt területről és az állított határjelek pozíciójáról – a fontosabbak helyzetét a határtérképeken is feltüntették –, részletesen tájékoztat.

Ezen előzmények ismeretében értjük meg igazán, miért éppen az olasz L. F. Marsiglira, és nem egy osztrák mérnökre bízták Bécsben a könyvünk gerincét képező, a Kárpát-medence török utáni *kereskedelmi* lehetőségeit fölvázoló tanulmány elkészítését, és hogyan születhetett meg ennek mellékleteként az a térkép, amelyet mi a világ első tematikus kereskedelmi térképének tartunk.

A közölt dokumentumok részben a Bolognai Marsigli-hagyatékban, részben pedig a Bécsi Állami Levéltárban találhatók. Bár mindkét levéltárban barátsággal és segítőkészséggel fogadtak, amiért itt mondok hálás köszönetet, kutatásom eredményességét szerencsémnek is köszönhettem. Az első lépésekhez az irányt J. C. Müllernek L. F. Marsiglihoz írt levelei jelölték ki. Amikor az egyik jeles bolognai Marsigli-kutató professzornak elmondtam, mi

mindenre nyitottak ablakot a levelek, csodálkozva kiáltott fel: „Mindez itt van nálunk?” Bolognai kutatásaim során kiderült, hogy számos szál Bécsbe is vezet. Többszöri sikertelen próbálkozás után kutatásomat végül ott is siker koronázta.² L. F. Marsigli és J. C. Müller munkásságára vonatkozó kutatásaimat két könyvben adtam közre³, ami pedig azokból kimaradt, azt másfél évtized hiábavaló próbálkozása után, itt bocsátom a kutatók rendelkezésére. A két archívumban őrzött anyag számos tudományterületet érint, és szinte kimeríthetetlenül gazdag. A kor európai kultúrtörténetét lehetne belőle megírni. Vagy másfél évtizeddel ezelőtt a Bolognai Egyetem és a magyar Országos Széchényi Könyvtár – a tervek szerint bevonva a Marsigli munkássága által érintett országokat – Magyarországon túl Svájcot, Németországot, Ausztriát, Hollandiát, Franciaországot, Horvátországot, stb. – közösen pályázott EU-s támogatásra, hogy egyesült tudományos erőkkal egy Marsigli-kritikai kiadást

² A Bécsbe megküldött Marsigli-féle határjelentéseket éveken át, valahányszor módomban volt a Staatsarchivban kutatni, eredménytelenül kerestem. Egyik alkalommal a Hadtörténeti Intézet delegáltjába, dr. Cigány Istvánba botlottam, aki aztán főszereplője lett a kb. 3500 oldalnyi határjelentés megtalálásának. Ő, midőn elpanaszoltam neki sikertelenségemet, így szólt: „Pár héttel ezelőtt, az egyik sarokban lévő dobozokba belekukkantva, mintha ezeket az iratokat láttam volna.” Lement a raktárba, és máris hozta... Köszönöm, Pista!

³ Deák András: A Duna fölfedezése / Discovery of the Danube, Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény. 2004. Deák András: Térképek a Félhold árnyékából / Maps from under the Shadow of the Crescent Moon. Duna Múzeum, Esztergom. 2006.

létrehozzon. A pályázat, amelynek előkészítésébe minket is bevontak, nem nyert. Ettől függetlenül nem szabadna föladni, mert a téma annyira összeurópai, Marsigli személye és munkássága oly mértékben egyetemes és értékes, hogy – miként a róla megjelent publikációk és a jelen forrás-kiadvány is ékezen bizonyítják –, nélküle nem lehet hű és teljes képet kapni Európa 17. század második felének és a 18. század első felének kultúrtörténetéről.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy nincs szándékunkban a két szerző élettörténetét ismertetni, bár a témát teljesen megkerülni nem tudjuk. Ezért igyekeztünk azokra a momentumokra szorítkozni, amelyeknek az ismerete a szerzők és munkáik jobb megértését segítik. A fiatal Marsigli szellemének bontakozásában, tudós kapcsolatainak alakulásában például nagyon fontos szerepet játszott kora Bolognájának pezsgő kulturális élete, az úgyszólván egymást érő magán akadémiák.⁴ J. C. Müllernek – Marsiglinak a császárnál való kegyvesztettsége utáni⁵ –, az osztrák császár szolgálatában végzett térképezési tevékenységét sem tárgyaljuk. Az ő 1696–1703-ig a Kárpát-medence területének térképi arculatát megújító vízrajzi és határtérképeinek sokaságát, kiválóságát is csak jelzésszerűen mutatjuk be. Hangsúlyozzuk azonban, hogy akár Marsigli, akár

⁴ Cavazza: Marta Cavazza: Settecento inquieto... Il Mulino, 1990.

⁵ Kegyesztettségről szóló döntést 1704. február 25-én kapta kézhez. Ezután száműzöttként Franciaországba ment.

Müller térképező és tudományos munkájáról szólunk, mindig mögéje kell gondolnunk a másikat. Még a Danubius⁶ kéziratosa, szöveges lapjain is – amit pedig egyértelműen Marsigliának szokás tulajdonítani –, felfedezhető Müller keze nyoma, az anyaggyűjtésben való közreműködésről nem is szólva. A Müller neve alatt emlegetett térképeknél ugyancsak a két tudós bizonyos mértékű kooperációjáról beszélhetünk. Akár a Duna-térképeknél, akár pedig a határ-térképek esetében, Marsigli véleményezte Müller vázlatrajzát, esetenként belejavított és irányított. Ugyanez figyelhető meg a csillagászati észlelések esetében. Marsigli szerezte be Nürnbergből a megfelelő távcsövet, ő volt az, aki a Hold-észleléseknél Eimmarttal a Plenilunium-megoldást kiötlötte, ő jelölte ki az észlelés helyeit és ő határozta meg a feladatokat: Hold-észleléseket, állócsillagok észlelését és a Jupiter holdjainak megfigyelését, valamint a négy iránytűvel való megfigyeléseket a mágneses elhajlás rögzítése érdekében.⁷ Müller viszont a határkijelölés során volt Marsigliának állandóan jobbkeze. Lóháton és gyalog hadmérnökök közreműködésével felderítette a határ mindkét oldalát 2–2 óra

⁶ Danubius Pannonico-Mysicus. Amsterdam-Haag, 1726. Tom. I–VI.

⁷ Halley kizárólag tengeri izogon vonalakat feltüntető térképén egyetlen egy szárazföldi található, és pedig az Egerre – Szolnokra – Szegedre – Titelre vonatkozó adatokkal. (Bartha Lajos: A mágneses deklináció korai adatai a Kárpát-medencében – Early Data on the Magnetic Variation in the Carpathian-Basin. = Technikatörténeti Szemle, XVI. Köt. 1986–87. Bp. 1988. 97, 101, 103. p. =)

járásnyi szélességben, és a hevenyészett vázlatrajzokból Marsigli határjelentéseinek mellékletéül – név nélkül! – remek térképeket és helyszínrajzokat készített, amelyeken feltüntette a jelentésben szereplő problémát, illetve a török fél által is elfogadott határszakaszt. Hasonló funkciót töltöttek be Marsiglinak a kereskedelemről szóló tanulmányát és a postai összeköttetéseket fölvezető „Információ”-ját (V. Függelék) kísérő térképek. Az előbbin először találjuk a Duna- és a Kárpát-medence vízrajzát helyesen ábrázolva, ezért is foglalkozunk – bár csupán csak jelzés szerűen – a Duna- és a határtérképekkel⁸. Ezek ugyanis – miként fentebb már megfogalmaztuk –, feltételei voltak a helyes Kárpát-medence-kép megalkotásának. A Csillagászati Naplónak nemcsak a csillagászok miatt adtunk alább helyet, hanem az általános érdeklődésre számot tartható észlelések helyét és körülményeit leíró szöveges részek miatt is.

A *Térképes napló* itt közölt „változata” csak sejteni engedi Müller és a határkijelölő bizottságok hétköznapijait a határkijelölés során. Míg a Napló egyes tételeit olvassa az ember, mindig hozzá kell képzelni az azt lefedő vázlatrajzot, mivelhogy ez a Térképes Napló vázlatrajzok, esetenként szépen kidolgozott térképek németes

⁸ Részletesebben lásd: Deák András: A Duna fölfedezése / Discovery of the Danube , 2004; valamint Térképek a Félhold árnyékából / Maps from under the Shadow of the Crescent Moon , 2006.

alapossággal, rendbe szedett gyűjteménye. A helytörténészek számára, bizonyára ugyancsak értékes dokumentumok lehetnek.

Időrendben *a határkijelölés befejezéséről jelentést tevő Ünnepélyes nyilatkozat* következik, amelyben Marsigli – nyilván itt is Müllerre támaszkodva – olyan részletességgel számol be, hogy annak alapján még ma is végig lehetne menni a 850 km hosszú határvonalon, amiről a Müller-i térképek kíséretében érdekes és értékes dokumentumfilmet lehetne készíteni.

Ezek után érkezünk el egyik izgalmas „fölfedezettünkhöz”, az *Értekezés a kereskedelemről és az azt kísérő térképhez*.⁹ Mind a tanulmány, mind pedig az azt kísérő térkép rendkívüli tudománytörténeti értéket képvisel. *A térkép ugyanis a maga nemében – a tematikus kereskedelmi térképek között – világelső.* A tanulmányról – mivel a kereskedelem kérdésében nem vagyunk avatottak –, csak sejtjük, hogy ugyancsak sajátos kultúrtörténeti értéket képvisel. Ez a függelékben a Bécsben talált német nyelvű változatában is olvasható.

A *Postatérkép*, amelyet Müller az „Információ” címet viselő Marsigli-tanulmány mellékleteként rajzolt, *Magyarország első postatérképe*. Ez ugyan sokkal egyszerűbb, mint az ugyancsak

⁹ Raffaella Gherardi: Luigi Ferdinando Marsigli Relazioni dei Confini... Modena, Mucchi Editore, 1986.

Müller által 1708-ban rajzolt, majd nyomtatásban is megjelent, Magyarország térképére Homann által föl vitt „postatérkép”, de egyértelműbben ad áttekintést a Marsigli Információjában föl vázolt postavonalokról.

Végezetül megjegyezzük, hogy kiadványunkban a magyarul nem értő, de a közölt dokumentumok iránt érdeklődő kutatókra való tekintettel a dokumentumok eredeti szövegét – ha azok rövid lélegzetűek a magyar fordítással együtt, ha pedig hosszabbak, a Függelékben – hozzuk.

A KÖZÖLT TÉRKÉPEK ÉS DOKUMENTUMOK

SZERZŐI

Luigi Ferdinando **Marsigli** (1658–1730)¹⁰, a katona és tudós, Bolognában, a *mater studiorum*, a világ első *universitas*-ának,¹¹ az *Archiginnasio*-nak a városában született grófi családból. Szellemé kiművelésére szülei, majd ő maga nagy gondot fordítottak. Előbb szülővárosában, aztán Páduában, végül pedig Rómában neves tudósoktól sajátította el a kor legfrissebb természettudományos és matematikai ismereteit. Jelentős hatással volt rá szülővárosának pezsgő tudományos élete, ahol 1659-től egymást váltották a *magán* tudományos akadémiák. Tudósok és a tudományok iránt érdeklődők – nem különben diákok is – gyűltek egy-egy tehetséges tudományszervező köré. Így jött létre az *Accademia della Traccia*, az *Accademia del Davia*, az *Accademia dell’ Archiginnasio* és az

¹⁰ Marsigli nevének írását illetően megjegyzendő, hogy újabban következetesen *Marsili*-t írnak a vele foglalkozó publikációk. Magyarországi korszakában azonban mindig *Marsigli*-ként írta alá leveleit és jelentéseit. Később jelent meg a „g” nélküli változat. Pár évvel ezelőtt Bolognában találkoztam a család egyik leszármazottjával, aki elmondta, hogy valamikor a XV. században jelent meg a *Marsili* név, de az a családnak egy másik ága. Eszerint tehát helyesen: *Marsigli*.

¹¹ 1087-ben alapították. Kultúra- és tudatformáló hatása egész Európára kisugárzott. Példája nyomán sorra létesültek az egyetemek szerte Európában: 1170. Oxford, 1200. Párizs, 1222. Pádua, 1257. Sorbonne, 1233. Montpellier és Orleans, 1303. Róma, 1321. Firenze, 1343. Pisa, 1347. Prága, 1357. Siena, 1364. Bécs, 1388. Köln, 1409. Leipzig.

Accademia degli Inquieti (a Forrongók Akadémiája). Az utóbbi három akadémia tagjai sorában nemcsak Marsigli kedves tanárainak neve bukkan fel, hanem ő magáé is!¹² Személyes kapcsolata nagyra becsült tanáraival sohasem szakadt meg. Még a harcterekre is küldték kérdéseire válaszul oktató leveleiket. Tudományos problémáival, midőn a Duna-monográfiáján dolgozott, gyakran fordult hozzájuk. Botanikában az orvos és anatómus Giovanni Maria Lancisitől és Marcello Malpighitól – ő Marsigli idejében Bolognában az orvostudomány professzoraként működött –, az anatómiai ismereteket és a boncolás tudományát sajátította el, amiről a Duna-monográfia viza és sas anatómia-rajza tanúskodik¹³, a botanikában a bolognai Lelio Trionfetti, a csillagászatban Giovanni Alfonso Borelli a Jupiter holdjairól írt munkájával volt rá hatással, a Danubiusban – Tom. I. Pars II. – a Jupiter-észlelések tanúskodnak erről, és fontos szerepet játszott életében atyai jóbarátja Domenico Cassini és a római egyetem matematikusa és csillagásza Geminiari is, akinél 1677-ben tanult. Kiváló tanárainak és tudós barátainak köszönhetően rendkívül széleskörű ismeretekre tett szert. Nem véletlenül szokták őt polihisztorként is számontartani. Amint tanulmányait befejezte, az élet iskoláját kezdte el ugyancsak sikerrel járni. Bármerre vetette a

¹² Marta Cavazza: *Settecento inquieto. Alle origini dell'Istituto delle Scienze di Bologna*. Bologna: Il Mulino, 1990.

¹³ *Danubius Pannonico-Mysicus* Tom. VI.

sorsa, szerteágazó ismeretei szinte minden élethelyzetben biztosították számára, hogy feladatát sikerrel teljesítse.

Amikor a velencei követség kíséretében Isztambulban egy évet eltölthetett (1679-80), az életét később meghatározó, sikeres katonai és tudósi karrierje számára fontos ismeretekre tett szert. Első nagy sikerű könyve például, a *Bevanda Asiatica*, amelyben a törökök kávéfogyasztási kultúráját ismertette, szerte Európában ismertté tette nevét.¹⁴ Elterjedt nézet, hogy ezekre az ismeretekre élete „rabszolga-epizódja” idején tett szert, amikor is 1683-ban, Bécs alatt rabtartója számára a kávéfőzés is az ő feladata volt. Feltételezhető, hogy éppen a már Isztambulban megszerzett ismereteinek köszönhette kitüntető feladatát.

Az 1682–1702 tavaszáig a Kárpát-medencében eltöltött ideje alatt – közel 20 év! –, katonaként, diplomataként, határkijelölőként nagy hasznára volt, hogy idejét Isztambulban atekintetben is hasznosan töltötte, hogy elsajátította a török nyelvet.¹⁵ A nyelv ismerete megnyitotta előtte a lehetőséget, hogy a törökök társadalmi, gazdasági és politikai életébe a törökökkel anyanyelvükön kommunikálni nem tudóknál mélyebben belelásson. Megismerte a

¹⁴ *Bevanda Asiatica* (Trattatello sul caffè.) Vienna, 1685.

¹⁵ Egy Abraham Gabai nevű tolmács segítségével törökül tanult, megismerkedett török írnokokkal és tudósokkal, és elkezdte gyűjteni a török kéziratokat és térképeket. John Stoye: *Marsigli's Europe*, New Haven and London, 1994. 18. o.

török hadigépezet működését, felismerte az oszmán birodalom hanyatlását. Ezeknek az ismereteknek a birtokában írta meg később a török birodalom katonai helyzetét tárgyaló munkáját, a *Stato militare dell'Impero ottomanno-t*¹⁶. Ugyanakkor azon fontos információhoz is jutott, hogy a törökök ismét Bécs ellen készülnek. Isztambulban szerzett ismeretei köszönnek vissza a kereskedelemről írt tanulmányában¹⁷: „Konstantinápolyban különböző európai nemzet fiait láttam jönni-menni, hasonlóképpen a török birodalmon kívül eső ázsiaiakat is, de Császári Felségtek birodalmából egyetlen egy emberrel sem találkoztam.” Emellett megfigyelte azt is, hogy mely áruk, mely országokból, milyen áron cserélnek gazdát, és ha a háború után az osztrák császár kereskedői az isztambuli piacra be akarnak törni, milyen konkurrenciaharcra számíthatnak. A szóban forgó tanulmányban ezeket az ismereteit is hasznosította.

Egy jó év elteltével a követség tagjai hajón hazatértek. Ő két társával 1680. augusztus 22-én, a Balkánon át lóháton vágott neki a nagy útnak. A Magyarország ellen vonuló török hadsereg vonalán haladtak – Isztambul - Edirne - Plovdiv - Sofia - Nis – Belgrád –, a Duna mentén Buda és Bécs volt úti célja. A pestisjárvány miatt azonban

¹⁶ Amszterdam és Hága, 1732. Magyarul: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Historia Antik Könyvesház Kiadó, Bp., 2007. Fordította: Molnár Mónika.

¹⁷ Függelék V. Allgemeiner Discurs über den Traffico.

Belgrádot elhagyva Spalato [Split] kikötőjébe tartott, ahol hajóra szállt. Balkáni útja közben jegyzetelt, felfigyelt a római útmaradványokra, építészeti emlékekre, a sajátos etnikai, politikai és gazdasági viszonyokra. E terület problémái iránti fogékonysága ekkor alakult ki benne. Később, a háború alatt, majd azt követően a határkijelölés során az itt élő népek múltjára, a gazdasági és földrajzi viszonyokra vonatkozó ismereteit térképek és könyvek segítségével tovább gyarapította. Nem volt az osztrák katonai és politikai elitben még egy olyan ember, aki ezt a török uralom alatt lévő balkáni területet, „terra incognitát” – miként Danubiusának bevezetőjében nevezi –, olyan alaposan ismerte volna, mint ő. Ennek később, a karlócai békekötést követő határkijelöléskor (1699–1702), a török megbízottal való tárgyalásai során, és az említett, a kereskedelemről szóló tanulmányának írásakor nagy hasznát látta. Ez a felhalmozott ismeretanyag vetette meg alapját a *Monarchia Hungarica...* című kéziratban fennmaradt könyvének is¹⁸ és az abban található térképeknek.¹⁹

A konstantinápolyi út és kaland nyomán érlelődött meg benne, hogy

¹⁸ BUB (Biblioteca Universitaria Bologna) Mss di Marsigli, Vol. 28. A *Monarchia* alatt a Magyar Királyság értendő. (Marsigli következetesen így emlegeti Magyarországot.)

¹⁹ 1702–1703 között J. C. Müllerrel a balkáni államok – Bulgária, Szerbia, Bosznia, Hercegovina, Horvátország, térképét megrajzoltatta, ezek a kéziratok kötet elején befűzve megtalálhatók.

a hadmérnöki tudományokban – főként a matematikában – tökéletesíti magát, és katonai pályára lép.

Katonáskodását 1682-ben – 24 évesen Győrött, gróf Enea Caprara lovasgenerális seregében kezdte. Mindjárt a török háború elején fogságba esett, majd rabszolgaként követte a menekülő török sereget a Balkánig, ahol váltságdíj fejében szabadult, majd ismét szolgálatra jelentkezett. Hadmérnöki ismeretei, kiváló szervezőkészsége, a hadtudományban való jártassága, a török nyelv és viszonyok ismerete gyors előmenetelt biztosítottak számára. Mint tábornok, diplomata és tudós kitűnt az osztrák tisztek közül. Számos katonai és tudományos kutató vállalkozása során szerzett gazdag tudományos, földrajzi, néprajzi, gazdasági, politikai ismereteit az alább közölt tanulmányaiban – a már emlegetett kereskedelemről és a postajáratok megszervezéséről szólókban –, valamint határjelentéseiben gyümölcsoztette. Nem fedti teljesen a valóságot az a kép, ahogy önmagát a Royal Society számára megküldött *Prodromus*-ában²⁰ beállítja, mondván, ő csupán egy katona – „miles sum” –, és vegyék számításba, hogy gyakran sátorban, katonaköpenybe burkolózva volt kénytelen dolgozni.. Mindenesetre munkássága ékesen bizonyítja, hogy nem egy átlag katona ő, hanem egy „eruditus”, tudós katona a

²⁰ Címlapja: Aloysi Ferdinandi Comit. Marsigli: Danubialis Operis Prodromus. Ad Regiam Societatem Anglicanam. Auspicio Anni ac Saeculi Novi 1700.

javából. Ennek köszönhető a karlócai békekötést követő határkijelölésnek a történelemben addig ismeretlen alapossággal végzett kijelölése és térképre vitele²¹, a kereskedelemről szóló tanulmánya és az azt kísérő világelső tematikus térkép, valamint a postai összeköttetés megteremtésének lehetőségeit fölvázoló Információja, és az annak illusztrálására mellékelt postatérkép, amely Magyarország első ilyen témájú térképének tekinthető. Emberi és tudós nagyságát bizonyítja-méltatja, hogy katonai karrierjének derékba törését követően sem omlott össze (1704)²², hanem nyomdakészre dolgozta át a hat kötetes fő művét, a *Danubius Pannonico-Mysicus*-t; kutatta a tenger életét, amelynek gyümölcseként megírta a *Histoire physique de la mer*-t (1725.)²³. Érdemének tudhatjuk be azt is, hogy szolgálatában érett csillagásszá és kiváló térképésszé Johann Christoph Müller, aki a gyönyörű Duna-térképeket és a már emlegetett, több száz határtérképet, a kereskedelmi- és postatérképet rajzolta. Azt az emberi gyengeségét pedig, hogy a térképek esetében Müller nevét következetesen

²¹ Erről szólnak a könyvünkben ismertetett határ-dokumentumok és térképek.

²² Kegyesztettségének körülményeit bőségesen tárgyalják életrajzírói, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy Breisach várát szabad elvonulás fejében feladták a franciáknak. A vár kapitányát, Arco grófot és helyettesét, Marsigli t hadbíróság elé állították. A grófot lefejezték, helyettesét pedig rangjától megfosztották és száműzték. Párizsba, majd Montpellier-be távozott. Mindkét város akadémiája tagjává választotta.

²³ L. F. Marsigli: *Histoire Physique de la Mer*. Original text, with English translation by Anita Mc Connell. 2016.

elhallgatta, úgy gondoljuk, mindezek ismeretében megbocsáthatjuk neki. Mert hogy jelentéseinek térképi mellékleteit következetesen név nélkül küldte.²⁴ Sőt, a postai összeköttetésről írt „Információjá”-ban a csatolt térképet egyenesen saját munkájának mondja.²⁵ Így történhetett meg, hogy mind a mai napig Müllernek a Kárpát-medencéről vagy a Dunáról rajzolt térképeit csak Marsigli neve alatt említi a szakirodalom, pedig közös munka volt az a javából. Egyébként az a tény, hogy Marsigli a térképek esetében elhallgatta Müller nevét, inkább kozmetikai jelentőséggel bírt, hiszen azok, akiket illetett, tisztában voltak Müllernek Marsigli mellett betöltött szerepével. Emberi és jellembeli nagyságáról életműve ékesen tanúskodik. És tanúskodik az 1710. február 3-án írt végrendelete is, amelyet halála után, a bolognai szenátusban 1731. augusztus 11-én olvastak fel. Az alább idézett mondatok nagylelkű, megbocsátó jellemről vallanak. Ezeket azért is idézünk, mert lentebb, a Határtérkép-csoda címszó alatt érintőlegesen bemutatott, 39

²⁴ Természetesen a bécsi urak azért tisztában voltak Müller szerepével, amit mi sem bizonyít ékeesebben, hogy Savoyai Jenő, még mikor Marsigli a császár kegyét élvezte, egy Schirndorf nevezetű tisztet küldött Nürnbergbe Müllerhez – aki az idő tájt a Danubius térképein és a 39 szelvényes határtérképen dolgozott –, hogy Bécsbe csábítsa. Müller, úgy érezvén, hogy hűtlenség lenne részéről az invitálásnak engedni, nemet mondott, de miután Marsigli kegyvesztetten Franciaországba távozott, eleget tett Savoyai felkérésének. BUB Mss di Marsigli Vol. 80. B. pp. 164–165. latin.

²⁵ BUB A. M. C. I. 5. Vol. 68. Relatio 21. 1700. Május pp. 17–22. Per la disposizione delle Poste ad uso de I Confini.

szelvényesnek mondott, pergamenre rajzolt, rendkívül értékes műről szól. Kéri a szenátust, hogy készítsenek a térképről másolatot, aztán juttassák el az osztrák császárhoz:

Azon kincsek között, amelyeket az új Institutum számára a tisztelt Szenátusnak adományoztam, van egy nagyobb méretű, bőrbe kötött könyv [...], a császári és ottomán birodalom határait számos szelvényre osztva rögzítő térkép [...], amely nemcsak az osztrák császár birodalma, hanem az egész kereszténység számára rendkívül jelentős. Mindet saját költségemen készítettem, és mindenféle császári parancs nélkül saját kezdeményezésemre. Az uralkodó császárnak tartozom azonban azzal, hogy ezt lábai elé tegyem. Nem akarom, hogy azt higgyék, hogy ez úton szeretném a császár kegyét visszaszerezni azon tévedésért, amit mások rossz indulata miatt kellett elszenvednem, nagyon örülök, hogy ezer embert megmentettem a haláltól, amire meglelégedéssel gondolok vissza...²⁶

Könyvünk másik főszereplője – mivelhogy bármennyire furcsán hangzik is, két főszereplője van –, Johann Christoph Müller, aki Nürnberg városának tőszomszédságában fekvő Wehrd-ben (Wöhrd) született 1673. március 15-én. Fiatal éveiről csak annyit tudunk, amennyit Doppelmayr könyvében közöl: *Már kora gyermekségében a tudományok és művészetek iránti nagy vonzalmáról tett tanúságot,*

²⁶ BUB Assunteria di Istituto – Diversorum B. 2. n. 8. Breisach várának történetére utal, amikor is a kölcsönadott várágúikat a francia ellenség közeledtére se kapták vissza, Arco gróffal úgy döntöttek, hogy szabad elvonulás fejében föladják a várat.

*a latin és a humán tárgyakban alapos műveltségre tett szert...*²⁷ Doppelmayr állítását Müller gyönyörű térképei és a Marsigli szolgálatában fogalmazott latin szövegei, levelei ékesen bizonyítják. Életrajzírói azt sugallják, hogy a reáltudományokban Georg Christoph Eimmart irányításával mélyült el. Újabban Hans Gaabnak sikerült kiderítenie, hogy legalább egy évet Altdorfban²⁸, Nürnberg egyetemén töltött el.²⁹ Bizton feltételezhetjük, hogy miként testvére, Heinrich Müller, úgy ő is mindvégig az egyetem hallgatója volt, és csak gyakornokként került Georg Christoph Eimmart mellé. Ugyanis csak 19 éves korában tűnik fel Nürnberg városában, Eimmart mellett, mint gyakornok csillagász, rajzoló és rézmetsző: *1692-ben, mivel érdeklődése leginkább a matematika irányába vitte, Georg Christoph Eimmart-nál nagyszerű képzést nyert, akinek avatott irányításával négy évig nagy szorgalommal és haszonnal dolgozott, miközben lehetősége nyílt arra is, hogy a gyakorlati asztronómiában és a*

²⁷ Doppelmayr, Johann Gabriel: Historische Nachricht von den Nürnbergischen Mathematicis und Künstlern. Nürnberg, In Verlegung Peter Conrad Monaths, 1730.

²⁸ Az egyetemről Ernst Friedrich Zobel jelentetett meg a városka és az intézmény jelesebb épületeit képen és szöveggel bemutató könyvecskét, melyet Mikoviny Sámuel írt és rajzolt: Das Merckwürdigste von der Löbl. Nürnbergischen Universität-Stadt Altdorf. Bey Ernst Friederich Zobel, Anno 1723.

²⁹ Egyetemüket a nürnbergi városatyák avégből alapították Altdorfban, ebben a Nürnbergtől 35 km-nyire lévő vidéki városkában, hogy a fiatalok kevésbé legyenek kitéve a nagyváros csábításainak, és így jobban csak a tudományoknak tudjanak élni.

*rajzolás művészetében – hogy egy-egy szép metszet elkészítésére is képes legyen –, alaposan elmélyedjen.*³⁰ A szöveg további része is önképzésnek mondja az Eimmart-nál való ismeretszerzés módját. Eimarttól útja, tudjuk, Bécsbe, majd Magyarországra vitte, ahol 1696–1704-ig L. F. Marsigli szolgálatában dolgozott. Ezt követően hívta őt Savoyai Jenő Bécsbe, és lett haláláig (1721) császári térképész, amely idő alatt a császári örökös tartományokat mérte fel, és vitte térképre.³¹

Bátyja, Johann Heinrich Müller élete szorosabban kötődött Nürnberghez, de egy különös szálon ugyancsak kötődik Magyarországhoz is! Az 1690-es évek második felében, amikor öccse már Magyarországon működött. Eimmart egyik levelében említést tett arról, hogy nemcsak leánya, Clara dolgozik a Danubius-on, hanem Heinrich Müller is.³² 1710-ben pedig Heinrich az Altdorfi

³⁰ Hans Gaab: *Zur Geschichte der Eimmart-Sternwarte. Spezialausgabe des Regiomontanus-boten*. Nürnberg, März 2005, S. 44, 54–58. Testvére, Heinrich 1692-ben kezdte meg tanulmányait az Altdorfi Egyetemen, és 1697-ben Giessenbe ment – feltehetően az altdorfi tanulmányainak befejeztével. Nincs rá bizonyítékunk, de logikusnak tartjuk, hogy testvére Johann Christoph hasonlóképpen nemcsak azt az egy évet töltötte az egyetemen, amelyre Hans Gaab adatot talált. Továbbá megjegyezzük, hogy Heinrich Müller 1709-től az Altdorfi Egyetem matematika-professzora, 1713-tól az új csillagvizsgáló igazgatója, és Mikoviny Sámuel tanára volt! Ily módon a Müller testvérpár nagy betűkkel írta be nevét a magyar kartográfia történetébe.

³¹ Felmérte és metszésre kész állapotban elkészített Morvaország kilenc részből és Csehország 25 szekcióból álló térképét.

³² BUB Mss di Marsigli, Vol. 79. p. 20.; G. C. Eimmart, Nürnberg, 1701. szeptember 24.

Egyetem matematika és fizika professzora lett, ahol az egyetem által örökölt Eimmart-féle csillagászati műszereket gondozta, és segítségükkel tanította a csillagászati ismeretekre többek között a „*Hungaria Nova*” megrajzolóját, leghíresebb tanítványát, a magyar Mikoviny Sámuel. Az ő hatására Mikoviny – miként ő magáról írja –, *'annyira megszerette a matematikai stúdiumok kimeríthetetlen világát, hogy először semmi mást nem akart..., mint annak egyes részeivel közelebbi ismeretséget kötni..., a nemes tanulmányoknak mégis elsősorban az a része lett szívügye, amely egy-egy vidék helyzetének ábrázolásával foglalkozik'*.³³ Az a tény, hogy még altdorfi diákként publikált kis könyve számára, amely a városka nevezetességeit mutatja be írásban röviden, és gyönyörű metszetekkel, a tartománynak saját készítésű térképét is megrajzolta, jelzik, hogy az egyetemen ez irányú képzésben is részesült.³⁴

³³ Mikoviny Sámuel: Epistola. Pozsony, 1732. Mindezek mögött Bél Mátyás előrelátó tervezését lehet fölfedezni, aki az ország vármegyénkénti leírásának tervén dolgozott, és tudjuk, hogy Mikoviny az ő támogatásával jutott ki Altdorfba. Őt szemelte ki arra, hogy a kartográfia eszközeivel is leírja az országot.

³⁴ Das Merckwürdige von der Löbl. Nürnbergischen Universität-Stadt Altdorf in verschiedenen Kupfern und einer kukrzen Beschreibung nebst einem Land-Chärtlein des Nürnbergischen Territorii und angränzenden Oerten fürgestellt. (Daselbst zu finden bey Ernst Friederich Zobel.) A. 1723.

Az Altdorfot bemutató kis könyvben megjelent,
Nürnberg környékét és a vele határos területeket ábrázoló
Mikoviny-térkép

A csillagászzal való közelebbi ismerkedése ugyancsak arra utal, hogy tudatosan készülhetett az országfelmérő feladatokra, melynek során a csillagászati észleléseknek kulcsszerepet szánt. Ennek tárgyi bizonyítéka három tanulmánya is, amelyek az 1730-as években láttak napvilágot³⁵. Ezek szerint a mi Müllerünk bátyjának, Heinrichnek jelentős érdemei vannak abban, hogy megszülettek annak emberitudományos feltételei, hogy nem sokkal J. C. Müller távozása után Magyarországot vármegyéenként is felmérjék.³⁶ Ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy a II. József által 1785-ben elrendelt polgári vízrajzi felmérésnél, J. C. Müllernek az 1709-ben megjelent Magyarország-térképe szolgált etalonként³⁷, akkor joggal fogalmazunk úgy, hogy a Müller-testvérpár munkássága több mint száz évig meghatározó tényezőként fejtette ki pozitív hatását a Kárpát-medence kartográfiai munkáiban. A szóban forgó, II. József-i vízrajzi térképeknek ugyanis, melyeket *Praeliminaire Flusskarte*-nak kereszteltek el, mindegyik címében az szerepel, hogy a Müller-i

³⁵ Samuelis Mikoviny Nobilis Hungari Epistola, de methodo concinnandarum Mapparum Hungariae topographicarum. Posonii, 1732; Monitio – megjelent in Bél Mátyás: *Notitia Hungariae Novae*. Vienna, Tom. I. 1735.; Monitum – megjelent u.o. Tom. II. 1736.

³⁶ Mikoviny Sámuel megye-térképeire gondolunk, melyeket Bél Mátyás vármegyeleírásainak mellékletül szánt.

³⁷ Augustissimo Romanor. Imperatori Josepho I. Hungariae Regi Invictissimo mappam hanc Regni Hungariae propitiis elementis fertilissimi cum adjacentibus regnis et provinciis nova et accuratior forma ex optimis schedis collectam... 1709. Méretaránya kb. 1:550.000.

térképet alapul véve készült. Például „Plan des Theissflusses nach Müllerischen Bogen”³⁸. A Tisza és a Maros folyó feltérképezését ily módon el is végezték. II. József korai halála miatt a Duna vízrajzi felmérése azonban már elmaradt.³⁹

A könyvünkben J. C. Müllertől két „Naplót” közlünk, melyeket a Bolognai Marsigli Archívumban őriznek. Az egyiket ő maga csillagászatnak, a másikat térképes naplónak nevezte. Ezek ismeretében értjük meg teljes mélységében sikerének titkát, hogy térképei miért nemcsak esztétikusak – miként a piacra dolgozó korabeli kartográfusok többségének a munkái –, hanem jók is, eredetiek, esetenként forradalmian újak, mint amilyenek a Duna-térképei. Sikerét részben annak köszönhette, hogy a csillagászati helymeghatározás modern módszerével élt, részben pedig a rendelkezésére álló több száz vázlat- és helyszínrajznak, valamint tudós lelkiismeretességének. Az igazság megköveteli azonban, hogy a róla most fölvázolt képet kissé árnyaljuk. Munkája során nemcsak saját tapasztalatára, feljegyzéseire, vázlataira támaszkodhatott ugyanis, hanem segítségére volt véleményével, kritikájával és feljegyzéseivel L. F. Marsigli, aki egyben kartográfiai tevékenységéhez a feltételeket is biztosította, sőt feladatait is

³⁸ Sexty András, Szabolcs megyei mérnök Tisza-térképe.

³⁹ Fodor Ferenc: Magyarország vízrajzi térképezése II. József korában. Vízügyi Közlemények, 1955. 3-4. szám.

meghatározta. Ezek között szerepelt a négy mágnestű segítségével a mágneses elhajlás mérése. A kapott mérési adatokat Marsigli a Prodomus-ában megjelentette. Így juthatott Halley ezek birtokába, és rajzolhatta be a kizárólag tengeri vonalakat tartalmazó izogon-térképére az egyetlen szárazföldit, mégpedig azt, amely Magyarországon Eger – Szolnok – Szeged – Titel vonalán fut. A Marsigli Archívumban kezünkbe akadt egy cédula, amelyre Müller az ide vonatkozó mérési adatait jegyezte. Ez és az a tény, hogy éppen a Müller által csillagászati észlelések végett felkeresett helyek jelölték ki Halley számára a kárpát-medencei izogon-vonalat, egyértelműen bizonyítják Marsigli-Müller-i eredetét.⁴⁰ Ez a tény is igazolni látszik, hogy amikor akár Marsigli, akár pedig Müller magyarországi korszakában készült tudományos munkáiról szólunk, helyesen járunk el, ha egyik mellé mindig odagondoljuk a másikat is. Így az alább, J. C. Müller neve alatt szerepeltetett térképek esetében sem járunk messze az igazságtól, ha Marsigli-Müller-i térképekként emlegetjük azokat.

Az alábbiakban elsőre szerzőpárosunknak a Duna térképi ábrázolását megújító munkáját mutatjuk be röviden. Marsigit lenyűgözte az európai folyók fejedelmének impozáns szépsége, és felismerte, mekkora hiánycikk Bécsben az a tudás, amelyet ő Bolognából

⁴⁰ A jelenségre Bartha Lajos hívta fel figyelmünket.

magával hozott. Az osztrák hadsereg tisztjei nem tudtak térképet rajzolni.⁴¹ Felismerte, hogy azok a hadmérnöki és matematikai ismeretek, amelyekre ő Itáliában szert tett, az osztrák hadseregben felértékelődnek. Katona karrierjének gyors fölfelé ívelését elsősorban hadmérnöki, csillagászati és a kisebb területi egységek térképezésében való jártasságának köszönheti. Közben megérlelődött benne a szándék, hogy a császárt egy szép Duna-térképpel lepi meg. Bár következetesen készített térkép vázlatokat az útjai során bejárt vidékekről, tudatában volt annak, hogy ekkora terület térképezéséhez elégtelenek az ő kartográfiai ismeretei. Ezért a párizsi csillagvizsgáló igazgatójához, a korábban a bolognai egyetem professzorához fordult csillagászati és kartográfiai elméleti kérdéseivel, Nürnbergben pedig Eimmartot kereste meg levelével, hogy jöjjön Bécsbe az ő szolgálatában térképezni és csillagászati észleléseket végezni. Eimmart kitért a felkérés elől, de tehetséges tanítványát, J. C. Müllert ajánlotta, akiben aztán Marsigli kiváló munkatársra lelt. Első lépésként kiküldte Müllert Magyarország különböző helyeire, hogy azok földrajzi pozícióját csillagászati észlelések segítségével meghatározza. Müller csillagászati észleléseiről naplót vezetett. Mivel feljegyzései a korabeli

⁴¹ Ingrid Kretshmer – Johannes Dörflinger – Franz Wawrik: Österreichische Kartographie, Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie Band 15. S. 75.

viszonyokról is képet adnak, naplóját, az ún. Csillagászati Naplót ábráival egyetemben közöljük. Ez a dokumentum a Bolognai Marsigli Archívum nyilvántartásában⁴² az alábbi címmel szerepel:

⁴² Biblioteca Universitaria Bologna (BUB) Mss di Marsigli, Vol. 100. I. pp. 1–47.

CSILLAGÁSZATI ÉSZLELÉSEK

MAGYARORSZÁGON

amelyeknek során Johann Christoph Müller a magyarországi katonai táborokban, 1696-ban a Nap, a Hold, a bolygók és az állócsillagok állását rögzítette.

Budán

Itt nem tudtam olyan szerencsével végezni észleléseimet, mint ahogy azt szerettem volna. Május 23-án estefelé érkeztem meg társaimmal ide, és másnap műszereimet a városhoz közeli szigeten Isten ege alatt megfelelő módon elhelyeztem, az összefüggő ködtakaró azonban nemcsak nappal, hanem éjszaka is úgy elfedte előlem az eget, hogy a csillagokat még a felhőhasadékokon át sem lehetett látni.

Remény volt arra, hogy az elfecsérelt időt másnap pótolni tudom; üres reménykedés volt ez azonban, amennyiben Phöbus csak május 25-én fedte fel arcát, amely napon megengedte, hogy a meridián vonalat meghatározzam; aminek érdekében az alkalmat serényen megragadva, mindent megtettem, hogy a fent említett eredményhez jussak; de ez a nap sem folytatódott elég szerencsésen, mivel délutánra a megnövekvő felhőzet a Napnak csak kevés magasságát engedte észlelni. Azért a meridián helyét ily módon mégiscsak

biztosan meg tudtam határozni.

Éjszaka az állócsillagok észlelését terveztem, de az eget teljesen elfedő felhőtakaró ezt megakadályozta.

A következő nap – 26-a – ugyancsak nem hozott derűs égboltot, sőt sokkal vastagabb felhők társaságában észleltem, amelyek kiadós esőt is hoztak, amelyek éjszakára ugyan ritkulni kezdtek és úgy tűnt, meg is szűnnek, de bosszantó visszatérésük, fel-feltűnésük megzavarta az észlelőt, és az észlelésekbe hibák csúsztak. Mivel ilyen időjárás mellett a sikerre csak nagyon csekély esélyt láttam, már a holnap reggeli elutazásra gondoltam.

Minden várakozás ellenére azonban nagyon szép napra virradtunk úgy, hogy kénytelen voltam a tegnapi elképzelésemet megváltoztatni, és a maradás mellett döntöttem.

Ezért megismételtem a meridián vonal meghatározását, amely a korábban kapott helyre esett; ennek megfelelően az iránytűk elhajlásait is meg tudtam határozni, adataikat a táblázatukban láthatjuk. A következő éjszakát néhány állócsillag észlelésével töltöttem, amennyiben ezt a kisebb felhők, amelyek ugyancsak előfordultak, lehetővé tették, és a Spica delelési magasságaiból – $33^{\circ} 2'$, az Arcturus $63^{\circ} 26'$ -ből és a Sarkcsillag legkisebb $45^{\circ} 6'$ -ből természetesen a különbségekből nagyon könnyen megkaptam a

Budára vonatkozó pólusmagasságot, amely $47^{\circ} 25'$ vagy $26'$.

Ezután egy meghatározott időben a Vénusz körüli holdakat is megfigyeltem, amit a maga helyén rajzban is bemutatok.

Baján

Június 1-én, körülbelül délután 1 óra tájban hajónk szerencsésen megérkezett; késedelem nélkül készenlétbe helyeztem műszereimet, hogy másnap reggelre az észlelések végzéséhez minden elő legyen készítve és rendben legyen.

Másnap tehát, mivel csodálatosan tiszta volt az ég, délelőtt és délután a Nap delelési magasságaiból az ég közepét meghatároztam, és azt csak annyira pontosítottam, amennyire az a csillagok legnagyobb magasságainak a megkapásához elégséges volt.

Itt ugyancsak nagyon tiszta légköri viszonyokkal örvendeztetett meg az éjszaka is. Először tehát az Arcturus delelési magassága kijelölte számomra a fix pontot: ennek a magasságából, amely $64^{\circ} 40'$ volt, a Pólus magasságot $46^{\circ} 16'$ -ben megkaptam. Ezt követően a Mérleg csillagkép Lanx Austrina nevű csillagának legfelső állását kaptam meg, aminek értéke $29^{\circ} 6'$, innen a pólusmagasság $46^{\circ} 9'$. A Pólus körül is megfigyeltem annak a csillagnak a delelését is, amelyik a Kis Medve vállában van, amelynek $60^{\circ} 44'$ delelési magasságából a Pólus magassága $46^{\circ} 9'$.

Miután ezekkel a megismételt észlelésekkel a jelen vállalkozásunkhoz elegendő megbízható adathoz jutottunk, a Jupiter és holdjainak helyzetére fordítottam figyelmemet, amit a szokásos módon feljegyeztem, és a megfelelő helyen hozom.

A harmadik napon is szép hajnal virradt ránk, amely derűs égbolt néhány órával dél után is megmaradt, így lehetőségem nyílt a meridiánvonal meghatározásához, amely a tegnappal mindenben megegyezett. Alkonyat közeledtével azonban felhők jelentek meg az égen, amelyek a tegnapi csillag-delelési magasságok ellenőrzésében megakadályoztak ugyan, de a Marsnak a szomszédos állócsillagokhoz való viszonyának megfigyelését nem tették lehetetlenné.

A negyedik és ötödik napon mind a heves szél, mind pedig a felhők és a sűrű ködök gátoltak az észlelésben, és már az itt töltött hosszú idő miatt is arra hajlottam, hogy távozzam, amikor a hatodik napon olyan derült égre virradtunk, ami az állócsillagok korábbi észlelésének megismétlésének kedvezett.

Megismételve tehát az észlelést, az Arcturus delelési magasságát $64^{\circ} 38'$ -nek találtam, amiből a pólusmagasság: $46^{\circ} 12'$; a Lancia Austrinae magasságát $29^{\circ} 6'$ -nek, amiből a pólusmagasság: $46^{\circ} 12'$; a Kis Medve vállában lévő csillagé pedig $60^{\circ} 45'$, ennek alapján pólusmagasságul $46^{\circ} 10'$ -et kaptam.

Jóllehet ezen észlelési értékek között van bizonyos eltérés, ennek ellenére elég megbízhatónak tekinthetők; ezek alapján a bajai pólusmagasságot 3' eltérésen belül $46^{\circ} 10'$ -nek lehet meghatározni.

Amit pedig a Jupiterről és a Marsról ezen az éjszakán lejegyeztem, a megfelelő helyen megtalálható.

A Duna és a Dráva torkolatánál

Június 9-e volt, de már éjszakába hajlott, amikor ide – Istennek legyen hála –, szerencsésen és épségben megérkeztünk.

Amikor tehát másnap, amely pünkösöd napja volt, műszereinket kicsomagoltuk, és a megfelelő helyet kiválasztottuk, délelőtt a meridián megállapítása érdekében a Nap néhány magasságát meghatároztuk, délután folyamán azonban befelhősödött, és a felhők annyira elfedték az eget, hogy a további észleléssel fel kellett hagynom.

Szándékomnak a másnap sem kedvezett, amennyiben ezek a felhők az ég nagyobb részét eltakarták, és néhány, a csillagok konfigurációira vonatkozó észlelést tettek lehetővé.

12-én azonban sokkal derűsebb és tisztább volt az ég, így semmi sem gátolt abban, hogy a meridián helyét meghatározhassam. Miután meglehetősen gondosan megkaptam, amit valamennyi észlelés egybehangzóan megerősített, azon az éjszakán egyik-másik

állócsillag észlelt delelési magasságából a pólus magasságát meghatároztam. Az állócsillagok magassága: Arcturus $65^{\circ} 13'$; Kis Medve vállának a magassága $60^{\circ} 11'$; az északi Ophiuchus bal kezében $41^{\circ} 35'$; az ég közepén a Kígyó fényes csillagáé $51^{\circ} 50'$. Az egyes csillagoknak megfelelő deklináció által kapott érték a $45^{\circ} 35'$ és $45^{\circ} 37'$ között mozgott.

Más bolygóknak, különösen pedig a Jupiter holdjainak a rövid idő alatt változó, az állócsillagokhoz viszonyított helyzetét ezen az éjszakán ugyancsak meghatároztam. Ezek a mérési eredmények a maguk helyén rendben megtalálhatók.

13-a az égbolt derűtségét illetően nem sokban maradt el, újra meghatároztam a meridián vonalat, amelyet a tegnapival azonos helyen lévőnek találtam. Mivel a Nap délben is korlátatlanul ragyogott, delelési magasságát meg tudtam figyelni, amelyet akkor szinte tökéletesen lehetett látni.

Ezen a napon az iránytűnek a meridiánhoz való elhajlásait is hozzá csatlakozva már biztosabban meg tudtam határozni, amit a táblázatukban láthatunk.

Az éj közeledtével az egész eget felhő takarta be, ami a további észlelést megghiúsítani látszott. Ennek ellenére, bár nem reméltük, egy kissé mégis kiderült, úgy annyira, hogy a tegnap megfigyelt állócsillagok pólusmagasságát – még ha nem is valamennyiét – ismét

meg tudtam határozni. A Kis Medves vállának magasságát $60^{\circ} 9'$ -ben, a Fényes csillagét a Kígyó nyakában $51^{\circ} 49'$ -ben határoztam meg, amely értékek a pólus magasságát a korábbival azonos $45^{\circ} 32'$ -re tették; mivel azonban az utóbbiak az előbbiekkal jobban egybecsengnek, a Pólus magasságának meghatározásához ezeket használjuk fel, így ez $45^{\circ} 36'$.

De ezen az éjszakán az égbolt derűtségének köszönhetően más észleléseket is végezhettem, amelyeket az egyes táblázataikban láthatunk.

14-én, mivel ugyancsak nagyon tiszta volt az égbolt, a Nap meridiánját $67^{\circ} 44'$ -ben határoztam meg, és remény nyílt arra, hogy másnap éjjel a fenti észleléseket harmadszor is el tudom végezni, de a felhők áthúzták számításomat; egyedül csupán az Arcturus kulminációját tudtam megfigyelni, amelynek a horizont feletti magassága $65^{\circ} 13'$.

Szegeden

Június 17-én végre szerencsésen megérkeztem ide, és műszereimládája is épségben, sértetlen maradt.

Ugyanezen hó 19-én méltóságos gróf uram szép tágas kertjében, ahol csak a deszkakerítés takarta el a horizontot, az egész égboltra szabad rálátás nyílt. A jelen észleléshez leginkább szükséges műszereket

megfelelően elrendeztem, hogy amint a légkör kitisztul, az észleléseket elkezdhessem.

Először 20-án ragyogott rám az ég csodálatos tisztasággal. Nem is késlekedtem a meridián vonalat meghatározni, amelyhez eddig ilyen kedvező alkalmam még sohasem nyílt, mindenben nagyon gondosan jártam el. Ez a nyári napforduló ideje lévén, a Nap delelési magassága miatt 3 vagy 4 napig, 4–5 óra között volt ez a legbiztosabb. Hasonlóképpen szerencsém volt az azimuth valamennyi pontjának a horizont síkjában való meghatározásánál, amelyek a meridián helyét kijelölték.

23-án – miként korábban – ismét derűs ég örvendeztetett meg; megfigyeltük a Nap foltjait, valamint az újabban kapott magasságok és az azimuth pontjai, ugyanazon meridiánt jelölték ki.

Miután tehát biztos lehettem abban, hogy a meridián helyét helyesen határoztam meg, és mivel az éjszakák derűsek voltak, a Jupiter holdjainak megfigyelésén kívül más, rögzítésre érdemes momentumot – egyik-másik állócsillag delelési magasságát –, a pólusmagasság meghatározásához megkaptam, és mivel itt már amúgy is sokkal többet időztem, mint másutt, fölöslegesnek ítélttem maradni, miként fölöslegesnek vélem az egyes éjszakákon végzett észleléseimet szavakkal leírni, mivel azokat a táblázataik hüen és megbízhatóan közlik. A Pólus magassága az észlelések

eredményeképpen: $46^{\circ} 16'$.

A Titel melletti katonai táborban

A katonai táborokban és a hadak közepette lemondtam a bolygók csillagászati észleléséről. Ez a tábor körülbelül egy mérföldnyire feküdt Titeltől, nem annyira a szélesség, mint inkább a hosszúság szerint, így a Pólusnak a táborban megfigyelt magassága olybá vehető, mintha magában a Titeli kastélyban végeztem volna az észlelést.

Midőn tehát július 16-án, dicsőség Istennek, ide megérkeztem, első vágyam az volt, hogy miután a fellegek az égboltról eltávoztak, az állócsillagok észlelését elvégezhessem. Így előbb a meridián vonalat határoztam meg. Ehhez a munkához a másnapi derült idő nagyon jó alkalmat és lehetőséget kínált, így a meridián észlelésénél is mellém szegült a szerencse, úgy annyira, hogy miután helyét felhők takarták el, pozícióját illetően semmi kétség sem maradt.

Másnap is azonban, midőn tisztán ragyogott a Nap, a nagyobb bizonyosság végett megismételtem ugyanazt az észlelést, ami a tegnapi eredménnyel örvendetes módon megegyezett, úgy hogy a meridián helyeül ugyanazt kaptuk.

Ezen éjszaka pedig egyik-másik állócsillag delelési magasságát kaptam meg, amelyeket az ott végzett más észleléseken kívül,

táblázataikban leírtam. A következő napokon többször megismételve a Pólus magasságát Titel kastélyának közelében $45^{\circ} 20'$ -ben kaptam meg.

Szolnokon

Augusztus 3-án a tábort elhagyván, 4-én Szegedre érkeztem, ahol három napnál tovább nem időztem, 6-án ugyanis csillagászati műszereimet szekérre raktam, és Szolnokra tartottam, ahova nyolcadikán Istennek hála, szerencsésen meg is érkeztem.

Itt, miután alkalmasabb helyet nem tudtam találni, a város közepén, de azért egy félreeső helyen, ahol a járókelők nem veszélyeztethettek, még aznap, hogy megérkeztem, felállítottam műszereimet.

Másnap miután gyönyörű, tiszta napra virradtam, a meridián meghatározásához láttam, amit akkora szerencsével végeztem, hogy több vetett árnyékot – a függőleges zsinórtól a horizonthoz amennyire csak lehetett normálisan helyezett azimuthban lejegyeztünk, amelyek a meridián helyét megmutatták, és így egyben teljes bizonyosságot is szereztünk róla.

A nagyobb biztonság érdekében is szükségesnek látszott ezeket az észleléseket megismételni. Az eget azonban szinte valamennyi következő éjszaka felhő foltok szennyezték be, amelyek

számításomat – még ha nem is teljesen, de részben mégis csak – keresztül húzták; így egyetlen állócsillag delelési magasságát sem tudtam újból meghatározni, kivéve csupán a Sas csillagkép farkának egyikét, amelynek a magasságát háromszor is sikerült megfigyelnem, és ez mindig ugyanaz volt, ami minden alkalommal megerősítést nyert. És ez számomra végül is elegendő volt; mivel – miként fentebb említettem –, az egy csillagnak a többszöri gondos észlelése ugyanazt az eredményt látszik adni, mint a több csillagnak az észlelése.

Ezen megfigyelések alapján a szolnoki horizont feletti pólusmagasság: $47^{\circ} 9'$.

Egerben

Augusztus 15-én, elhagyván Szolnokot, egyenesen Egerbe tartottam, ahova másnap, Istennek hála, 16 óra tájban meg is érkeztem.

A városnak az asztronómiát kedvelő, kegyelmes Polgármester ura, munkám számára nagyon készségesen, megfelelően alkalmas helyet biztosított, amelyet én tetszésem szerint választhattam meg. A hely megfelelően a környezete fölé magasodott, nyugalmas volt, távol az emberi jövés-menéstől, közelében nagyon csendes és kellemes lakással.

Ezen a helyen másnap, augusztus 17-én, korán reggel előkészítettem

műszereimet, és az észleléshez szükséges és megfelelő rendben felállítottam azokat, és mivel ez a nap derűs eget ígért, alkalmasnak mutatkozott a meridiánvonal meghatározásához; ezért ehhez tettem meg a szükséges előkészületeket; a közben elkezdődő felhősödés azonban nagyon megnehezítette a meridiánvonal meghatározását; ennek ellenére, még ha nem is pontosan, de alig észrevehető eltéréssel sikerült a meridián igazi helyét megállapítani, amit a másnapi észlelések igazoltak.

Ezen hely pólusmagasságának meghatározása érdekében tehát, mindjárt másnap éjszaka azoknak az állócsillagoknak a delelési magasságát határoztam meg, amelyek táblázatukban megtalálhatók.

A másnapi derült idő és minden szennytől tiszta égbolt és a csodálatosan, szinte dölyfösen tündöklő Nap a meridiánvonal meghatározásának megismétlésére ösztönzött, amelynek eredményét az előző napival csaknem teljesen megegyezőnek találtam.

Szükségesnek láttam azonban a tegnap éjjel az állócsillagok delelési magasságát meghatározó észlelések megismétlését is, de az ekkor kapott adatok a tegnapival, miként a másnapi is, teljesen megegyeztek, ami a táblázatból is kiolvasható. Ezen észlelések alapján Egerben a horizont feletti pólusmagasság: $48^{\circ} 0'$.

Budán, másodízben

A Budán végzett észleléseket is ellenőriznem kellett azonban, mivel előző alkalommal a légköri viszonyok szinte semmiféle észlelést sem tettek lehetővé, pusztán a pólusnak a horizont feletti magasságát tudtam meghatározni.

Ezúttal azonban a nagyon tiszta egű napok és a hasonlóan derült éjszakák rendkívül kedvező feltételeket biztosítottak a munkához.

Miután ugyanis augusztus 26-án, Istennek legyen hála, szerencsésen megérkeztem Pestre, ahol történetesen az egyik polgárnak a pólusmagasság meghatározásához megfelelő tágas kertjében – az emberek kíváncsi tekintetétől távol és félreeső helyen – lehetőségem nyílt műszereimet kihelyezni, és késlekedés nélkül augusztus 27-én a meridián-vonalat a tőlem telhető legpontosabban meghatároztam.

Ezt követően szándékomnak megfelelően az állócsillagok néhány delelési magasságát az egymást követő éjszakákon megmértem, ezeket, ha óhajtod, táblázatukban megtekintheted.

Mindezt azért is tartottam megjegyzendőnek, mivel ezekből az észlelésekből kapott eredmények az előzővel csaknem teljesen megegyeztek, így a budai pólusmagasság $47^{\circ} 24'$.

Miután minden rám bízott feladatot Isten kegyelmével elvégeztem,

augusztus 30-án útra keltem Budáról, és Magyarországot elhagyván, szeptember 1-én Bécsbe érkeztem.

Istennek, legfőbb oltalmazómnak legyen dicséret és dicsőség, aki mindenható kezével vezérelt és visszatérésemben segített engem, és egészségemet, valamint testi épségemet megőrizni kegyes volt, és köszönet neki, hogy a rám bízott feladatot teljes odaadással végezhettem, és az égen szerte hintett, ragyogó lámpákként fénylő gyönyörű teremtményeiben ép szemmel gyönyörködhettem. Isten és lelkiismeretem a tanú rá, hogy a munkát a legnagyobb gonddal végeztem el – amennyiben ezt valaki kétségbe vonná. Adja Isten, hogy munkám meg hozza a kívánt gyümölcsöt, mégpedig az Ő dicsőségének növekedését, gyarapítván sokak lelkében ezen legszebb és igazán égi tudomány iránti vonzalmat és szeretetet (II. Függelék).

A Csillagászati napló ábrái

Állócsillag- és napmagasság-észlelések

„Pannónia különböző helyeinek Pólus magasságai és a 4 iránytű speciális megfigyelések útján kapott és gyűjtött különböző elhajlásait mutató táblázat, csatolva hozzájuk azon időpontokat is, amelyekben a megfigyeléseket végezte J. C. Müller, 1696-ban.”⁴³

⁴³ Tabula diversarum per Pannoniam locorum Elevationes Poli et 4 acuum Magneticarum diversas inter se declinationes, peculiaribus quaesitas atque collectas observationibus , exhibens, adjectis etiam temporibus, quibus eae observationes sunt habitae a J. C. M[üller] A[nno] 1696.

[illegible]

I have five or six boys nearly sixteen each, seven
 perhaps more, who have spent 10 years each, at
 school, and are now
 quite capable of doing any thing. I have three
 girls, one of whom is almost seventeen, and two, 15, 16,
 &c. and the first one, of whom I have said above,

Table

Discipulum per Patentes totum Elevations. Pat. et + annu.
Mentem in hunc in hunc delinquentes, per hunc mentem, et
colletur separantibus, et hunc, et hunc, et hunc, et hunc, et hunc,
ad separantibus, et hunc. A. C. M. 1935.

[illegible]
$$118 \div 19 \frac{1}{8}$$
$$x'_{\alpha} / x > \frac{1}{2}$$

32
154/22
11

32
178/26
C. 8a 22 2

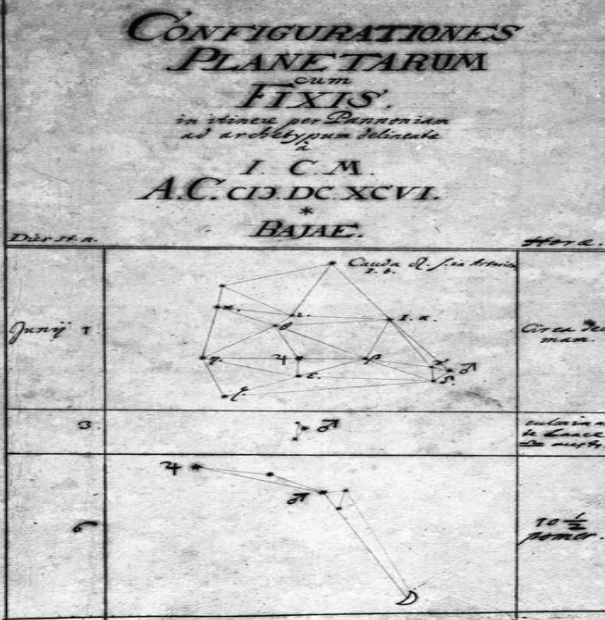
$$\begin{array}{r} 48 - 14 \\ 15 - 26 \\ \hline 2 \quad 38 \end{array}$$

Dier. sta. Nomina fixar. Abit. 9. 7.		Dier. Nomina fixar. Abit. 9. 7.	
13.	Hermon. Hyst. minor. Lucida in melle colli. Serpens.	68. 9.	SOLNOCI.
14.	Erchatur.	68. 10.	Lucida in (P) de Aquila. 56. 39
	SEGEDINI.		10. Luc. in (P) Aquila. 56. 39.
25.	Caput Herc. Capit.	54. 31.	11. Lucid. Aquil. in papalis. 50. 58.
July 4.	Caput Herc.	54. 27.	12. Lucid. in (P) Aquila. 56. 39.
9.	Cap. Herc.	58. 31.	AGRIE.
10.	Caput Herc.	58. 31.	
11.	Cap. Opipuchi.	56. 32.	14. Mfusa. Cauda Serpentis. 45. 56.
12.	Cap. Hercul. 58. 31. Cap. Opipuchi. 56. 36.		Lucida. Cauda Aquila. 55. 24.
13.	Caput Herc. 58. 31. Cap. Opipuchi. 56. 35.		In extrem. it. de aquila. 44. 39.
	IN CASTRIS prope Tith.		15. Cauda de Aquila. 45. 50.
18.	Cap. Hercul. 59. 27. Cap. Opipuchi. 57. 39.		19. Lucid. Cauda Aquila. 55. 30.
20.	Cap. Herc. 59. 31. Cap. Opipuchi. 57. 32. In aqua de tra. Opipuchi. aust. 55. 1.		20. Lucid. Cauda Aquila. 55. 24. In extrem. it. de aquila. 44. 39.
27.	Cap. Hercul. 59. 27. Cap. Opipuchi. 57. 31. In aqua de tra. Opipuchi. aust. 55. 1.		BUDAE. altera die.
			27. Mf. Caud. Serp. Lucid. Caud. Aquila. 56. 40.
			28. Mf. Caud. Serp. Lucid. Caud. Aquila. 56. 40.
			29. Mf. Caud. Serp. Lucid. Caud. Aquila. 56. 40.

A bolygók állásai az állócsillagokhoz viszonyítva, amelyeket Pannónián át vezető útja során az Archetipus számára vetett papírra J. C. M[üller] 1696-ban.

<i>ALTITUDINES SOLIS MERIDIANÆ observata à I. C. M. A.R. CIO.DC.XCVI. * VIENNE Austria.</i>					
<i>Dies. m.</i>	<i>Altitud.</i>	<i>Dies. m.</i>	<i>Altitud.</i>	<i>Dies. m.</i>	<i>Altitud.</i>
<i>Maj. 10.</i>	<i>59. 42.</i>	<i>Julij. 4.</i>	<i>68. 27.</i>		<i>BUDAE</i>
<i>15.</i>	<i>60. 54.</i>	<i>5.</i>	<i>68. 27.</i>	<i>Augusti</i>	<i>28. 51. 53.</i>
<i>16.</i>	<i>61. 6.</i>	<i>10.</i>		<i>29.</i>	<i>51. 30.</i>
	<i>BAJE.</i>		<i>In CASTRA prope Tibul.</i>		
<i>Junij. 3.</i>	<i>68. 14.</i>		<i>19.</i>	<i>67. 26.</i>	
	<i>ad Confl.</i>		<i>20.</i>	<i>67. 13.</i>	
	<i>rum</i>		<i>21.</i>	<i>67. 0.</i>	
	<i>DANUBI</i>		<i>22.</i>	<i>67. 47.</i>	
	<i>et</i>		<i>23.</i>	<i>67. 10.</i>	
	<i>DRAVI.</i>			<i>SOLNOCI</i>	
<i>13.</i>	<i>67. 42.</i>	<i>Augusti</i>	<i>7.</i>	<i>58. 7.</i>	
<i>14.</i>	<i>67. 44.</i>	<i>10.</i>		<i>57. 47.</i>	
		<i>11.</i>		<i>57. 28.</i>	
	<i>SEGED.</i>	<i>12.</i>		<i>57. 10.</i>	
	<i>ni.</i>	<i>13.</i>			
<i>20.</i>	<i>67. 10.</i>			<i>AGRIÆ</i>	
<i>21.</i>	<i>67. 9.</i>		<i>20.</i>	<i>54. 11.</i>	
<i>22.</i>	<i>67. 8.</i>		<i>21.</i>	<i>53. 52.</i>	
<i>23.</i>	<i>67. 4.</i>				
<i>24.</i>	<i>67. 0.</i>				
<i>25.</i>	<i>66. 52.</i>				

Az állócsillagok delelési magasságai

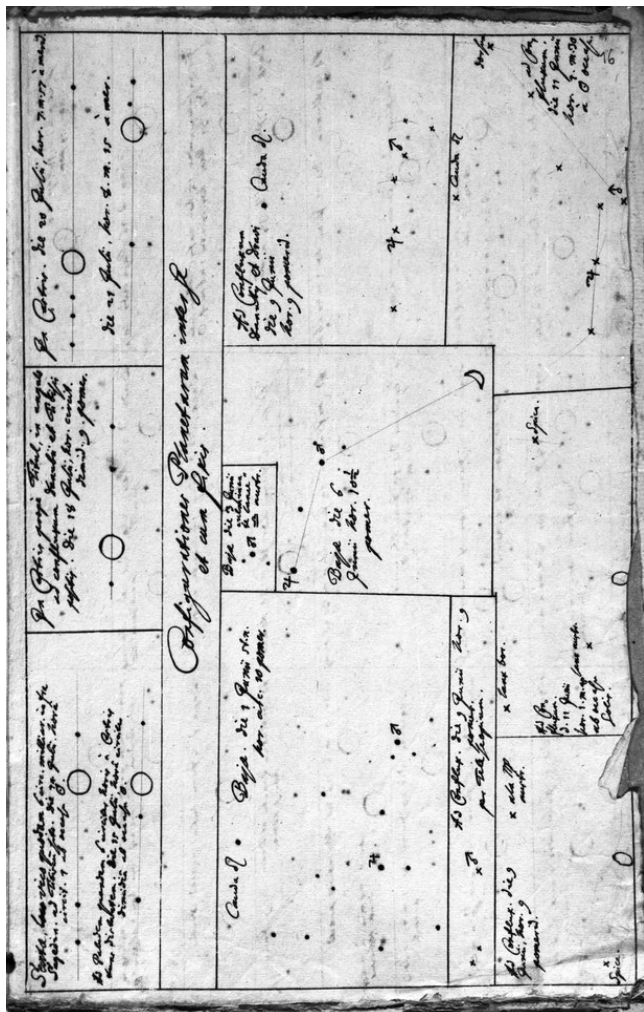

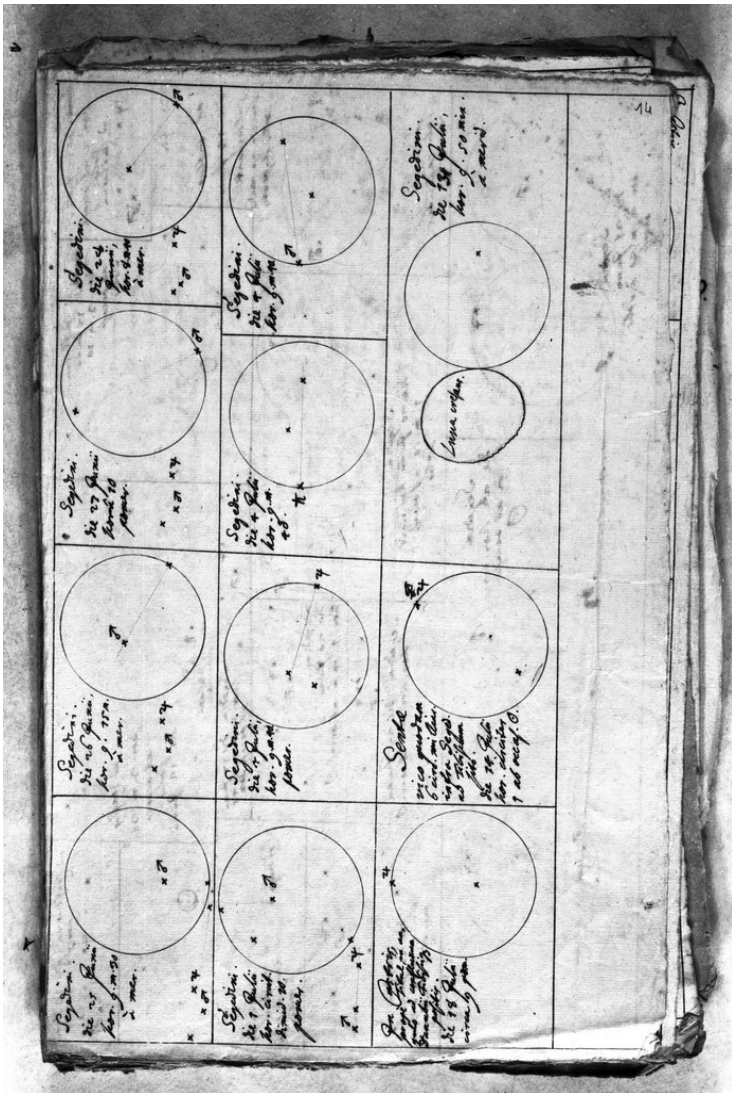
Baján

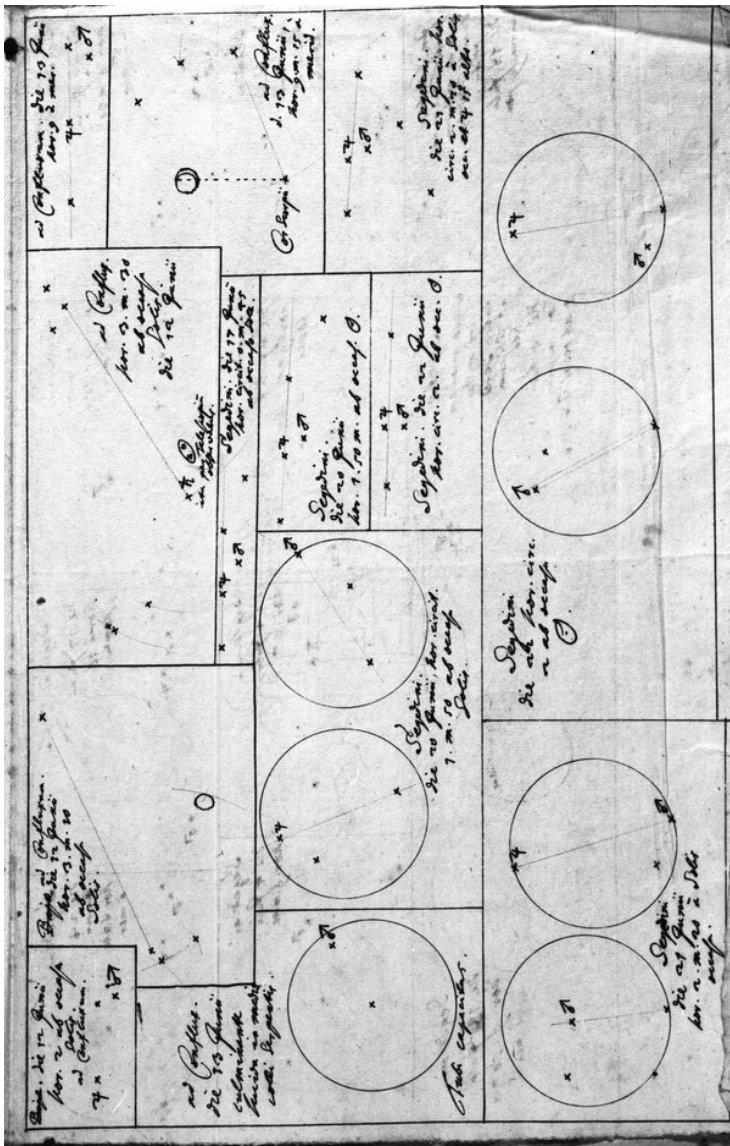
A Duna és a Tisza találkozásánál,

Titel közelében lévő TÁBORBAN

A bolygók egymás közötti és az állócsillagok közötti konfigurációi

Hold-észlelések⁴⁴

Az itt közölt ábrákat alapul véve – Clara Eimmart „Archetípusát” felhasználva – véste rézbe édesapja, Nürnbergben, a Duna-monográfiában megjelent Hold-fázis rajzokat. Hogy ez eszerint történt, a kéziratos ábrák is megerősítik: Müller a helyszínen csupán csak a megfigyelt fázis peremét – „margines”⁴⁵ – vitte papírra. Az egyik, itt közölt rajzon meg is jegyzi, hogy azt az „archetípus” számra rajzolta így. A kéziratos Hold-ábráknak a könyvben megjelentekkel való összevetése pedig azt mutatja, hogy a kézirat nem minden vázlatrajzát vésték rézbe a Danubius számára, ugyanakkor vannak olyan ábrák a könyvben, amelyek hiányoznak a kéziratból.⁴⁶ Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy az ábrafeliratok nem minden lapon maradtak fenn sértetlenül.

Vajon miért volt olyan fontos Marsigli számára, hogy Müller ennyi fáradsággal, sokszor a szó szoros értelmében az éjjelt nappallá téve

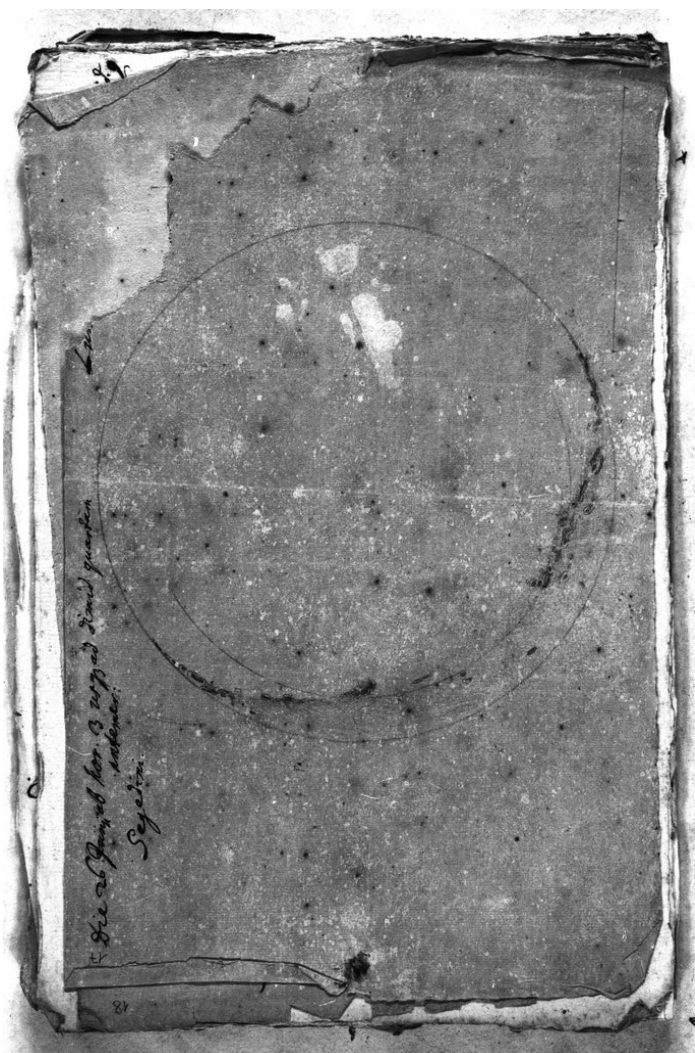
⁴⁴ Bővebben foglalkozunk a témával Deák András: *Maps from under the Shadow of the Crescent Moon – Térképek a Félhold Árnyékából* c. könyvünkben. Továbbá megjegyezzük, hogy a speciálisan csillagászati ábrák és kifejezések értelmezésének fordítását elhagytuk, mivel a szakemberek azokat értelmezni tudják.

⁴⁵ A Danubiusban a Hold-ábrák élén lévő felirat ezt megerősíti: *Phases Lunares ad Archetypum coelestem, quoad margines, depictae.*

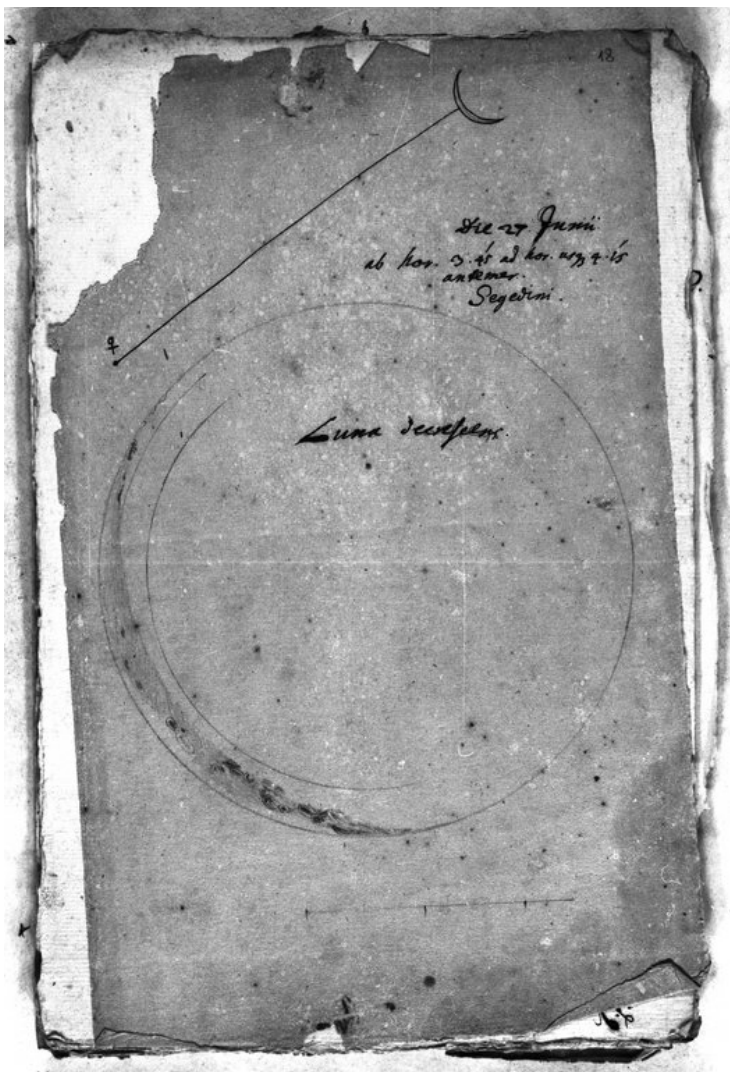
⁴⁶ A szegedi ábrák közül pl. a kézirat július 13-i vázlatrajza hiányzik a könyvből, míg a könyv július 4. és 10. ábrája nincs meg a kéziratban.

figyelje meg és rögzítse a Hold egyes fázisainak a pozícióját egy adott időpontban? Ez ma már, amikor a kartográfiában általános gyakorlat az állócsillagok észlelése alapján való helymeghatározás, rejtélyesnek tűnhet. Az idő tájt úgy gondolták azonban, hogy ez a Hold-észlelések segítségével is lehetséges. Hamarosan kiderült azonban, hogy ezzel a módszerrel megbízható adatokhoz jutni képtelenség. Éppen ezért, midőn Marsigli a könyvét nyomdára készítette elő, a Hold-ábrákat a csillagászati részből (Tom. I. Pars II.) ki akarta hagyni. Domenico Cassini⁴⁷ azonban, akit ő atyai jóbarátjának tekintett, meggyőzte, hogy a kartográfia történetének érdekes, szép és izgalmas dokumentumai, így azok megmenekültek az utókor számára.

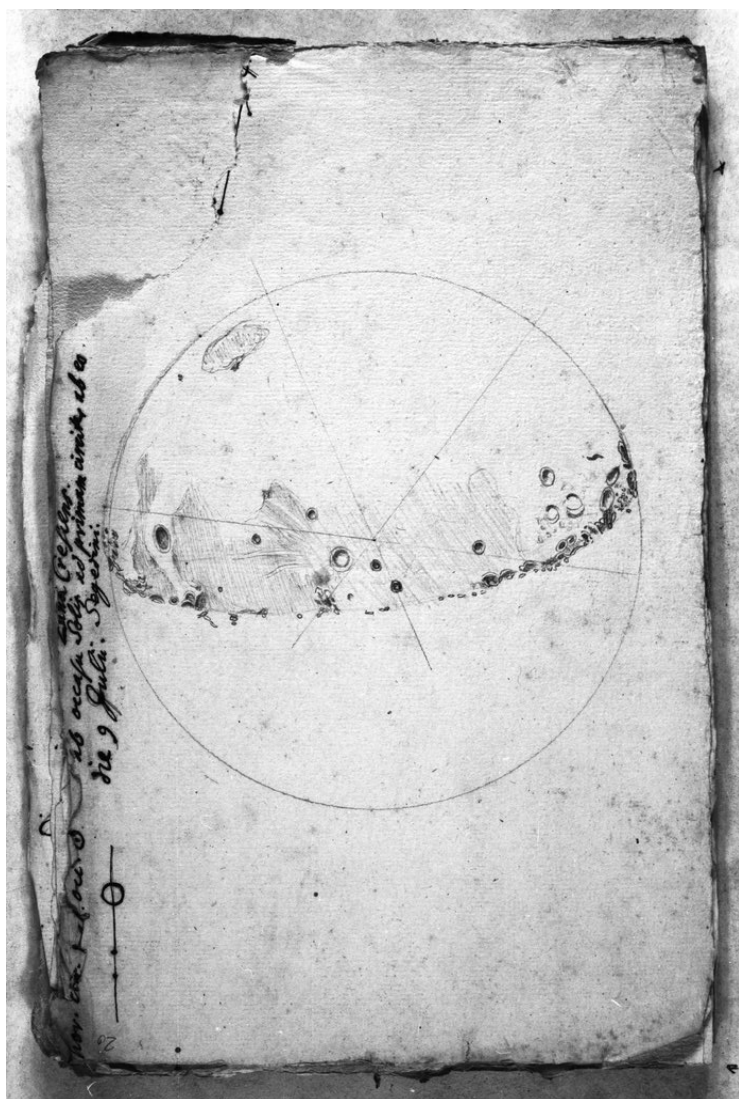
⁴⁷ Giovanni Domenico Cassini (1625–1712) olasz matematikus, csillagász és mérnök, a Bolognai Egyetem csillagász professzora, 1671-től haláláig az általa alapított Párizsi Csillagvizsgáló igazgatója.

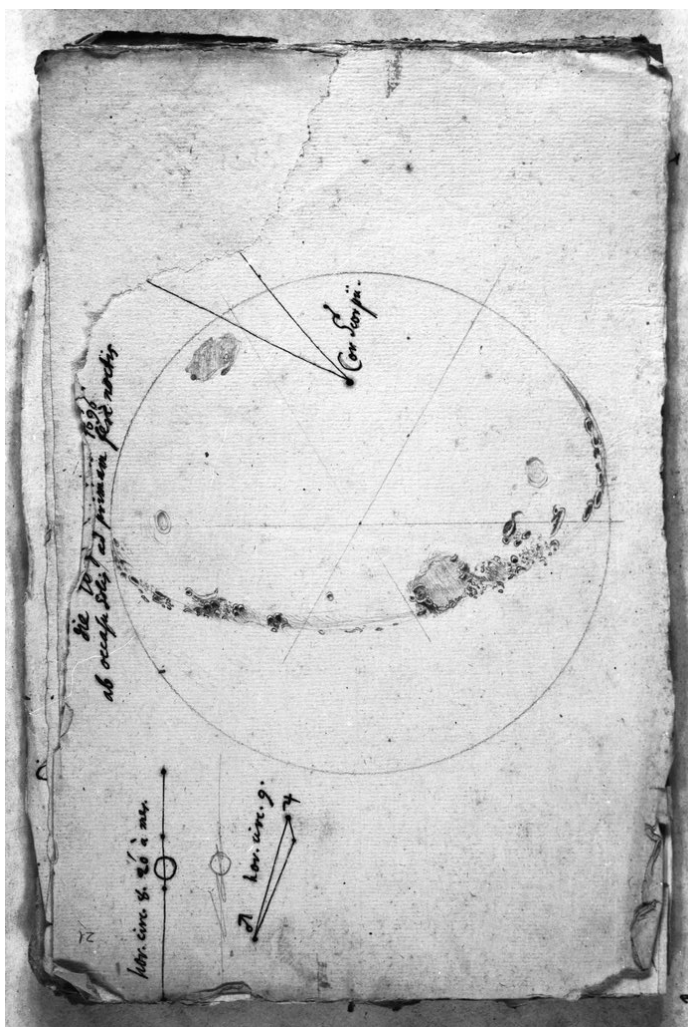
A Szegeden, június 26-án 3 – 3³⁰ óra között megfigyelt, fogyó
holdfázis

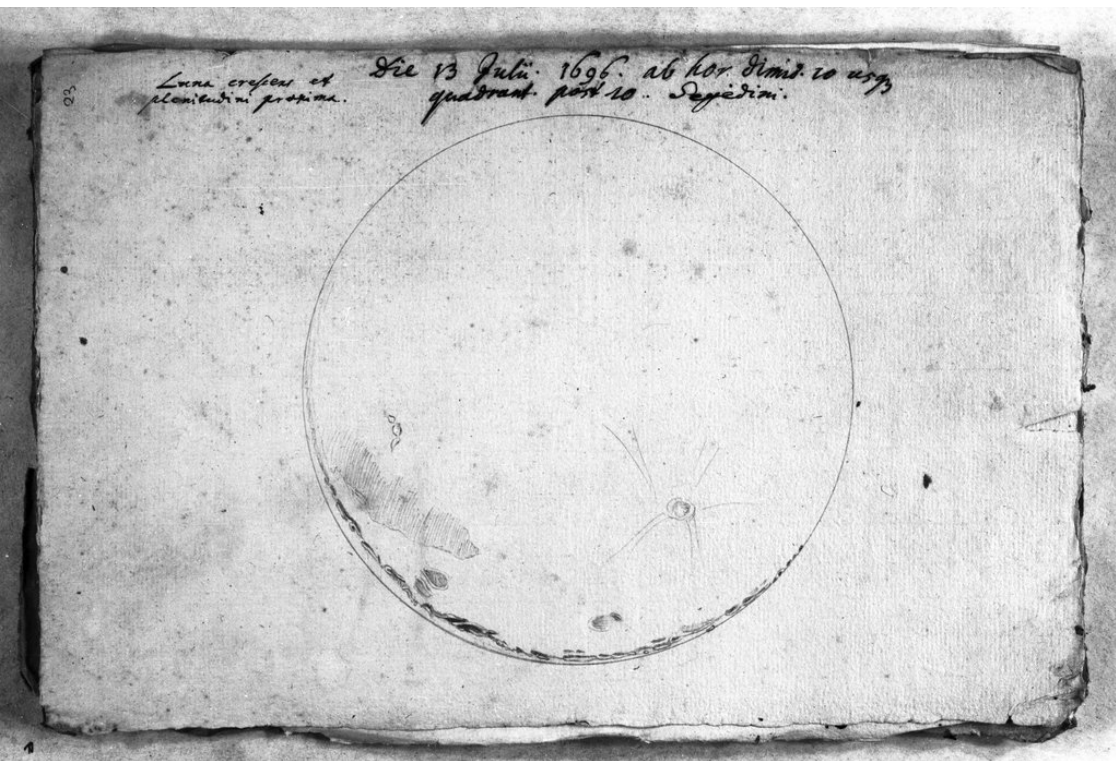
Szegeden, június 27-én, $3^{45} - 4^{15h}$, fogyó holdfázis

Szegeden, július 9-én napnyugta után kb. egy órával, növekvő
 holdfázis

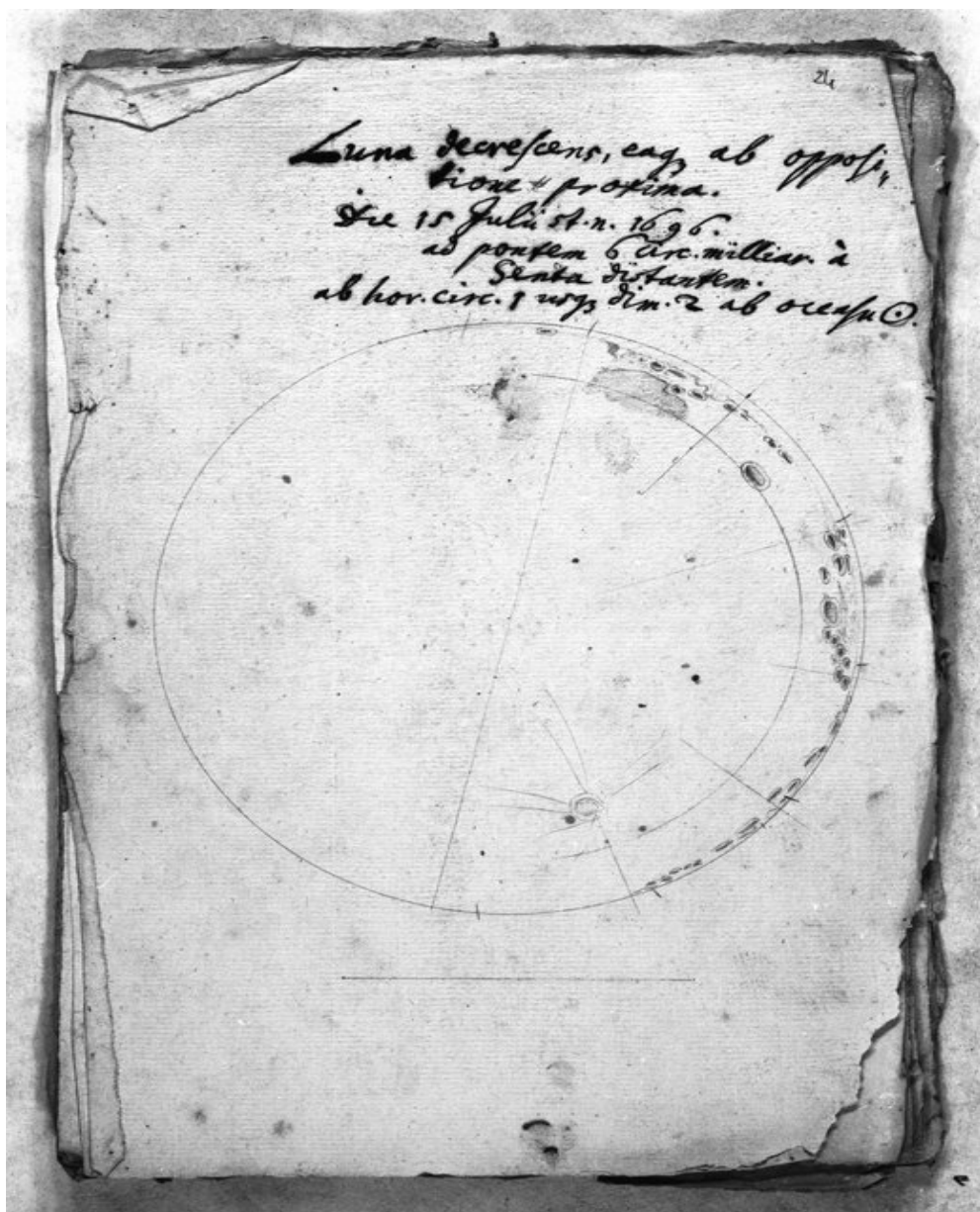
Szegeden, 1696. július 11-én délután 10–11. óra között, növekvő
holdfázis
A Skorpió csillagkép szíve

Szegeden, 1696. július 13-án, a teljességhez közeli növekvő
holdfázis⁴⁸

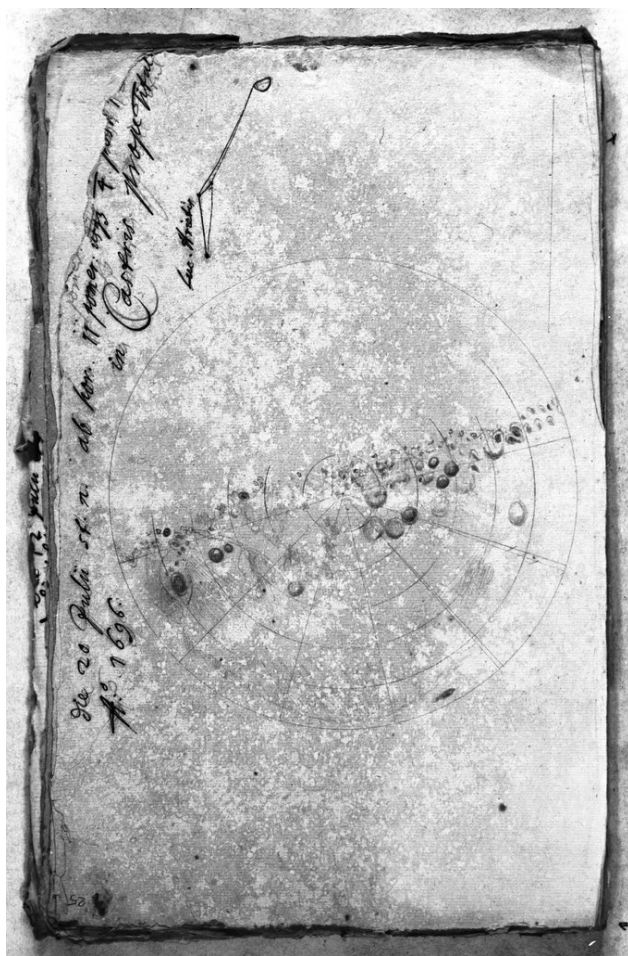
⁴⁸ A Duna-monográfiából kimaradt.

A Zentától 6 mérföldnyire lévő hídnál, 1696. július 15-én,

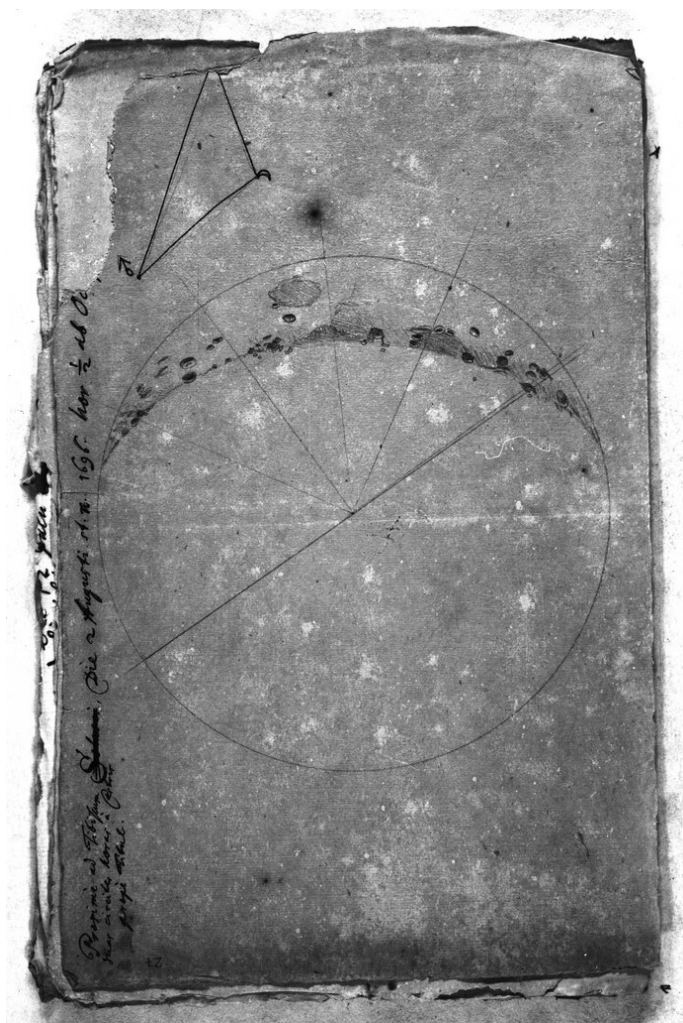

körülbelül délután egytől fél kettőig, csökkenő holdfázis⁴⁹

⁴⁹ A Danubiusból kimaradt.

A Titel közeli katonai táborban, 1696. július 20-án – A Kos csillagkép fényes csillaga

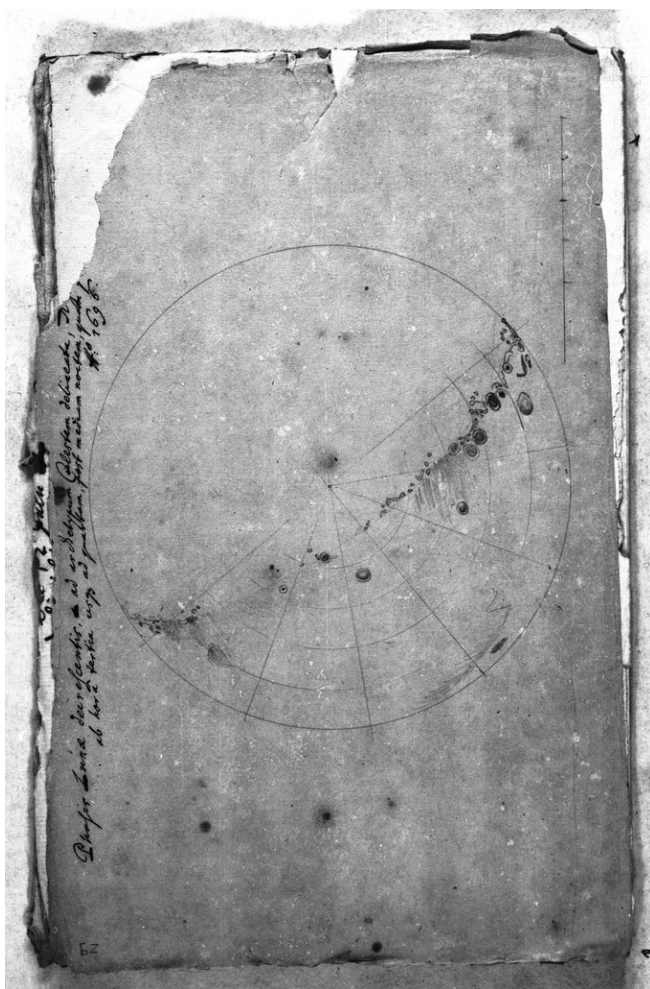

A Tisza közelében lévő titeli táborban, 1696. augusztus 2-án⁵¹

⁵¹ A Duna-monográfiába nem került be.

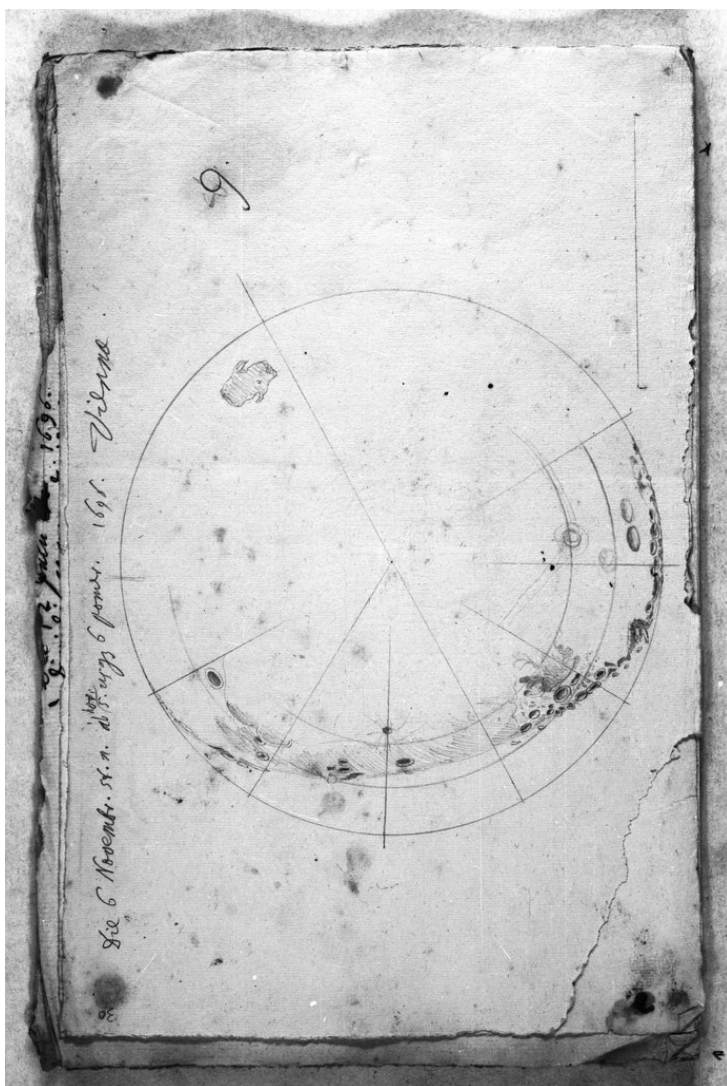

Szolnokon, 1696. augusztus 9-én, este 10 óra tájban

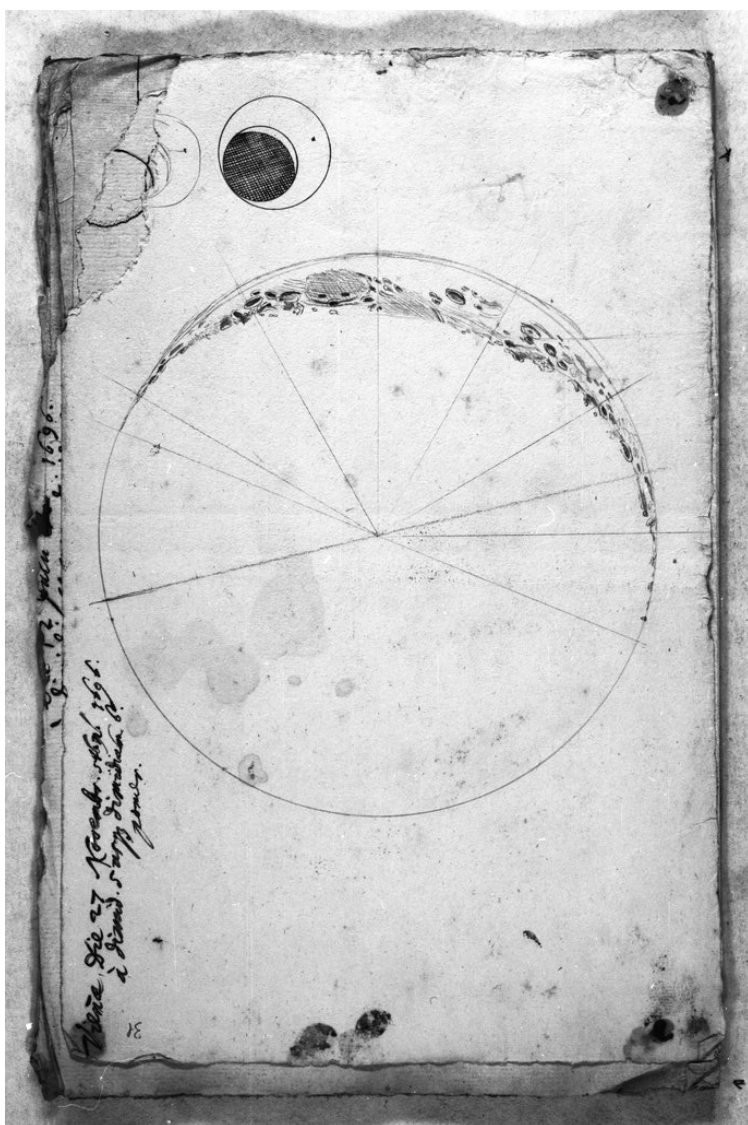
Az „Archetípus” számára 1696. [...] éjfél után háromtól négyig
megfigyelt, csökkenő holdfázis⁵²

⁵² A felirata erősen hiányos: a hely és a dátum letöredezett. Úgy tűnik, a

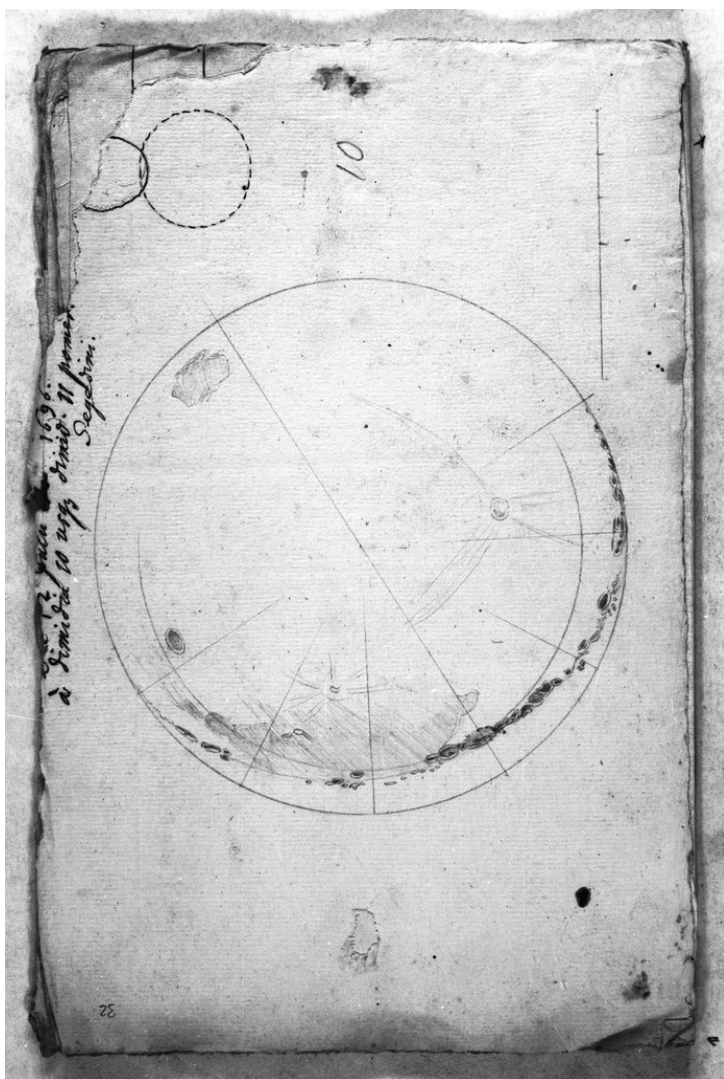

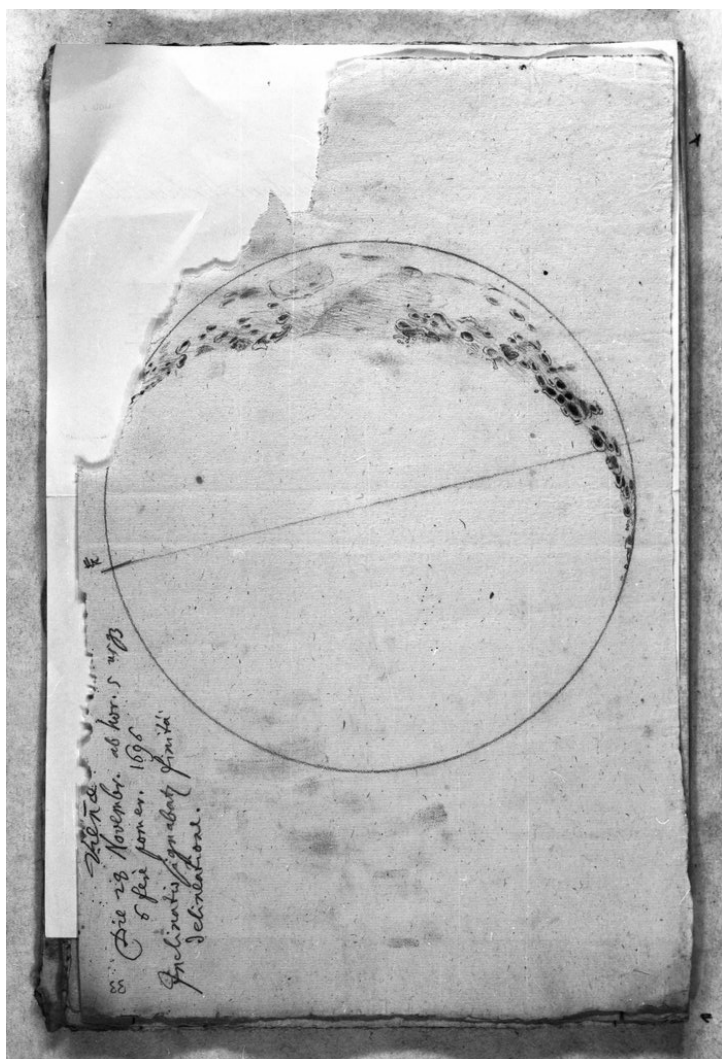
Bécsben, 1696. november 6-án, növekvő holdfázis

Danubiusban ez sem kapott helyet.

Bécsben, 1696. november 27-én fél öttől fél hatig, növekvő holdfázis

Bécsben, 1696. november 28-án, növekvő holdfázis, amelyre az inklinációt az észlelést követően felrajzoltam.

A Jupiter és Holdjainak észlelései

amelyeket J. C. M[üller] 1696-ban Bécsben és a magyarországi útja során végzett

A Jupiter holdjainak fölfedezése Marsigli „atyai jóbarátjának”⁵³, Domenico Cassini nevéhez fűződik, amelyeknek a segítségével a földrajzi szélesség és hosszúság meghatározása lehetővé vált. A bolognai Marsigli-hagyatékban őriznek leveleket tőle, amelyekben L. F. Marsigit a földrajzi pozíció-meghatározás módjára oktatja. Feltehetően az ő ösztönzésére végeztetett Marsigli J. C. Müllerrel Magyarország általa meghatározott helyein és Bécsben a Jupiter holdjaira vonatkozó észleléseket is, amelyekről Müller a Csillagászati naplójában ad számot. A helyek pedig, ahol a Jupiter és holdjainak az észlelését végezte: Bécs, Buda, Baja, Dráva torkolata, Szeged, Zenta és a Titel közelében lévő katonai tábor.

⁵³ Marsigli vélekedett így Cassini-ről, amely ténynek azért adunk itt hangsúlyt, mert Cassini leveleiben „oktatja ki” Marsigit az észlelés technikájáról, sőt az azokhoz szükséges csillagászati távcső műszaki paramétereiről. Ezek alapján készített el Eimmart közvetítésével Nürnbergben a távcsövet, amelyet 1696-ban Müller magával visz Bécsbe, és amellyel aztán a csillagászati észleléseit végzi.

OBSERVATIONES IOVIS

cum suis Satellitibus
habita

I. C. M.

A. R. CIO DCXCVI.

*

VIENNÆ

Austria.

Die et h. n.

Horæ.

Maji 11.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 2 \frac{1}{2}$ $c. 2 \frac{1}{2}$		10 pm.
14.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{1}{2}$ $d. 1 \frac{1}{2}$		10 pm.
15.	$a. 0.$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 1 \frac{1}{2}$ $d. 1 \frac{1}{2}$		10 pm.
16.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 1 \frac{1}{2}$		10 pm.
BUDAE.			
27.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 2 \frac{1}{2}$		culm. spic mp.
28.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$		culm. hor co boreali et m. d. n.

A Jupiter és holdjainak J. C. Müller által 1696-ban, Bécsben és
Budán végzett észlelései.

Dies etc.		<i>Pars arbuta,</i> <i>Græci Gelimum f. Rafgeri, pagum</i> <i>quendam ad Danubii & Dravii fl.</i> <i>infra Budam situm.</i>			Hora.
28.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				3 post occasum Solis.
31.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				1 circit. post oc. sup. Solis.
BAJAE.					
Junij 1.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				1 circit. ab occasu Solis.
2.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				culm. præced. Arctur.
3.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				2. 28. à mer.
6.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				10 $\frac{1}{2}$ post mer.
Ad Confluxum DANUBII & DRAVI.					
9.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				9 post.
11.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				hor. 1. m. 20 post oc. sup. O.
12.	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				hor. 1 $\frac{1}{2}$ post O sup.
	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				25 min. à præced.
	$a. 1 \frac{1}{2}$ $b. 1 \frac{1}{2}$ $c. 4 \frac{3}{4}$ $d. 4 \frac{3}{4}$				40 min. à præced.

Egy bozótos helyen, a Buda alatt 4 mérföldnyire lévő,
Duna menti Gobinum nevű falu közelében;
Baján;
a Dráva dunai torkolatánál.

Dieses.

Hora.

Junij 13.	a. 17. b. 1. c. 13. d. 23.	b. ○ a. d.	g. à mer.
SEGEDINI.			
17.	a. 17. b. 1. c. 9. f. b. d. 23.	○ a.	h. o. mer. à occup. circul.
20.	a. 15. b. 2. c. 15. d. 4. f.	a. ○ b. c. d.	h. 1. 45. ab. occup. des.
21.	a. 1 1/2. b. 2 1/2.	b. ○ a.	advis. 24. à hor. am. 2. 15. ad. inf. d.
22.	a. 17. b. 1. c. 15. d. 23.	d. c. b. a. ○	h. o. 16. ad occup. O. ile.
25.	a. 1 1/2. b. 1 1/2. d. c. 15. d. 4. f. a. 13. b. 1 1/2. d. c. 5. d. 4. f.	c. a. ○ b.	hor. 8. 15. à mer.
26.	a. 17. b. 2. c. 15. d. 23.	○ a. b.	hor. 9. 15. à mer.
27.	a. 15. b. 2. c. 15. d. 23.	d. a. ○ b. c.	hor. 15.
28.	a. 1. b. 1 1/2. c. 1 1/2.	c. ○ a. b.	hor. 8. 45.
July 1.	a. 2 1/2. b. 2 1/2.	a. ○ b.	hor. 9. 45. circ.
11.	a. 1 1/2. d. b. 2 1/2. c. 9 1/2. d. 6 3/4.	a. ○ b. c.	advis. 24. à hor. am. 2. 15. ad. inf. d.

A Jupiter és holdjainak észlelése Szegeden

KÉT BIRODALOM HATÁRÁN

A török háborút lezáró karlócai béke, 1699.

1698. november 13-án kezdődtek meg a béketárgyalások Karlócán I. Lipót német-római császár és magyar király, Lengyelország és Velence, valamint II. Musztafa szultán (1664–1703) képviselői között. I. Lipót császár nevében Leopold Schlick (1663–1727) – titkáráként L. F. Marsigli – voltak jelen, a török szultánt pedig a birodalom főkancellárja és belső tanácsosa képviselte. A Szent Szövetség tagjai és a szultán között Anglia és Hollandia követei közvetítettek. A szerződést 1699. január 26-án írták alá. Ezzel Magyarország számára 25 évre szólóan megszületett az "áldott béke".

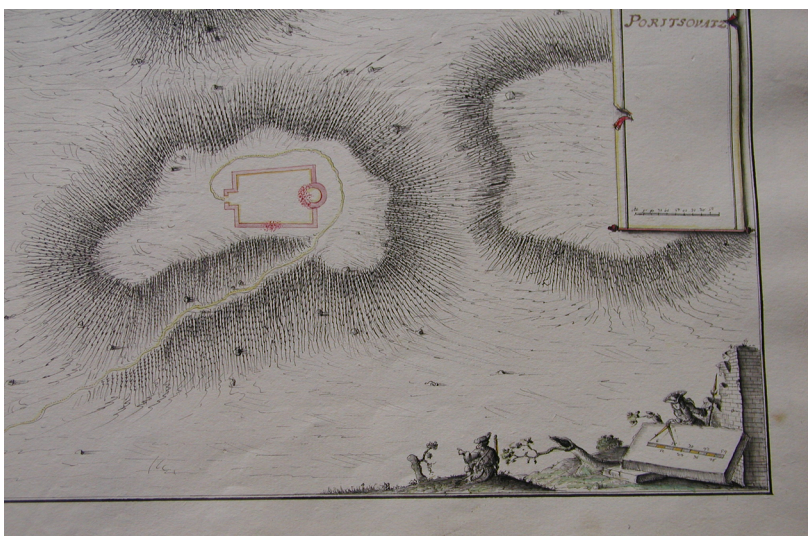
Alapelvek fogadták el, hogy *uti possidetis, ita possideatis*, azaz: *ahogy eddig birtokoltátok, úgy birtokoljátok ezután is*. A szerződés nem hagyta figyelmen kívül a felek kereskedelmi érdekeit sem, sőt határozatai kifejezetten kereskedelem-barátnak mondhatók. Amíg ugyanis megtiltja, hogy a határt képező folyók – a Maros, a Tisza, a Száva, az Unna – partjai mentén bármilyen megerősített helyeket

létesítsenek, a folyók használatát mindkét birodalom lakosai számára egyenlőképpen szabadnak nyilvánítja. Mivel pedig a felső részekről akár a Maroson a Tiszába, akár pedig a Tiszán a Dunába tartó teherhajók sem lefele, sem pedig visszafele útjukban semmiféle akadállyal fel nem tartóztathatók, a kölcsönös barátság és jóindulat elve azt is megköveteli, hogy az említett folyókon halászhajóikkal és sajkáikkal a Török Birodalom alattvalói is szabadon közlekedhessenek. A hajózás védelmére erősen korlátozták a vízimalmok telepítésének lehetőségét, hogy a *hajók közlekedése zavart ne szenvedjen*. A hajózás érdekében tilosnak mondták ki a Maros vizének akár malom hajtására, akár más célra való elvezetését. Ugyanezt az elvet kellett érvényesíteni a Száván (a Bosszut folyó torkolatától az Una torkolatáig) és az Una folyó határszakaszán (torkolatától megközelítőleg Novi-ig). A határok mentén csupán a katonai jellegű építkezéseket tiltották meg. Brodnál például külön kitértek arra, hogy *kiválóan alkalmas kereskedelemre, és építhető ott város illő és megfelelő fallal...* – a várat azonban, amelyet a császáriak újjáépítettek és megerősítettek, le kellett rombolni. Megállapodtak abban is, hogy mely várakat és erősségeket kell földdel egyenlővé tenni. Ezekről vagy a már leromboltakról Marsigli helyszínrajzot készítettett. Erre a helytörténet szempontjából értékes anyagra egy albumba fogva Bolognában a Marsigli-hagyatékban

találtunk.⁵⁴ Közülük párat illusztrációul leírtunk, a többről pedig listát készítettünk. Mindezt az I. Függelékben hozzuk.

Bár az itt bemutatott impúrum nem a legjellemzőbb a rajzok közül, illusztrálás végett választásunk mégis azért esett rá, mivel a kép sarkában a hadmérnökök munkájáról egy kis életképet mutat. És jelzi azt is, hogy a kartográfus az Album rajzának nem föltétlen minden elemét saját tapasztalata és léptei alapján vitte papírra. Határjelentéseinek tanúsága szerint L. F. Marsigli rendszerint kikérdezte a helyi előjárókat az útviszonyokról, az egyes helységek távolságáról, természeti és etnikai adottságairól, sőt – miként azt a bolognai Marsigli-hagyaték bizonyítja – tanulmányozta a vidék történelmi múltját, esetenként beszerezvén régi dokumentumokat is, és amikor a kartográfus – rendszerint J. C. Müller – egy-egy határszakasz vagy annak tágabb környezetét megrajzolta, ezeket a helybéliektől szerzett információkat is fölhasználhatta. A Függelékben közölt leírások mindenesetre ennél a rajznál pontosabb munkáról, a helyszínen is elvégzett felmérésekről tanúskodnak.

⁵⁴ BUB Mss di Marsigli, Vol. 21. pp. 1–78.

A lerombolandó várak albumának 23. oldalán található vázlatrajz
Poritsovatz alaprajzával

Az 1699. január 26-án aláírt békeszerződés csak nagy vonalakban rögzítette a határokat. Annak pontos vonalát egy török és egy osztrák bizottság jelölte ki. A munkát 1699. március 22-én kellett megkezdeniük, hogy *az alattvalók nyugalma és biztonsága érdekében* a bizottságok közös határozatai alapján a határokat *mihamarább világosan elválasszák és megjelöljék*.⁵⁵

A határkijelölés során fontos szerep jutott a határtérképeknek, amelyeken rögzítették az egyezkedés során kölcsönösen elfogadott és kijelölt határvonalat.

A határkijelölés

Az osztrák bizottság vezetője Marsigli, a török bizottságé Ibrahim effendi, Kapigi Bassi volt.

L. F. Marsigli, átérzvéen felelősségét, gondosan eltervezte, miként fogják elvégezni a feladatot, amelyet latinul és törökül írásban rögzítettek:

1. A rendkívül hosszú határvonalat (850 km) szakaszonként jelölik ki. Az első ilyen szakasz a Tisza torkolatától indul, a Bosszut és a Száva találkozásáig terjed.
2. A határ pontos vonalát természetes és mesterséges

⁵⁵ A békeszerződés szövegét Katona István: *Historia critica regnum Hungariae* c. könyvében közölte (Buda, 1805. pp. 106–125.).

határjelekkel rögzítik. Az utóbbiak közé tartoznak a földből vagy kőből emelt halmok (unka; humka), oszlopok, sáncok, amelyeket a török, illetve az osztrák császár alattvalói építenek. Egyiket az egyik, másikat a másik fél emberei, mégpedig 300 lépésenként. Ily módon a Szerémségben 213 halmot állítottak. Ahol a Szávát szelte a határ, ott nagy fákat jelöltek meg, az átjárhatatlan erdők vagy mocsarak szélén pedig, ahol a határvonal megtört, a többen is hatalmasabb halmot emeltek.

3. Mivel a folyók medrüket egy-egy áradás alkalmával megváltoztathatják, különös gonddal kell a jelen állapotot rögzíteni.
4. A két bizottság általában a saját területén utazik egymással párhuzamosan, hogy egyik se terhelje a másik császár alattvalóit sem a táborozás idején, sem útközben.
5. Az egyik császár birodalmából a másikba való költözés tilos, ami alól – a békeség kedvéért – kivételek azok az esetek, amikor a karlócai békekötés és a határkijelölés során született megegyezés közötti időszakban vándoroltak el.
6. Szigorúan tilos mindennemű rabló kalandozás a másik fél területére, vagy egyéb ellenségeskedés.
7. Mivel a határvonal szántókat, szőlőket szel ketté,

megengedik, hogy a kijelölés évében a termést még az arathatja le, aki vetett, illetve aki azt gondozta.

Az osztrák és a török császár alattvalói fölváltva építették a határjel-gúlákat.

8. Végül késedelem nélkül ki kell üríteni és le kell rombolni a békeszerződés IV. fejezetében megjelölt erősségeket és helységeket.

Az osztrák megbízott, L. F. Marsigli, ezen túlmenően önmaga számára is készített egy vázlatot, amelyben fölvázolta azokat a feladatokat, amelyeket ő magánszorgalomból teljesíteni akart:

1. A határvonalat – legyen az mesterséges halmok vagy folyó által kijelölt –, a geográfia minden eszközével – igyekezni fog rögzíteni.
2. Munkája során mindenütt figyelembe veszi a természeti adottságokat, domborzati viszonyokat, a lakosság nemzetiségét.
3. A közösen elfogadott határszakaszokról egzakt térképet készít, egyben azokat gondosan le is írja. A térképek a határvonalat a határsávokkal egyetemben ábrázolják. Az pedig négy óra járásnyi széles, azaz két órányi az osztrák, kettő a török császár birodalma irányában.
4. A folyókat, különösen a határfolyókat
 - a. kanyarulataikkal, mélységükkel, teherbírásukkal – mekkora hajók közlekedhetnek rajta,
 - b. átjárhatóságukkal – vannak-e rajta álló vagy repülőhidak,
 - c. gazdasági hasznosításuk szerint – hajtanak-e malmokat,

- d. természeti adottságaikkal – az idős emberek emlékezete szerint mikor voltak nagy árvizek, ezek milyen pusztításokat végeztek – le fogja írni;
- e. kitér majd a parton található falvakra, kastélyokra, erősségekre;
- f. jelezni fogja, hogy ez a határ menti négy óra járásnyi szakasz sík, hegyes, mocsaras, erdős avagy gazdálkodásra, legeltetésre alkalmas-e;
- g. milyenek az útjai, a hidak, és a hágók a kereskedők vagy a katonaság számára járhatók-e;
- h. jelentéseiben kitér majd a lakosság jellegére, nyelvére, vallására, viseletére;
- i. külön tájékoztatást ad azokról a helységekről, amelyeket le kell rombolni vagy ki kell üríteni;
- j. mindezt térképekkel fogja illusztrálni, és külön készített térképet a végleges, mindkét fél által ratifikált szakaszokról.

Ha a császár valamilyen szempontot a felsoroltakon kívül még fontosnak tart, parancsának engedelmesen eleget tesz.⁵⁶

⁵⁶ Raffaella Gherardi: Luigi Ferdinando Marsigli Relazioni dei Confini... Modena, Mucchi Editore, 1986. pp. 52–53.

Annak érdekében, hogy a két birodalmat egymástól elválasztó rendkívül hosszú határt áttekinthetőbben tudják leírni, szakaszokra osztották azt, mégpedig úgy, hogy a békeszerződés helyét véve alapul, Karlócához viszonyítva Dunán inneni és Dunán túli részt különböztettek meg, amelyeket aztán tovább szakaszoltak.

A Tiszának a Dunába való betorkollásával átellenben, Szalánkementől, Belgrád irányában körülbelül 10 kötélhossznyira⁵⁷ kezdték meg a munkát. Itt állították az első határhalmot. Ezt a többinél nagyobbra és kőből építették. Tőle indulva a hegy csúcsáig 4, majd Moravic irányában haladva a Száva folyóig 208 halmot állítottak. A határjelek helyét azonosíthatóságuk érdekében le is írták. Az elvégzett munkáról egy, a feladat teljesítését hírül adó, mindkét megbízott által aláírt ünnepélyes hangú nyilatkozatban részletesen számoltak be.⁵⁸

Ezt a dokumentumot olvasva a határkijelölés részleteibe pillanthatunk be:

A Szávát elérve, annak kanyarulatát megkerülve haladtak nyugatnak, és a Hisir Chiansnak nevezett helyen, az előbbi halommal átellenben

⁵⁷ A földmérés gyakori eszköze, 40 m.

⁵⁸ BUB Mss di Marsigli, Vol. 69. Az ünnepélyes nyilatkozatot 1701. május 5-én írták alá.

két hatalmas fát jelöltek meg, innen nem messze az erdő közelében három, az út mentén négy, egy nyílt területen egy, egy másik hasonló területen két, a nádas mellett egy, és ugyanezen a területen még egy fába vésték bele a két császár jeleit.

Egy üres mező közepén egy, majd tovább haladva két hatalmas fába vésték bele a keresztet és a félholdat, a nyílt terepen pedig egy halmot állítottak. Ugyancsak halmot állítottak Moravic várától nem messze, az előzőtől negyed órányira. Lachinzaunus és Filetinza régi falvainak határában két halmot; Scharkodin és Pogotova területén hármat; Moravictól nem messze az erdőnél egyet építettek. Végül a Bosszut folyó partján Moravic várának környékén állították az utolsó, a többinél nagyobb halmot. Így a Száva folyó partjától a Bosszut folyóig 29 határhalmot állítottak.

A jelentésből az is kiderül, hogy miért nem tudtak megegyezni a novi-i szakaszt illetően, ami magyarázza a térképeken jelentkező szakadást a határvonalban: a békeszerződés értelmében az osztrák császárt illette volna Új-Noví vára, de a törökök nem voltak hajlandók lemondani róla. Marsigli idézzük:

Novi és Kastanovic területének Bosznia felől természetes határai a legutóbbi háborúig a Trisna patak; Horvátország felől pedig a Dibusa patak volt.

A törökök ennek ellenére – a Békeszerződés V. artikulusának nyilvánvalóan ellentmondóan –, azt akarják, hogy ez a két határ egyedül Ó-Noví területére szorítkozzon, Új-Noví pedig legyen az övék, ami mögött nagyon átláthatóan az bújik meg, hogy Jessenovitz, Dubica és Noví kiürítése után az Una folyó boszniai partja képezze a természetes határvonalat, ami nem kevésbé sérti a békeszerződés azon alapelvét is, hogy *uti possidetis, ita possideatis* – ami jelenleg birtokokban van, legyen a tiétek a jövőben is –, mivel ezen alapelv olyan általános, hogy minden olyan helyre vonatkozik, amelyeket érvénye alól külön ki nem emeltek; így Új-Novíra is ez áll, hiszen semmiféle említés – akár úgy, hogy ki kellene üríteni, akár pedig úgy, hogy le kellene rombolni – róla nem történik.

Ibrahim effendi azt akarta, hogy szerződésben ismerjem el, hogy a Trisna patak képezi a határt Kastanovic és Ó-Noví között; mivel azonban ebből az igenből azt szerette volna levezetni, hogy a Császár fennhatósága alatt csak addig a határig maradnának a területek, ahol Noví alatt a szigetek megszűnnek, a többi viszont, Dogna, Struga, Pifniak, Saplitza és más kisebb szigetek, az Ottomán Birodalom kezére jutnának, nem egyeztem bele.

Az biztos, hogy Új-Noví az Una mellett egészen Dobrovin faluig a legutóbbi háború alatt a Császár fennhatósága alá tartozott. Ezért a Klepala hegyen is állítottunk határhalmot; innen majd később az Una folyóig egyenes vonalban haladva lehet meghúzni a határt.

Főlségtek parancsának megfelelően a Noví feletti területből egy részt a törököknek engedtem át abban a tanácskozásban, amelyet a Szt. Catarina

mellett a boszniai pasával folytattam, és akkor hozzávetőlegesen az I. vonal mentén húztuk meg a határokat.

A második tanácskozáskor ugyanezen pasa a Novi feletti területből csak egy ágyúlövésnyit engedett át, de azzal a föltétellel, hogy Új-Novit földdel kell egyenlővé tenni; ezt a helyzetet mutatja a II. vonal.

Új-Novi lerombolását a törökök azzal indokolták, hogy ők hozzájárultak ahhoz, hogy a szultán által átengedett területen erődítményt építsünk. De azt, hogy mire alapozva állítják ezt, maguk a törökök sem tudták megmondani. A boszniai pasa most azon fárad, hogy alaposan tájékozódjon Ó-Novi, Zrínyvár, Pedaly és GuoZdansky területei felől.

Ugyanakkor biztos, hogy csak akkora területet birtokolhat, amekkora őt megilleti; annál is inkább, mivel az említett Guozdansky várának földjét a legutóbbi háború előtt, novi-inak nevezték, mivel Ó-Novi katonái őrizték azt a várat is, és ily módon Guozdanskyt, nem kevésbé Új-Novit vagy átadjuk a törököknek, vagy le kellene rombolni.

Ugyanezen boszniai pasa az Una folyónak Ó-Novi környéki partját, ha ott hidat épít, a Bosin, Vranugratz, stb. várakkal össze tudná kötni.

Ó-Novit pedig mind szóban, mind írásban, mindig erősségnek nevezik; hogy ily módon biztosítsák maguknak a jogot annak helyreállításához és megerősítéséhez. Én azonban sohasem neveztem erősségnek, de nem is tagadtam; mivel ha tagadom, okot szolgáltatok számukra azt mondani, hogy az csupán Új-Novi erősségének szerves részét képező őrtorony.

Eközben nem kétséges, hogy a törökök a Bécsi Tárgyaláson majd igyekeznek jogot nyerni arra, hogy Ó-Novit megerősíthessék, és ott hidat

építhessenek: ennek fejében azonban hozzájárulnak ahhoz, hogy Felsőgték Új-Noví lerombolásáért cserében egy más helyen, ezzel egyenértékű erősséget építsen. Ahogy eddig ki tudtam puhatolni, a törökök számára ez az utolsó elfogadható megoldás; pontosabban az, hogy az említett szigeteket egészen a Trisna patakig megkapják; és innen az Una folyó horvátországi partja egy meghatározandó helységig képezze a határt.⁵⁹

⁵⁹ Bolognában, a Marsigli-hagyatékban tévesen a Postatérképhez sorolták az iratot. Feltehetően azonban a Vol. 49. p. 6. leltári számú térképhez tartozik.

Müller térképes naplója⁶⁰

A határtérképek a terepbejárások során felvázolt helyszínrajzok alapján készültek, amelyeket ma egy kötetbe kötve őriznek Bolognában L. F. Marsigli neve alatt.⁶¹ Valójában Marsigliiban csupán az értelmi szerzőt tisztelhetjük. A vázlatrajzokat ugyanis csaknem kivétel nélkül J. C. Müller készítette. Ezek alapján rajzolta meg a Marsigli jelentéseinek mellékleteként Bécsbe küldött határtérképeket. Ezeken a vázlatokon feltüntette Müller a *helységek egymástól való távolságát*, amit vagy saját maga mért meg gyalog vagy lóháton tett útjai során, vagy helybeli előljárók közlése alapján jelölt be. Továbbá rögzítette a hegyek és helységek *egymáshoz viszonyított fekvését* – megjelölte az irányokat; felrajzolta a *terület vízrajzát*. Esetenként pedig a terep- és környezeti viszonyokra vonatkozó rövid megjegyzéseket írt a lapokra. A naplónak Müller által készített, áttekintő, tartalmi ismertetését a Függelékben közöljük. A vázlatrajzok közül, a fent elmondottak illusztrálására azonban néhányat már itt hozunk. Ezekre feljegyezte Müller, hogy hol végzett *csillagászati* észlelést, és gyakran a terepviszonyokról is informál

⁶⁰ Mivel a vázlatrajzokon általában kevés a szöveg, alább a Napló latin és német nyelvű bejegyzéseit a magyar mögött hozzuk.

⁶¹ BUB Mss di Marsigli, Vol. 66. p. 41.

bennünket⁶²:

Az alábbi, az elmondottak illusztrálására kiemelt helyszínrajzok feliratát magyarul a képek felett hozzuk:

Ábrák a Térképes naplóból

⁶² Altitudo Solis meridiana zu Sikirovatz die 17. Maji 63° 45'
Der Wald, wie er hier anfangen mit solcher Art continuiert er diesen ganzen Tractu mehr lenger, dass immer zuweilen ein leerer Platz darzwischen bleibt. Diesseits ist lauter abgerissener Ufer und mit Bäumen bewachstes. Jenseits in Bosnien ist es niedrig, und dick voller Bäumen.

A Nap delelési magassága Sikirovatzban május 17-én $63^{\circ} 45'$.

Az erdő, ahogy elkezdődik, úgy folytatódik tovább ezen az egész szakaszon, mégpedig oly módon, hogy helyenként újra és újra üres rész van benne.

Az innenső oldalon csupa leszakadt és fákkal benőtt part.

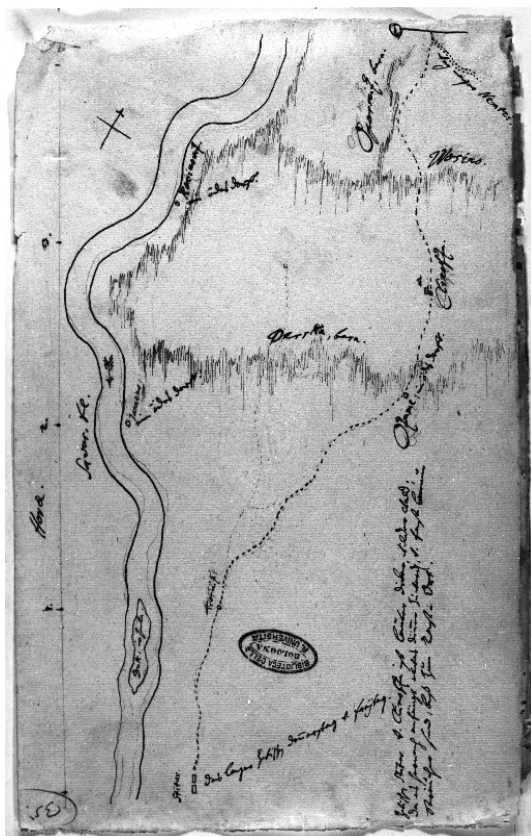
A túloldalon, Boszniában alacsony a part és sűrű erdő borítja.

A Nap delelési magassága Gradiscaban május 28-án $66^{\circ} 30'$.⁶⁴

A térképen olvasható további megjegyzés: A túlsó part sík és erdős, de úgy, hogy helyenként gyakran szántóföldek nyúlnak a mező irányában.

⁶⁴ Bemerkung: Das Ufer jenseits, ist eben, und waldigt, jedoch so, dass an verschiedenen Orten öfter Flüge ins Land hinein gehen. Altitude Solis meridiana zu Gradisca die 28. Maji $66^{\circ} 30'$. BUB Mss di Marsigli, Vol. 66. p. 61.

Stitar és Clinitza között csupa sűrű, vad erdő, ezt követően kezd ritkulni, aztán szinte csak bokrok vannak egészen az első helységig.⁶⁵

[A szaggatott vonal a határkijelölő bizottság útját mutatja, amelynek kiindulási pontjától indítva:]

A csütörtök és péntek közötti táborunk]⁶⁶

⁶⁵ Zwischen Stitar und Glinitz ist lauter dicker, wilder Wald, da es hernach anfängt etwas dünner zu werden, und fast nur Sträucher sind bis zum ersten Ort. Das Lager zwischen Donnerstag und Freitag.

⁶⁶ BUB Mss di Marsigli, Vol. 66. p. 34.

Módszeres *háromszögelést* ugyan nem végeztek, de a vázlatrajzok esetenként arról tanúskodnak, hogy a módszert ismerték, és a körülmények engedte mértékben és formában alkalmazták is.

Akad azonban a vázlatok között gondosan kidolgozott térkép is. Ilyen a Bistra völgyét a környező hegyekkel ábrázoló mappa. Baloldalt a Vaskapu hegyei határolják, jobbra pedig a Kosta petriol, ill. a Ripi m[ons] zárja.⁶⁷ Hasonlóképpen szépen kidolgozott a Temes völgyéről rajzolt térkép is, amely a Bistra és Meadia közötti területet mutatja. Ezen a Határkijelölő Bizottság táborhelyeit is feltüntette.⁶⁸

A Napló szöveges része

LIBER I.

Előre bocsátjuk, hogy mivel a földrajzi nevek többsége számunkra ismeretlen, ezért nem ragaszkodtunk következetesen azok helyes átírásához, sem pedig az esetleges magyaros változatuknak a feltüntetéséhez. Az idegen nyelvű rövid megjegyzéseket pedig mind eredetiben, mind pedig magyar fordításukban is hozzuk. Továbbá az egyes oldalak leírásánál a rendelkezésre álló idő rövideje miatt

⁶⁷ BUB Mss di Marsigli, Vol. 66. p. 373. Felirata latin, a hegyek szürkék, a folyók és az erdők szimbólumai barna gubacstintával. Mérete: 42×62 cm.

⁶⁸ BUB Mss di Marsigli, Vol. 66. p. 316. A folyó mentének víz és hegyrajza barna gubacstintával; 29×40 cm.

alapvetően a nyomunkba lépő kutatók tájékoztatását tartottuk szem előtt.

- p. 3. Ceruzás térképvázlat, hátlapján ráragasztva egy barna gubacstintával rajzolt vázlat – német nyelven római régiségeket és sáncot jelöl. A helységeket számozza, oldalt a számokhoz rendelt helységek: 1. Jaska, 2. Jesserova, 3. Palm. 4. Gregovieviz. 5. Nagjalos, 6. Druma. 7. Morovig. 16×20 cm.
- pp. 4–6. Domborzati rajzok helységnevek nélkül, barna gubacstintával.
A 4. oldalon Diarium I. 1. Maji. áthuzogatva.
- p. 7. Diarium II. 2. Maji.
A 7. o. hátlapján és a p. 8-on értelmezhetetlen térképvázlat.
- p. 9. Térképvázlat 9 folyószakasszal, Semlin [Zimony], Sabac [Szabács], Salankemen [Zalánkemén], stb. nagyobb helységeket feltüntetve, számos helységet névvel, ill. számmal jelölve – 15-ös számhoz a jobb felső sarokban földrajzi neveket rendelt – berajzolta az egymáshoz viszonyított helyzetüket, a távolságokat óra járásban adva meg.
- p. 11. Diarium III. 3. Maji.

A vázlatrajzok hosszanti tengelyében egyenes vonalat húzott, ezen változó távolságban 1–3 cm -ig határhalmokat jelölő kis gömböcskéket rajzolt, amelyekhez fent és lent számokat rendelt. Pl. 79/9; 82/12; 90/20; 91/21, stb.

- p. 12. Egy „Vallis” és egy „Thal” részét ábrázolja. Az utóbbinál megjegyzés: „Dieses Thal gehet auf Maras” *Ez a völgy Marasra fut ki.*
- p. 13. Fent: „Dieses Thal erstreckt sich weiter ins Türkische Territorium.” *Ez a völgy tovább húzódik a török területre. A völgyben: „Dieses Thal gehet auf Grosedol” Ez a völgy Grosedol irányában húzódik.*
Lent „b.”-vel Maradik; $\frac{3}{4}$ St[unde]. Vom 86. Sch[uh].
Hügel. 86 *lábnyi domb.*
- p. 14. Térképvázlat, középen: „Rudera, von einer Kirche.” *Egy templom romjai.*
- p. 15. Diarium IV. 4. Maji.
Hátlapján térképvázlat. A tengelyben a pontok kb. 1 cm távolságban, 1–35-ig számozva.
„Die Distanz 6 u. 7 ist: 450 Schritt.” *A 6. és a 7. [határhalom] távolsága 450 lépés; egy másik felirat „Liegt im Thal.” A völgyben fekszik.*
- p. 16. Diarium V. 5. Maji.

Hátlapján térképvázlat. Három völgy. Földrajzi nevek és feliratok: Jasinaz, Jasca-berg; lauter Streucher Wald; Vernek potok; dann dieses Bächlein läuft von Vernek herunter...
Jasinaz, Jasca-hegy, Csupa bozótos erdő, Vernek patak; majd ez a kis patak Vernektől folytatja útját...

- p. 17. Térképvázlat, német nyelvű bejegyzésekkel, tengelyében ugyancsak ceruzás vonal a valószínűleg határhalmokat jelölő pontokkal.
- p. 18. Diarium VI. 6. Maji.
- p. 19. A jobb szélén a Száva kanyarulata. Fent jobbra: 213. ist die Summa der Hügel bis an die Sau. *A Száváig a halmok száma összesen 213.* A lap tengelyében húzódó halmok alatt: „Die Hügel gehen sonst alle über lauter ebene Heyde.” *A halmok egyébként mind csupa sík réten húzódnak.* A balszálon fent: „Dieses Morast gehet oberhalb Metrovitz.” *Ez a mocsár Metrovitz felett húzódik.* Lent: „Dieses Morast gehet oberhalb des letzten Hügels in die Sau.” *Ez a mocsár az utolsó halom felett a Szávába torkollik.*
- p. 20. Diarium VII. d. 8. Maji.
- A Száva két kanyarulata, két kanyargó határhalmos vonal erdő kíséretében. A távolságot „passus Equi”-ben [lólépés távolságban] adja meg. A jobb felső sarokban két lombos fa

a Száva partján: „M”-mel és „I”-vel jelölve, alatta: „Diese Gegend heisst auf türkisch Ederchiaus, welchen Namen sie bekommen als die Türken Metrovitz eingenommen; beede Bäume sind Pappelbäume.” *Ezt a vidéket törökül Edercsausznak hívják, amely nevet akkor kapta, amikor a törökök Metrovitzot elfoglalták; mindkét fa nyárfa.*

p. 21. Diarium VIII. – dátum nélkül.

Térkép vázlat. Távolságot „Passus simplices equi”-ben [átlagos lólépés] adja meg. Itt már nem egyenes vonalban fut a határvonal, fák kíséretében. A felirat német: „Wenn man, von Salankemen aus, der Lineis Nachgehet, so hat der Baum (a.) das Türkische Zeichen ↑, in parte advers: der Baum (b.) aber, den Christl. Characterem †, auf der linken Seite beede Bäumen sind Stein-Eichen.” *Ha Salankemenből a határvonal mentén haladunk, akkor az „a” fán a törökök jelét látjuk ↑, vele szemben pedig, a „b” fán a keresztények „†” jelét, a bal oldalon mindkét fa tölgy.*

Hátlapján ugyancsak határvonalvázlat.

p. 22. „Eder chiaus” ceruzás vázlata, hátlapján ceruzás határhalomrajzok, lent d. 1. Maji.

p. 23. Diarium VIII. d. 9. Maji.

p. 24. (A kötetben tévesen: p. 23.) Tengelyében kanyarog a

pontozott határvonal, négy határhalmossal. Baloldalt: „5600.
vom 8-ten, bis zum 9-ten Hügel.” *A 8-tól a 9.*
[határ]halomig 5600 [lépés].

Jelekhez szöveg:

* „Dieser Wald wird genannt: Salik Stpan Kai.” *Ezt az erdőt*
Salik Stpan Kai-nak nevezik.

+ „Dieser Wald heisst, Naklo.” *Ezt az erdőt Naklo-nak*
hívják.

‡ „Dieser Morast, Mozul.” *Ez a Mozul mocsár.*

- p. 26. 25×38 cm (behajtva). Morovig és Lastinzi Scopoli közötti
határszakasz. Barna gubacstintával. Felirata: ”Diese Hügel
haben Obristleutenant u. Leutenant Kayser von dem ich
auch diese delineation copiert, den Montag darauf als wir
Samstags zu Morovig ankommen, machen lassen; u. ist der
8-te von 11-ten v. letzten, so wie selbigen Samstag
aufgeworfen, etwa 800 Schritt breit.” *Ezeket a halmokat az*
alezredes úr és Kayser hadnagy úr készítették – az
utóbbiéről másoltam ezt a rajzot –, hétfőn, azt követően,
hogyan szombaton Morovigba érkeztünk, és a 8. a 11-től – az
utolsótól –, amelyet ugyancsak ezen a szombaton emeltek,
körülbelül 800 lépésre van.

- p. 27. Üres.

- p. 28. Diarium IX. d. 14. Maji.
- p. 29. „Dies ist derjenige Riss, der Leut. Kayser, ex recognitione oculari, d. 12 Maji facta.” *Ez az a vázlatrajz, amelyet Kayser hadnagy szemrevételezés alapján május 12-én készített. A folyók zöld, egyebek szürke vízfestékekkel. 32×40 cm. Csupán a felirat származik Müllertől.*
- p. 30. Drina, Száva és Bozut folyók találkozásának környéke. Részletgazdag, barna gubacstintával, távolságot órában jelöli meg. 2 óra járásnyit ábrázol a Száva folyásirányával szemben. Fent megjegyzés: Nb. Haec videtur esse Insula, quam Plinius Metubarrim vocat. Vid. Cellar. Geogr. Antiq. Lbi. 2. c. 8. pag. 549. *Nb. Úgy tűnik, ez az a sziget, amelyet Plinius Metubarrim-nak nevez. Lásd: Cellar. Geogr. Antiq. II. könyv 8. fejezet p. 549.*
Lent: Altitudo solis merid. zu Ratzka, d. 14. Maji. 63,0” 15’
A Nap delelési magassága Ratzkaban május 14-én 63” 16’.
- p. 31. A Száva, jobb partja a Biograzka folyóval és a Tsertekanja, valamint a Wisok baráival. Lent a Szávával párhuzamosan a Bozut folyó. Opovazer Kirchhoff és a Bozut folyó között a távolság 1¼ óra, illetve innen a halastóig (hier fische Teich) ⅛ óra. Több távolságot is megad.
Fent: Unser lager der d. 14. Maji, zu Stitar... von Ratzka 4

St[unden], liegt von der Sau eine kleine Stunde, von dem Bozut 3 Studen. *Táborunk, amelyet május 14-én Stitarban ütöttünk fel, Ratzkatól 4 órányira, a Szávától rövid egy órányira, a Bozuttól 3 óra járásnyira volt.*

p. 32. Hevenyészett ceruzás vázlatrajz a Szávával.

p. 33. Fent a Száva, lent a Bozut, távolság 1¼. Hevenyészett vázlatrajz.

p. 34. Diarium X. d. 15. Maji.

p. 35. Száva a Buk szigettel Stitar és Rocinoviz között. Stitartól szaggatott vonal a bal parttól távolodva. Stitarnál tábort jelez – csütörtökön és pénteken állomásoztak itt. Tusrajz barna gubacstintával. Távolság órában.
„Zwischen Stitar u. Clinosza ist lauter dicker, wilder Wald. Da es hernach anfängt etwas dünner zu werden...” A *Stitar és Clinosza közötti szakasz csupa sűrű, vad erdő. Ezt követően aztán kissé ritkulni kezd...*

p. 36. A Száva, a Perka folyó és a Tigra folyók. A Tigra folyóval átellenben tábort jelez, ahova a szaggatott vonal visz. „Vom letzten Ort, biss ins lager ist etwas zärterer Wald, als der erste, u. hat auch ziemlich viel offene Plätze.” *Az utóbbi helységtől a táborig kissé fiatalabb erdő, mint az első, és meglehetősen sok a nyílt rész is.*

„Das Ufer diesseits ist immer etwas hoch; da ganze Land aber zwischen der Sau und Bozut, ist in der Mitte, als eine...” *Az innenső oldalon a part mindig kissé magas; de a Száva és a Bozut között elterülő vidék, a középén, alacsony, így, ha a folyók megáradnak, a víz visszamarad...*

A Száva bal partján két „barát” jelöl. Sautzki bara, és Prtzki, bara. Barna gubacstintával készült.

- p. 37. Bertka helység a folyó partján, a lap alsó felére ráragasztva a Száva jobb oldalán Kniza, Perca és Tigra folyók. A Percaval átellenben Schanz. A Tigra torkolatánál Naravo helység, a Kniza torkolatánál Novit jelöli, innen szaggatott vonal a Tigra-hoz – a távolság: 1 St[unde].
Hátoldalán ugyancsak a Száva, jobb mellékfolyója a Digna és a Perka. A bal parton „a”-val mocsarat jelöl, rajta hidat. A hozzá fűzött ceruzás szöveget átírta tollal. A mocsár kiterjedését írta le.

A lap hátlapjára is ragasztott egy fél lapnyit, amely nem Müllertől származik.

- p. 38. Diarium XI. d. 16. Maji.

- p. 39. A Száva a Gatzka bara-tól, és a Supanjablata helységtől a Tigra folyóig. Bal partján:
Gatzka bara, Marizka bara (itt Orlak), Dobrina bara, utána

Varos helység. Lent: „Der Wald in dieses Tractu, continuirt...” – *Ezen a szakaszon folytatódik az erdő...*

Távolság órában.

p. 40. Prestiza és Struga folyók közötti Száva-szakasz. Nem Müllertől. Hátlapján a szigeten Rebovatz névvel erősség.

p. 41. Diarium XII. d. 17. Maji.

Két lapnyi vázlatrajzon a Bosna és a Bozut folyók közti bal oldali Száva partot rajzolták meg mocsarakkal, barákkal tarkítva. Lent: Altitudo Solis merid. zu Sikivovac, d. 17. Maji. 63'' 45'. – *A Nap delelési magassága Sikivovacnál május 17-én 63'' 45'*. Fent a megjegyzés német nyelven a sűrű erdő folytatódásáról szól.

p. 42. Tollrajz, nem Müller. (15×20 cm)

p. 43. Ceruzás rajz tussal áthúzva, nem Müller.

p. 44. Diarium XIII. d. 18. Maji.

Hátlapján vázlatrajz: A folyó mentén fut a szaggatott vonal, mentében: Oprzazer Schanz, Swillein Schanz, Novigrader Schanz, Kopaniza Schanz. Oprsat helységtől Copaniz-ig 9 helységet jelöl.

Der völlige Tractus dieses diarii ist zwar auch waldig; aber zuweilen hohe Dünnen; so dass vielere Plätze, in welchen auch hie und wieder angebaute Felder, darzwischen

befinden.

Das Ufer disseits ist noch immer abgerissen, jenseits voller Wälder... *Ebben a naplóban ábrázolt terület alapvetően ugyan erdős, de helyenként magas dűnék, valamint sok tisztás is akad, amelyeken itt-ott megművelt földek találhatóak. A part innenső oldala még mindig szakadékos, a túloldal csupa erdő.* Egész lapot betöltő rajz. A távolságot órában adja meg.

- p. 45. In diesem Diario müssen unterschiedliche Distanzen, gerichtigt werden, wie es, das Primum Originale alle zeigt, an statt $\frac{3}{4}$ St[unde]; geschrieben hat, $\frac{1}{3}$. *Ebben a naplóban a különböző távolságokat helyesbíteni kell, miként azt az első eredeti mutatja, ahol a $\frac{3}{4}$ óra $\frac{1}{3}$ helyett van írva.*
- p. 45. Pnska folyótól a Prtina struga-ig a Száva mindkét oldala. Tusrajz barna gubacstintával. Fent a jobb szélén: Nb. Gradina ist eine alte Römische Schanz, 200. Schritt lang. *Nb. Gradinában egy 200 lépés hosszú római sánc van.*
- p. 46. 18. d. Maij, ist copiert obiter. A hátlapján kibogozhatatlannak tűnő ceruzás térképvázlat. Nem Müller.
- p. 47. Diarium XX. d. 31. Maji.
(Nem a megfelelő helyre kötötték be.)
Szépen kidolgozott térkép: Száva kb. 10 cm-es szakasza az

Una torkolatával középén. Az Una Dubicatól a torkolatig, ahol Jessenoviz. A folyók zöld vízfestékkal, a feliratok és a folyót kísérő fák fekete tussal. Távolságot órában adja meg. 32×40 cm.

Ugyanitt egy betűzött lapon ceruzás vázlatrajz. Hátlapján d. 31. Maji.

p. 50. Diarium XIV. d. 19. Maji.

p. 51. Brod és Klakar között, részletgazdag, barna gubacstintával. Brod, d. 20. Maji, Altitudo Solis merid. 64" 50' – Brodban május 20-án a Nap delelési magassága 64" 50'.

p. 53. Diarium XV. d. 25. Maji.

p. 54. Brod és Kobacz közötti területről részletgazdag, barna tusrajz.

„Jenseits ist das Ufer voller Wald.” *A túlsó part csupa erdő.*

„Dieseits sind zuweilen nah am Fluss Bäume; meistens aber fängt sich etwas davon entfernt, der Wald an.” *A folyó közelében ezen az oldalon helyenként fák vannak, többnyire azonban attól távolabb kezdődik el az erdő.* Távolság órában.

p. 55. Modaviz, Mons. Alatta a folyó egy 10 cm-nyi szakasza, bal partján, az Orlawa folyó torkolatánál Kobacz. és Kobacz Stras.

- p. 56. Két fél lapnyi ráragasztáson két térképvázlat. Barna gubacstintával. A lap felső fele Brod és Okrina folyók közötti szakaszt, az alsó Klanez és Madnik folyók, valamint az Osowiz folyók közötti szakaszt ábrázolja.
- p. 57. Két féloldal, ráragasztással, ceruzás, hevenyészett térképvázlat.
- p. 58. Diarium XVI. d. 26. Maji.
- p. 59. Diarium 26. Maji.

Hátlapján egy másik lappal összeragasztva az Orlawa és a Verbacz közötti szakaszt ábrázolja: Modaiza hegy alatt, vele párhuzamosan folyik a Száva, a Verbas betorkollásával. A folyó bal partján ömlenek bele: Kribatz bara, Orlava folyó, Kowatsovatz folyó, és még vagy nyolc vízfolyás. A szaggatott kettős vonal fut a Swinar helységtől (a folyó partján) le Possega-ig, onnét az Orlawa folyó mentén ismét vissza a Szávához. Barna gubacstintával. Kidolgozott, távolság órában, 32×40 cm.

Annotationes.

Die Gebürge jenseits sind voller Bäume und sehr lustig anzuschauen.

Diesseits ist alles voller Wald bis fast an die Sau hinan, item, voller Morästen, und ging absonderlich, da das wasser

gewachsen, der March fast continuierlich durch Wasser.

Túloldalon a dombokat erdők borítják, és nagyon kellemes látványt nyújtanak. Ezen az oldalon minden csupa erdő egészen a Szávaig, valamint csupa mocsár, és különösen, amikor a víz szintje megemelkedik, utunk szinte folyamatosan vízben visz.

p. 60. Elejére, hátuljára fél lapnyi ráragasztás, ceruzás, az előbbi térképhez vázlatok.

p. 61. Diarium XVII. d. 27. Maji.

Hátlapján egy következő oldalt hozzá ragasztva Oraviza és Gradisca közötti szakaszt ábrázolja. Gradiscától pontozott kettős vonal fut Zernik-ig. Ebben a mélységben ábrázolja a mellékfolyókat, mocsarakat, helységeket. Barna gubacstintával; a távolságot órában adja meg; 32×40 cm.

„Bemerkung.

Das Ufer jenseits, ist eben und waldigt; jedoch so, das an verschiedenen Orten offene Plätze ins Land hinein gehen.

Diesseits in Slavonien ist es zwar auch Waldigt,

absonderlich ins Land hinein, hohe düne, und morestig;

aber, an der Sau gibt sehr viel offene Plätze.” *Megjegyzés: A*

túlsó part sík és erdős, de úgy, hogy nyílt sávok is húzódnak a folyótól távolodva, magas dűnék vannak és mocsarak; de

a Szávánál nagyon sok a nyílt terület.

Altitud. Solis, merid. Zu Gradisca, d. 28. Maji, 66" 30'. – *A Nap delelési magassága Gradiscánál május 28-án 66" 30'.*

- p. 62. Elejére és hátlapjára féloldalas ráragasztás, barna gubacstintával. A folyó mentén (Száva) mellékfolyótorkolatokra vagy helységekre vetített távolságokat ad meg órában.
- p. 63. Miként a p. 62-n, úgy itt is féloldalas ráragasztás elől, s hátul, és távolságokat ad meg. Barna gubacstintával.
- p. 64. Diarium XVIII, et XIX. dd. 30 et 31. Maji.
Hátlapján és az átellenben lévő oldallal egységet képezve barna gubacstintával rajzolt térkép. A Száva Gradiscától a Vra folyóig terjedő szakaszának jobb partját ábrázolja – folyókkal és helységekkal kb. 6 óra járásnyi szélességben – a Kosara Mons-ig.
- p. 65. Elöl két, hátul egy ráragasztott vázlatrajz távolságok feltüntetésével. Az előző térképhez megtett útjai során rajzolhatta.
- p. 66. Hátlapján a következő oldallal egybe ragasztva Gradisca és Jeszenovaz között távolságokat ad meg szakaszolva a folyót. Barna gubacstintával. 32×40 cm.
- p. 67. A folyónak ugyancsak Gradisca és Jeszenoviz közötti

szakasza, jobb partja. Talán a határgúlák helyét és egymástól való távolságát adja meg órában. 14×32 cm.

pp. 68–69. Üres.

LIBER II.

A Confluxu Savus et Unnae, fl[uviorum]. usque ad Triplex Confin[ium].

p. 70. Üres.

p. 71. Hátlapja a következő oldallal egyet képez. Az Una és a Száva torkolatánál katonai falvat és őrtornyokat ábrázol. Nem Müller rajzolta. 32×40 cm.

p. 72. Diarium XXI. d. 3. Junii.

Dubiza és Kastanoviz közötti szakasz a Korana és a Paly hegy oldalán. Dubizaval átellenben a táborhelyet jelöli, onnét szaggatott vonal [feltehetően a megtett útjuk] vezet a Johona patakig. A terület hegy és vízrajzát ábrázolja. 32×40 cm.

p. 73. Una mindkét partja, ceruzával készült eredetileg, amit gubacstintával felülírt. Két fél lap ráragasztva. Az első Petrina major és Buciak közötti szakaszt, a második Petrina major és a Haginiza hegy közötti szakaszt vázolja fel.

p. 74. Az Una Kastanoviz környéki szakasza. Féloldalas

ráragasztás. Barna gubacstintával.

Hátlapjára ragasztott papíron:

„Supra portam Arcis, Kastanovitz

Tempore, quo Caesar Leopoldus Scerptra tenebat

Gesserat Hungariae primus Diadema Josephus,

Banatum Regni Batyani rexit Adamus

Praeerat Antistes Selichevichius Aris

Commendans fuit hic Keglevich, Jelachich Vice Banus

Exactor Plebisque Magister Sumptibus istam

Regni Franciscus reparat Mikulickius Arcem

ANNO SALUTIS HUMANAЕ 1697.”

p. 75. Diarium XXII. d. 4. Junii.

p. 76. Una Kastanoviz környékével – négy mozaikrajz gubacstintával.

p. 77. Diarium XXIII. d. 8. Junii.

Novitól a Luzina folyóig ábrázolja az Unát, illetve annak bal parti folyóit, hegyeit kb. 3 ó járásnyi szélességben. Barna gubacstintával; 32×40 cm.

p. 78. Két féloldalas vázlat az Una bal partjáról. Az eredeti ceruzás rajzot barna gubacstintával átírták. Úgy tűnik, hogy a p. 77-hez készített vázlatok.

p. 79. Una folyó Struga környéki vázlata szigeteivel. Barna

gubacstintával. 32×40 cm.

- p. 80. Két féloldalas ráragasztás. Az első rajz az Una bal partja Kastanoviztól a Kirisniza patakig. A második az Una, a Sana és a Sirovaz szakasza. A Sirovaz mentén Ruieuecz. Ezt a vázlatot eredetileg idegen kéz ceruzával rajzolta, amit Müller átírt barna gubacstintával. A várnál Müller keze írásával megjegyzés: „arx habitata” – *lakott vár*.
- p. 81. Az Una bal partja, a ceruzás vázlatot barna gubacstintával átírták. Két fél lap ráragasztva.
- p. 82. Két fél lap. Az első helységek pozícióját és távolságait, a második az Una bal partján, a Basta folyó környékén lévő hegyeket ábrázolja. A ceruzás eredetit Müller átrajzolta barna gubacstintával.
- Hátlapján három vázlatrajz-mozaik.
- p. 83. Két fél oldal két vázlattal. Mindkettő Zerín környékét ábrázolja folyók és hegyek vázlatos rajzával. Lent Zein várától induló szaggatott kettősvonal. „Weg gegen den Fluss Culpa, auf Petrina.” *A Kulpa folyó irányába vivő út Petrinába*. Egy templomot rajzol az út mellé: S. Maria.
- p. 84. Három darabka papíron, a lapra külön ragasztva, három szegényes vázlat.
- p. 85. A lap felső felén Zerín környéke a Dirsovaz patakig, a

ceruzás vázlat felülírva barna gubacstintával.

Alsó felén:

„Prima Insula imediate infra Arcem Kosztanijeza vocatur Haripovicza Otoka, quia autem Capitanei Kosztanizenses tempore Turcarum hanc Insulam possidere solebant, ideo huius Insulae Nomen mutarunt ita quid hoc Insula Capitanova Otoka vocata fuerit.

2da Insula vocatur Hogiina Otoka.

3^{tia} Insula parvula vocatur Hergarcheva Otoka.

4ta Insula e regione Turis Drenovacka kula appellata vocatur Hallicha otoka.

5ta Insula parvula Sechevicza Otoka vocata.

6ta Insula parva Vboichina otoka vocata.

7ma Insula Parva etiam Kapitanova otoka vocata.

Inferiores Insulae spectant ad Dubicza.

Conscriptio Insularum a Kosztanicza versus Mons.

Prima Insula Immedieate post Arcem Gradszka otoka vocata.

2da Insula e Regione fluvioli Sztrigoulia vocata.

3^{tia} Insula Jonina otoka vocata.

4ta Insula Szuetlienvo vocata.

5ta Insula in qua habetur Turris Alagicha kula, ansequentens

et insula Alagicha otoa vocatur.

6ta Insula e regione Divussa Vocatur.

Superiores insulae spectant ad Novi.” Mindez magyarul:

Az első szigetet, közvetlenül Kosztanijeza vára alatt Haripovicza otokának hívják, mivel pedig a törökök idejében a sziget a kosztanikai kapitányságokhoz tartozott, így e szerint változtatták meg a sziget nevét, és Capitanova otokának nevezik.

A 2. szigetet Hogiina otokának hívják.

A 3. kis sziget neve Hergarcheva otoa.

A 4. sziget a Drenovacka őrtorony környékén Hallicha otoka.

Az 5. aprócska szigetet Sechevicza otokának nevezik.

A 6. kis szigetet Vboichina otokának hívják.

A 7. kis sziget neve is Kapitanova otoa.

A lentebb lévő szigetek Dubiczához tartoznak

A Kosztanicza hegy irányában az alábbi szigeteket jegyzik:

Első sziget közvetlenül a vár után van, Gradszka otokának nevezik.

A 2. sziget a hasonló nevű patak táján, Sztrigoulia nevet viseli.

A 3. sziget neve Jonina otoka.

A 4. szigetet Szuetlienvonak nevezik.

Az 5. szigetet, amelyen az Alagicha őrtorony áll, ennek megfelelően Alagicha otokának nevezik.

A 6. szigetet a Divussa vidékén lévő Divussa-nak hívják.

A fenti szigetek Novihoz tartoznak.

Az oldal hátlapjára ragasztva:

Insulae insigniores Unnae, fl[uvius]

a Jeszenovitz, usque ad Unnam horam, supra Novi.

Inter Jeszenovitz, et Dubiza sunt:

1. Danatz, Insula exigua quidem.
2. Damian, praegrandis Insula.
3. Buk; valde exigua.

A Dubica, usque ad initium territorii Kastanovitzens. Quae sunt

Insulae; illarum nomina, rescire, pro tempore, non potui.

Finito autem, territorio Dubitzensi; dein, ad Kastanovitz usque, sunt sequentes:

3. Uborchina, otoka.
4. Hallicha, otoka.
5. Hogijma, otoka.
6. Capitanova, otoka; arcu Kastanovitz, proxima. Inter Kastanovitz, et Novi, sunt:
7. Budna Insulae.

8. Hratzt, Insulae.
9. Alagitska ins[ula] Super qua Kula sive turris est, eiusdem nominis.

Magyarul:

Az Una folyónak azon szigetei, amelyek Jeszenovitztól Novi felett egy órányira találhatók. Jeszenovitz és Dubiza között az alábbiak vannak:

1. *Danatz, kis sziget.*
2. *Damian, nagyon nagy sziget.*
3. *Buk, nagyon kicsi.*

Dubitzától Kasztanovitz területének kezdetéig. Az itt lévő szigetek neveit egyelőre nem sikerült megtudnom.

A dubiczai terület után azonban Kasztanovitzig az alábbiak találhatók:

4. *Uborchina otoka.*
5. *Hallicha otoka.*
6. *Hogijma otoka.*
7. *Capitanova otoka; Kastanovic várának közelében.*

Kasztanovitz és Novi között:

8. *Budna szigetek.*
9. *Hratzt szigetek.*
10. *Alagitska sziget, amely felett ugyanezen nevű kula,*

azaz őrtorony van.

p. 86. Diarium XXIV. d. 13. Junii.

Novi környéki hegyek között kanyarog egy szaggatott vonal, valószínűleg a bizottság útja. 32×40 cm, barna gubacstintával. Távolság órában.

„Annotationes.

Von Novi, bis Jelovaz, sind wir geritten, wie wohl sehr langsam, 2 Stund: von der bis Simon-Berg auch zwei St[unden], von der bis Kepala 1¼ St[unde] Hier wurde der erste Hügel aufgeworfen [...] der andere Hügel, so vom ersten 200 Schritt entfernt, liegt etwas höher. Der dritte, so eine viertel Stunde von anderen entlang, liegt wieder etwas niedriger; der vierte 1/8 vom dritten, noch etwas niedriger; der fünfte 1/8 vom vierten, liegt unter bisherigen alle am höchsten, nemlich... an der Stieg eines ziemlich hohen Bergs. Dieser berg hat, (der Linie nach zu gehen) linker hand, noch hinter dem berg, a. ein ziemlich grosses und niedriges Thal.”

Megjegyzések:

Novitól Jelováig lovagoltunk, jóllehet nagyon lassan, két órát. Innen a Simon hegyig ugyancsak két órát, tőle a Kepaláig 1¼ órát. Itt állítottuk fel az első halmot [...], a

második halom az elsőtől 200 lépésre van, és egy kissé magasabban. A harmadik, a másiktól negyed órányra, ismét egy kissé alacsonyabban, a negyedik $\frac{1}{8}$ -nyira a harmadiktól, még lejjebb; az ötödik $\frac{1}{8}$ -nyira a negyedikről a korábbiaknál mindnél magasabban fekszik, mégpedig egy meglehetősen magas hegy lábánál. Ez a hegy – útvonalunkat tekintve – balra fekszik, a hegy mögött pedig, egy meglehetősen nagy és mély völgy húzódik.

pp. 87–110. Azon fáknak a helyszínrajzai, amelyekbe határjeleket véstek.

p. 110. Diarium XXX, et XXXI. d. d. 19. et 20. Junii.

pp. 111–113. Térképvázlatok az utóbbin a Sziszek – Castanoviz – Carlstat háromszögében található helységek egymáshoz való viszonyát és távolságait rajzolta be.

p. 114. Hevenyészett vázlatrajz.

p. 115. Szépen kidolgozott térkép, de egyetlen név sincs feltüntetve rajta. 28×52 cm

p. 115/B A ceruzás eredetit átrajzolták tintával. Az Una bal oldala (Bihácsig fut az Una) a Klina folyóig – vázlat. 21×18 cm.

p. 116. Novi–Bihács–Sluin háromszögben háromszögek hálójába fogta a helységeket, távolságokat megadva valószínűleg órában.

Hátlapján ugyanez a terület térképe. Barna gubacstintával;
29×33 cm.

- p. 116/c. A hegyeken futó határvonalat ábrázolja a határgúlákkal.

Szürke tinta. A hegyek szépen kidolgozottak, a folyókat berajzolta, de helységeket nem tüntetett fel. 51×70 cm.

Hátlapján ceruzával: No 17.

- p. 117. Diarium XXXII. d. 30 Junii.

A Corannia és a Sliuniza folyók ölelésében lévő területet ábrázolja. Sluintól két pontozott vonal (út) fut Dresnik irányába, az egyik átlósan, a másik Tersatz-ot érintve kanyarog Barna gubacstintával; 32×40 cm.

Hátlapján 117/b, Kis színes, kidolgozott, nem Müller-térkép
12×14 cm.

- p. 118. Tersatz környéke négy mozaikrajz.

- p. 119. Két ráragasztás. Plitvize környéke, távolságok. A ceruzás eredetit felülírta tollal. Az alsónál: „1½ St[unde] Plitwiza, eine brunne, sogleich, wo er entspringt, wieder in die Erde gehen.“ *1½ órányira fekszik Plitwiza, egy forrás, ahol az kibuggyan, mindjárt be is bújik a föld alá.*

- p. 120. Diarium XXXIII. d. 3. Julii.

Nem Müller-térkép 32×40 cm.

- p. 121. Diarium XXXIV. d. 7. Julii. Gladusa és Szluin között a

Glinát ábrázolja 20 mellékfolyójával, azokat nevükön nevezve; 32×40 cm.

p. 122. Száva Siszek és Jessenovitz között 15 mellékfolyójával nevükön nevezve.

p. 123. Siszek–Carlstadt között a Száva vázlatos rajza mellékfolyóival – nevükön nevezve.

pp. 124–126. ua. – a folyók vázlatos rajza.

p. 127. Diarium XXXV. d. 9 Julii.

128–137. Nehezen értelmezhető vázlatrajzok a lapokra ráragasztva.

p. 135. Diarium XXXVI. et XXXVII. dd. 11. et 12. Julii.

pp. 136–137. Azon fák helyszínrajzai, amelyekbe a határjeleket vésték.

p. 138. Diarium XXXVIII. d. 17. Juli; et XXXVIII. d. 19. Julii, et XL. d. 20. Juli.

p. 139. Hegyek vonulatai. Szürke tollrajz. A hegyek neveit ceruzával eredetileg, majd barna gubacsintával átírták. Plesevitza mons, Caszin hegy, Plitvice hegy, Ruinavitza hegy. A hegyek lábánál Dresnik, alatta Nedla [Nedela], még alatta egy templom képe „alte Kirche” – *régi templom* – megjegyzéssel. „Blaski vom Medla ½ Tag.” *Blaski Medlától ½ nap járásnyira van.* A lap jobb sarkában ugyancsak

hegyvonulatok: a Ruinavitza és Stajaz hegyek alatt pedig völgyet jelöl.

- p. 140. Hegyvonulatok, középen „b.” betűjel, a jobb szélén a csúcson „a.”: Plessevitza hegy. Lent: Diarium XXXVIII. d. 17. Julii.

„Heute war nichts, ausser gegenwärtigen Prospect der Gebirge, von Medla aus, zu notieren, weil wir diese Reiss, die 30 Junii, schon gethan. Wir ritten von Sluin, bis Bassina Luc, 5½ St[unden]” *Ma semmi feljegyzésre való sem volt a Medlától látható hegy jelen látképén kívül, mivel ezt az utat július 30-án már megtettük. Szluintól Bassina Luc-ig 5½ órát lovagoltunk.*

- p. 141. Fent: Diarium XXXIX. d. 29. Julii.

„Bestehet bloss in der Reiss, die wir von Bassina Luc aus, über das Gebürg Coszin, an den See, (Jessera) aus welchem die Korana entspringet, gethan. Sie war, von 3 Stunden, nemlich von Lager bis an den See.” *Csupán azt az utazást rögzíti, amelyet mi Bassina Lucból a Coszin hegyen át a tóig (Jessera), amelyből a Korana folyó ered, megtettünk.*

- p. 142. Diarium XL. d. 20. Julii.

Lent beragasztott papírdarabon: „Wald” – *erdő*; a tóban pedig: „Jessera, aus welchem die Korana entspringt.” –

Jesszera [tó], amelyből a Korana ered.

p. 142. Diarium XXXIX. d. 19. Julii.

p. 143. Tojás alakú rajz, körben hegyvonulatok. Fent: Plessewitz, hegy, közepen „Hier war unser Lager, d. 20. Julii.” *Július 20-án itt volt a táborunk.* Az ábrázolt területet rézsút patak szeli át „Korenitza fl[uviu]s Fent baloldalt: Rieka Riovaz hegy; Jobboldalt: Pticzewa hegy; Lent: Proszoratz, arx – vár.

p. 144. Egy villa alakú hegyvonulat, amely völgyet zár közre, ebben három folyót, ill. patakot jelöl: „Korenitza folyó” – partján táborhely, „Jaszikovaczr[iver]” és „Orakowatz, fl[uviu]s” Ezek alatt húzódó hegy a „Plessevitza, m[ons]” A táborhelytől szaggatott vonal húzódik a villa nyelét képező hegyek közé, ahol a vonal végén: „Bäume” – *fák.*
Távolságot órában adja meg.

Hátlapján eredetileg ceruzás, majd barna tintával átírt rajzok hegyek, várak pozíciójával.

Fent: „Clucz vom Kamensko polie 1 Tag” *Clucz a Kamensko polie-től 1 napnyi járásra van.* Egy irány-ábra: Kamensko polietől hogyan fekszik Banja Luka és a Popina hegy. Alatta a „Kermicza, m[ons]”, a „Rakanitza m[ons]” és a „Lupina” az Una folyó mentén.

Lent ugyancsak három hegy: „Zwischen a. und b. ein Thal, Belaisko polie, gleich hinter c. ist das Schloss Belai.” Az „a” és „b” között egy völgy, a Belaisko polie húzódik, mögötte közvetlenül a „c”, a Belai kastély.

p. 145. Ugyanezen vidékről mozaikok két ráragasztott papírszeleten.

p. 146. Eredetileg ceruzával, majd felülírták. Öt mozaik. Poritsowatz vára és Lapatz vidéke, valamint a Visotsitz hegy Lapatz-zal és a Kuk hágóval. Lapatztól a hágóig 1½ [óra].

p. 146/B. „Kuk mons.”

p. 147. Diarium XLII. d. 22. Julii.

p. 148. Fent „Vellewicz, mons marinus”. Alatta hegyvonulatok, a köztük húzódó elágazó völgygel, amelyben pontozott vonallal jelölve az útvonal Udwinatól az elágazásig 2¼ St[unden] A kettéágazó útvonal egy völgyet fog közre: „Vallis, vadens ad Tremenitzam, m[ons]” – *A Trementiza hegyhez vivő völgy*. Ehhez a völgyhöz megjegyzés: „Cluka Dubrava. von a. bis b.) war zum Eingang, in Mohie polie, 1½ St[unde]” – *Cluka Dubrava. az „a” [az út elágazása]-tól a „b” [az elágazástól balra vivő út vége] a Mohie polie bejáratáig 1½ óra.*

p. 149. Ceruzás rajz felülírva tollal. Dobra selo-tól „Stzerbnitza,

m[ons]” irányában pontozott vonallal jelöli útjukat. A másik rajz a „Klapvitze, via”-t jelöli a hegyek között. Megjegyzés: „Klapawitze, wird der Weg genannt, ungefähr von a. bis b. werden $\frac{1}{2}$ St[unde] daher, weil es ganz felssigt. Dann Klapawitze so viel bedeutet, als das Klappen des Hufeisens. Marin polie ist in der Länge, nemlich von b. biss + $1\frac{1}{2}$ St[unde] in der Breite, $\frac{3}{4}$ St[unde]” *Klapawitz-nak nevezik az utat, körülbelül az „a”-tól a „b”-ig $\frac{1}{2}$ óra, mivel csupa kő. A Klapawitze annyit jelent, mint a lópatkó csattogása. A Marin polie hossza ugyanis a „b”-től a-ig $1\frac{1}{2}$ óra, szélessége $\frac{3}{4}$ óra.*

- p. 150. Az Unatz folyó környéke az Unába való torkollásával távolságokat megadva két fél lap ráragasztásával.
- p. 151. Diarium, XLIII. d. 23. Julii.
Hátlapján fél oldalnyi vázlat ceruzás alap átírva „Kleine Lager” – *a kis tábor*-tól pontozott út visz a hegyek közé a „Bieli potok”-ot, a „Fuosdanska, m[ons].”-t és a „Guost, r[iver]-t keresztezve. Fent az Una, a pontozott vonal tájékaról induló Sdubal, r[iver]-rel és a Dabarstitza, fl[uviu]-szal.
- p. 152. Az Una folyó környéke a beléje ömlő mellékfolyókkal és a környék hegyeivel. A jobb sarokban a vázlat vázlata a Belai

várnak a Tsemernitza hegytől való távolságát adva meg.

A rajzon lévő betűjelek feloldása a bal oldalon:

a. Dinara. b. Fons Unatz, c. Fons Zettinae, fl[uvii] d.

Dobara, m[ons] medius inter Unatz, et Una, fl[uvii].

Hinter Vilitza ist Crakowo provincia.; e. Subaj, fl[uvius]; f.

Johowa, fl[uvius]; g. Kupiruski, fl[uvius]; h. Serbski,

fl[uvius]; i. Kerka, fl; k. Tswetnikski, fl[uvius]; l. Unatz,

fl[uvius] im Thal.; m[ons] hinter diesen Gebirgen, ist

Belaisko polie...

„a” Dinara; „b” Unatz folyó forrása; „c” Zettina folyó

forrása; „d” Dobara hegy, az Unatz és az Una folyók

között; Vilitza mögött van a Crakowo tartomány; „e” Subaj

folyó; „f” Johowa folyó; „g” Kupiruski folyó; „h” Serbski

folyó; „i” Kerka folyó; „k” Tswetnikski folyó; „l” Unatz

folyó a völgyben; „m” Ezen hegyek mögött van Velaisko

polie...

- p. 153. Három vázlatrajz a Beliansko polieből futó 7 patakkal. A másik az Unába torkolló Unatz 6 mellékfolyójával. A jobb oldalon megjegyzés: „Auf dieser Seite ist kein einziger Fluss, der in den Unatz ging.” *Ezen az oldalon egyetlen egy olyan folyó sincs, amely az Unatzba ömlene.*

- p. 154. Két ráragasztás. A fenti, a Medins hegy és az Urlai hegy,

lent a Porovatz hegy és a Popina major, valamint Pobstak hegy. A Popinska Klanatz között vezet a szaggatott vonal.

p. 155. Üres.

p. 156. Diarium XLIV. d. 27. Julii.

p. 157. Hegyek vonulata, számokkal a csúcsok jelölve, fent feloldva. A hegyek között kanyarog a pontozott útvonal, amelyhez fűzi: „Dieses war unser March, was wir, von Melina dem Lager zu gingen, an dem Fluss Zermagen.”
Ezen a vonalon meneteltünk Mohintól a tábor irányában, a Zermagen folyó mentén. Bal oldalt a táborhely két téglalappal, jobb oldalt a Mons Marinus.”

1. Popinska Klanatz.

2. Melina Gora

3. Buczak

4. Popina minor

5. Popina

6. Kora

7. Pobstak

8. Kokirina

Mons Medium; conjungiert sich mit Melina, und Popina minor.”

A Medium hegy, amely a Melina és a Popina minor

hegyekkel áll összeköttetésben.

- p. 158. Két ráragasztott fél lapon a hegyek nevei, pozíciója a Popinska majorhoz viszonyítva.

(A 157. lap folytatása:)

8. Komicz

9. Paklovitz vallis

10. Ovtrui

11. Rudo polie

12. Vodena Clava

13. Perkutsa Cosza

14. Vratza, vallis

15. Gracatz. [Grasatz]

Az alsó lapon:

1. Popinska, Klanatz

2. Dopligwoiz

3. Tremernitza, wo wir wircklich gereist.” Tremernica, ahol mi valójában lovagoltunk.

- p. 159. A p. 157 és p. 158. környéki hegyek két fél lapon, a Popinához viszonyított pozíciójukkal. Fent, a Swillaja hegynél megjegyzés: „Dieses Gebirg scheint zu aller äusserst und sehr fern von Popina.” *Úgy tűnik, hogy ez a hegység a legszélső, és nagyon messze van a Popinától.*

- p. 160. A Sana, Unatz, Zetina forrásainak, és a Mascoplata, fl[uvius] forrásának távolságai és egymáshoz való viszonya.
- p. 161. Üres.
- p. 162. Diarium XLV. d. 2. Augusti.
- p. 163. Két beragasztott papírdarab. Felsőn Vellevicz hegy Gracatz várával. Lent: „Vorstellung des Thales um Gracatz.” *A Gracatz körüli völgy ábrázolása.*
- p. 164. Két beragasztott fél oldal: Fent: Gracatz környéki hegyek és folyók. Lent: Gracatz környéki hegyek és völgyek 16-ig számozva, oldalt feloldva:
- 10. Wucziak
 - 11. Kokirina
 - 12. Masin polie
 - 13. Vratsan
 - 14. Plakavitz, vallis, etc.
- Hátlapján ugyancsak fél lap ráragasztás – fent Mons Medius környéki vízfolyások, lent Kokirina, Wucziak, Resnik hegyek.
- p. 165. Diarium XLVI. d. 3. Augusti.
- p. 166. Fél lap ráragasztás. Hegyek között kanyarog a pontozott útvonal, amelynek egyik végén két téglalappal a tábornak jelöli. „Vom Lager, bis Durak Pegowitz, 5 St[unden] a fonte

Zermagnia eben, biss dorthin, $2\frac{1}{4}$ „, *A tábortól a Durak Pegowitz-ig 5 óra, a Zermagnia forrásától ugyanaddig $2\frac{1}{4}$.*

a. Gonska Clava; b. Orlovitza hegy; c. Durak pegowitz villa.

p. 167. Fél oldal ráragasztás két vázlattal.

Fent: a. Stermitza, arx.; b. Orlovitza.; Mratsai.; e.

Samograd.; f. Dinara.;

Lent: Staratz birdo. Mindkettőt eredetileg ceruzával rajzolta.

p. 168. Két fél lap ráragasztás.

Fent: h. Koszova polie.; Petrova polie.; i. post hanc montem, arx Petrovo – *i. ezen hegy után Petrovo vára.*

Lent: Kerka folyó; g. Promina m[ons]; d. Kom; m[ons] – Szegényes vázlat.

p. 169. Diarium XLVII. d. 10 Augusti.

p. 170. Hegyek.

Lent: a. Veliko birdo csúcsa.

Fent, vele szemben húzódnak: g. Durak pegowitz.; h.

Maratsai.; l. Staratz birdo.; i. Blawna polie.; k. Gonska Clava.; m[ons] Denara.

p. 172. Veliko birdo hat csúcscsal. Balra a Kerka folyó, tőle jobbra:

a. Oculens.– *kilátópont*; b. Kom; c. Popina major; d.

Porowatz, m[ons]; e. Hottun, arx; [Hotton] f. Templum destruct[um] – *lerombolt templom.*

- p. 173. A hármas határtól futó vonalat vázolja fel Klin és Weliko felé. Idegen kéztől, olasz ny.
- p. 174. Hegyek a Kerka folyóval. Megjelölt földrajzi helyek: a. Oculus – ahol állt a térképvázlat készítője; b. Denara, m[ons]; Cosziak, m[ons]; d. Promina. f. Petrova, polie. g. Knin. h. Kerka, fl[uvius] e. Coszova polie.
- p. 175. Diarium XLVIII. d. 12. Augusti
- p. 176. Két ráragasztott papírdarab. Fent: Pobstak – határhalmot jelöl rajta fával. Lent név nélkül, talán a fenti helyek pozíciója.
- p. 177. Medwidia Clavitza. Két határgúla $\frac{3}{4}$ St[unde] Távolsága; a hozzájuk vezető utat szaggatott vonallal ívben jelöli.
- p. 178. Diarium XLIX. d. 15. Augusti.
Két ráragasztott fél oldal. A fenti: alján: Mewidia Clavitza. Fent dombok, az egyik csúcson határgúla: „der Hügel $1\frac{1}{2}$ St[unde] vom Lager.” *A tábortól $1\frac{1}{2}$ órányira lévő halom.*
Az alsó papírdarabon [határ]halmok. Az „1”-nél „Unca”.
a. Medwidia Clavitza; c.Hottun.; g. Knin.
A felső sarokban az Unca pozíciója a b-hez és az a-val jelölt Acker Felder-hez – *szántóföldek*-hez.
- p. 179. Két ráragasztás. Prospekt, von Unca; 1. gegen Unca.
- p. 180. Lent ugyancsak határjelek pozíciója 2., 3., 4. a távolság 1

órában.

- p. 181. Diarium L. d. 16. Augusti.
- p. 182. Határjelek pozíciója Zerna vis, Ruinava Clavitza és Medwidia Clavitza között. Gubacstintával, gondos rajz.
- p. 183. A Kopiraski folyó partján lévő tábortól hegyek között kanyarog a szaggatott vonallal jelzett határ, ennek mentén az „a” betűjelnél: „der erste Unka, und 21. Augusti. 1½ St[unde] Vom Lager. – *Az első határhalom, és augusztus 21. A tábortól 1½ óra.* Az „a”-tól kivetítve mutatja a lap jobb felső sarkában a betűkkel jelölt hegyek pozícióját.
- p. 184. Az Una és a Kapisruski folyók jobb partján Szerp, a bal part oldalán hegyek, és az 1., 2. Unka helyének bejelölése. Barna gubacstintával.
- p. 185. Három hevenyészett vázlat. 1. és a 2. határhalom között ¼ St[unde] A második rajzon két domb, csúcsán az 1. és 2. határhalom, a domb oldalán „alles voller Wald” – *mindent erdő borít*, ill. „lauter Wald” – *csupa erdő*. A harmadikon csak a határhalmokat jelöli. Barna gubacstintával.
- p. 186. Diarium LI. d. 21. Augusti.
- p. 187. Diarium LII. d. 26. Augusti.
- p. 188. Három ráragasztás, a felső kettő összetartozik. Az a,b,c határjel halommal, 1. és 2. határjel fával van jelölve.

Hegycsúcsok megnevezve: a. Malo korito. b. Kuperuwa vir.
c. Dabarstica.

Lent: Malo Korito hegyen két határjelet köt össze,
távolságuk 18 perc, a második jel „Buch-Baum”, azaz
bükkfa. Innen egy kettessel jelölt másik határfához húzza
meg a vonalat, az 1. és a 2. közötti távolság negyed órányi
($\frac{1}{4}$ St). A 2-nál: „Dieses ist die andre Unka, von der vorigen
Arbeit.” – *Ez a másik határhalom, az előbbi vázlatrajzról.*
Barna gubacstintával.

- p. 189. Vázlatok két ráragasztott papíron kevés információval. Fent
Szerp. Alatta számozva határjelek név nélkül. Barna
gubacstintával.
- p. 190. Diarium LIII. d. 27. Augusti.
- p. 191. Négy ráragasztás. Fenti értelmezhetetlen, a 164. számot
viseli ceruzával. Alatta a 165-ös értelmezhetetlen, a „3”. az
Una folyó mentén jobbra a Lutiza hegy és a folyó bal
oldalán Neblink mező, a „4.” Uilitza hegy. Barna
gubacstintával.
- p. 192. Az Una és az Unatz találkozásától vissza, az Urlai hegyig
ábrázolja a folyókat és hegyeket. Barna tollrajz.
- p. 193. Diarium, LIII., LV., et LVI. dd. 27. 28. et 29. Augusti.
- p. 194. d. 27. Augusti.

Az Una és a Suhaja folyók közötti tábortól fut a szaggatott vonal. A vonalnak a tábortól távol eső oldalán: „kein Fluss mehr bis ins lager... *A táborig egyetlen folyó sincs már...* „Die Reiss ging immer durch Wald, ind mittelmässige Gebürg.” *Állandóan erdőségen keresztül vezetett utunk, és a hegység közepes magasságú.*

Lent: „, d. 28. von Lapatz bis Sokolatz über lauter felssigt und Morastigt Gebürg, und durch Wald, in 7½ Stunden. Linker Hand war uns das gar hohe Gebirg Plessewitz; nachher, die Una.” –*28-án indultunk Lapatzból, Sokolatz-ig csupa szikla és mocsár a hegységen és erdőn át, 7½ óra. Nekiünk balra az egészen magas Plessewitz hegység; utána az Una.* Barna gubacstintával.

p. 195. Két fél lap ráragasztás.

A fenti d. 29. Augusti.

Két helyen jelöl tábort: Dresnik-nél és a Sokolatz folyó partján. A szaggatott vonal a hegyek között – jobbra az Una, balra a Plesseviza hegy határolja az ábrázolt területet –, kanyarog a szaggatott vonal. Valószínűleg Bihácstól indultak, amire az alatta lévő ráragasztásról lehet következtetni:

Ezen fent Bihács várának nagyon szép rajza (10×3 cm),

sematikus rajzon összekötve Bihácsot és Dresniket.

Mellette: „Prospect von Bihacz, gegen der Plessewitz.”

Alatta a térképvázlaton Una a beléje ömlő Sokolatz, a Kokositz, a Almisa és a Klokoiz folyóval.

p. 196. Diarium LVII. d. 1. September.

p. 197. Serviae, Hercegovina és Bosznia közötti részt ábrázolja egy oldalon, amelynek távolságául hosszanti irányban 60 órát ad meg. A bal felső sarokban a Nissik hegyen fut a pontozott vonallal jelölt határ.

Lent a jobb sarokban a Narenta folyó és Mostar alatt:

„Notitiae habitae de origine fl[uvius] Drin, et Confiniorum Hercegovinae et Albaniae, ad eandem partem, sub die 1.

Septembris,, (a lap sarka leszakítva). – *A Drina eredetéről, valamint Hercegovina és Albánia határaitól készült*

feljegyzések, ugyanazon rész számára, szeptember 1-én.]

p. 198. Helységek távolságát adja meg órában. Nem Müller rajza.

p. 199. Diarium LVIII. d. 2. Septembris.

p. 200. Ceruzarajz idegen kéztől. Valószínűleg határvonalat ábrázol a hegyek között hely- és hegynevekkel.

pp. 201–203. Ceruzarajz a p. 200 keze munkája, jelentéktelen.

p. 204 Diarium LIX. d. 27. Septembris.

Két oldalnyi rajz, tintával a ceruzás eredeti felülírva, Bihács

– Dresnik – Tersatz – Zafin határolják a területet. Zafintól balra táborhely, ahonnét szaggatott vonal kanyarog Dresnik irányába. Távolság órában. „Die heutige Reiss, war 6¼ St[unden] Lang.” – *A mai utunk 6¼ órányi hosszú volt.*

p. 204/b. Féloldalas ceruzarajz idegen kéztől (Lásd: pp. 200–203.).

p. 205. Diarium LX. d. 30. Septembris.

Novi környéki Una-szakasz szigeteivel. A legnagyobb szigethez megjegyzés: „Saplitza, ins[ula] Ist hoher, als das Ufer vom dessen Land.” – *Saplitza sziget, magasabb, mint a szárazföld felőli part.* Ceruzás vázlatrajz felülírva tollal. 26×40 cm.

p. 206. Az Una Novi alatt, bejelölve: „Rudera pontis” – *híd romjai.*

p. 207. Diaria LXI. LXII. dd. 1 et 2. Octobris.

A Vizovia patak torkolata feletti Una szakasz. A folyót szelvényekre osztotta. Számos sziget – nevük feltüntetése nélkül –, és „Liesnitza, arx olim” – *Liesnitza, egykori vár* – bejelölésével. 26×37 cm.

p. 208. Diarium LXXXII. est antiquo-Romano Via, et ea, her non spectat – antik római út.

Kétoldalas rajz az Una további szakasza szelvényekre osztva. Vernitza sziget, Luxitra sziget és Lasi sziget. 26×37 cm.

- p. 209. Una szakasza a Sohanetz szigettel.
- p. 210. Una egy szakasza. A lap jobb szélén: „Hora 3. min. 18. redire incepimus.” – 3 ó 18 perc múlva visszafordultunk. Ceruzás vázlat tintával fölülírva, miként a többi Una-rajz is; 26×56 cm.
- p. 211. Az Una folyó 2–3 cm szélesen kanyarog a lapokon. Szelvényekre osztották, a nagyobb szigeteket névvel jelölték. Melinska sziget, Duraganin sziget, Maliwukowa sziget; 26×37 cm.
- p. 212. Diarium LXIII. d. 7. Octobris.
- p. 213. A Saana az Unába való betorkollásától Lubin magasságáig, és a Sapre folyó, amelyről azt írja, hogy: „halb so breit als Saana, fl[uviu]s” – *félíg olyan széles, mint a Saana folyó.* Megjegyzés: „Vom Lager, bey Novi, bis Lubin, 6 St[unden] zu reiten.” – *A Novi melletti tábortól Lubinig 6 óra lóháton.* Berajzolta az útvonalat, és az egyes mellékfolyók közötti távolságokat órában adta meg.
- p. 214. A p. 213. sematikus rajza.
- p. 215. Diarium LXIV. LXV. et LXVI. ddd. 13. 14. et 15. Octobris. A lapot (26×38 cm) vízszintesen két részre osztotta. A fenti:
1. Drascovatz
 2. Drascovat

3. Junakovatz, m[ons]

4. Rabnitza

5. Mutnitza r[iver]

Az alsó:

1. Drascowatz, pag[us]

2. Jurakowatz, m[ons]

3. Weg nachher Zerín

4. Sakanovatz m[ons]

Jobb oldalt lent: „Hinter dem Berg 5. ist ein schönes angebautes Thal, mit Häusern.” – *Az 5. számú hegy mögött egy szép, megművelt völgy házakkal.*

- p. 216. Gondosan kidolgozott vázlatrajz, három mozaikrajzzal:
- a. Számokkal jelölve: „1. Merkonitza, 2. Zerín, 3. S. Mariae. Dibutza r[iver]”, a 2 és 3. között „fahr Weg”; 26×38 cm; barna gubacstintával.

Lent: „Prospect von dem Weg auf Petrína” – *Kilátás a Petrinára vivő útról.*

- b. Szaggatott vonal kanyarog a hegyek között a „Tsartak, olim. 1 ½ St[unde] von Zerín” – *egykori őrtorony, Zerintől másfél órányira*, és a Zerín melletti táborig. „1. Dirsovatz, r[iver], 2. Kolina, r[iver], 3. Verbowatz, r[iver], 4. Lodina, pag[us], 5. Dibusa, pag[us] et riv[er], 6. Buina, r[iver] . et

pag[us]. Das Thal 6. gehet gegen Mittag, etc.” – A 6. számmal jelölt völgy délnek fut, stb.”

Hátlapján ugyancsak négy mozaikrajz. No 1. Hertitu és a Medla hegyvonulatokkal, a No 2. Pedal és Koritzka várakkal, valamint a Javorang, campus-szal. A 6. számú Kopela, r[iver]-től út vezet Zerinbe.

Az itt számokkal jelölt földrajzi nevek:

1. Kapelitza m[ons] et pagus.
2. Vierpolie
3. Pabkowatz
4. S. Catharinae
5. Davorang, fl[uviu]
6. Kopela, r[iver]
7. Dasowniza, r[iver]
8. Sokolowatz, m[ons]
9. Zalopa, m[ons]
10. Buklinatz, m[ons]
11. Meskonitza
12. Kumonitza

No 3. Tsemernitza folyó és Javorang közötti terület.

A No 4. Soklatz, m[ons] és a Javorang, capus térsége néhány vonallal vázolva.

- p. 217. Gondosan kidolgozott vázlatrajz, három mozaikrajzzal;
26×38 cm, barna gubacstintával.
No 1. Medal és Zerín környéke.
No 4.-nek számozott: 1. Merkonitza 2. Turskanitz hegy 3.
Buklias, hegy, 4. Jamska, r[iver], 5. Metakovitz hegy, 6.
Padmilagna hegy, Gada, pag[us] Olim, 8. Ruiovatz hegy A
hegyek között patakok, az 1. számú helytől a Gada, r[iver]-
ig ½ óra, onnét a Pedlevitza, r[iver]-ig ¼ óra.
No 5-tel jelölt: Ruiovatzka palanka, alatta: „¾ St[unde] vom
Gada”.
- p. 218. Gondosan kidolgozott vázlatrajz, három mozaikrajzzal;
26×38 cm, barna gubacstintával.
a. Számokkal jelölve, oldalt feloldva No 8. ceruzával.
1. Ositzenitza hegy, 2. Platowiti, r[iver], 3. Pedlenitz hegy,
4. Pedal., 5. Bucov,m., 6. Kolo birdo, 7. Dicavatz hegy, 8.
Dundaritza hegy
Az alsó (3.) rajzon: 1. Spretza, templum, et 2. rivus. 3.
Zerín.
Hátlapján: Három mozaikrajz, összességében 27 földrajzi
névvel, amelyeket számokkal jelöl, ezekhez oldalt rendeli a
neveket. Távolságokat ad meg: 1. Guodanski környékén, 2.
a Glina folyó mentén, a 3. Petrina és Sissek tájékán a Kulpa

mellékfolyóinak egymástól való távolságát. 26×38 cm;
barna gubacstintával.

- p. 219. Négy mozaikrajz: 1. távolságokat ad meg, megjelölve a rajzot készítő helyét, valószínűleg. az Una mentén. 2. ua. az Una mentén, 3. Kiristitza r[iver] környéke. A jobb sarokban a számjelek feloldása:

Drernovatz, r[iver], 2. Butskovatz, pag[us], 3. Kiristitza, r[iver], 4. Wolignia, r[iver] et pag[us], 5. Kamenstitza, r[iver], 6. Mala budna. 7. Velika budna. 26×38 cm; barna gubacstintával.

- p. 220. Két mozaikrajz barna gubacstintával. 26×38 cm.

No 1. Távolságokat ad meg Zerín és Sissek között: 1. Marinozenitza, r[iver] kommt von Vinodo.– *Vinodótól jön*, 2. Vinodo, 3. Sunja, r[iver], 4. Zerín.

No. 2. Carlstadt és Mrazel, pag[us] közötti távolságok. A jelölt pontok:

Castanovitz., 2. Sunja, r[iver], 3. Blisna, fl[uvius], 4. Masezenitza, r[iver], 5. Petrinja, 6. Prest, pag[us], 7. Goritza, pag[us], 8. Duritza, pag[us], 9. Peszenitza, pag[us], 10. Mrazel, pag[us].

- p. 221. Diarium LXVII. d. 14. Octobris.

Vom Herrn Ober. Lieut. Von Holstein.

Az Una Novitól a Dibussa r[iver]-ig Javoraz Campus és Zrino Polie közötti terület vázlatrajza. – 26×38 cm, barna gubacstintával.

- p. 222. Diarium LXVIII., LXIX. LXX. d.d.d. 26. 27. et 28.

Octobris.

Két ráragasztott papíron távolságokat ad meg Popina és a Corana között, a Rakovica r[iver] tájékán, és a Marviza hegy tájékán. 27-én vetette papírra.

Hátlapján két ráragasztott papíron határjelek pozíciója és rajza a Tersatztól vezető út mentén.

- p. 223. Ráragasztott merített papíron: „d. 27. Octobris, gegen die Corana.” *Október 11-én, a Korana folyó tájékán.* 11 határjel pozícióját írja le szavakkal – német.

Hátlapján d. 28. A Corana folyótól vivő határvonal mentén elhelyezett 10 határjel pozíciója pontokkal felvázolva. Barna gubacstintával.

- p.224. Gondosan kidolgozott vázlatrajz. Négy határjel pozícióját vázolja fel: Lapatz és Corbavia közötti hegyen: „Kuk, passus” *Kuk hágó*; alatta Camensko polie és Corenitza közötti hegyen: Rarksitz, passus, Savalje, Planities és a Corenitza közötti hegy csúcsán Vrase vir, ugyancsak az előbbi két völgy között emelkedő Sellave hegyen. 26×38

cm, barna gubacstintával.

p. 225. A p. 224-en gondosan megrajzoltnak a vázlata. 26×38 cm, barna gubacstintával, és ceruza.

pp. 226–231. Ceruzás vázlatok határjelek pozíciójáról, nem Müller. Valószínűleg Lieut. Holstein.

p. 232. Ceruzás feljegyzés átírva barna gubacstintával. Helységek pozíciója fölvázolva Sluin – Carlstadt; Carlstadt – Ogulin, Letentza vonalon, és az érintett területek közigazgatási hovatartozása. „Ostaria auch zu Ogulin; Blaschi, auch zu Ogulin: hier sind 2 Woiewodae; Zu Ogulin sind 3 Woiewodae; zu Ottok, einer; in Ostaria, einer; Jessenitza, sub Ogulin.” – *Ostaria is Ogulihoz tartozik; Blaschi, ugyancsak: itt 2 vajda van; Ogulinban három vajda van, Ottokban egy, Ostariaban egy, Jessenitza Ogulin alatt.*

p. 233. Üres.

LIBER III.

Ea, quae constituta jam Linea Limitanea Cis-Danubiali, (praeter Territoriam Novensem) passim sunt observata, comprehendens. – *Azon naplók III. könyve, amely – Novi területét kivéve – a Dunán inneni határvonalak menti megfigyeléseket tartalmazza.*

p. 235. Üres.

- p. 236. Diarium LXXVI. d. 4. Novembris.
Az Una szelvényekre osztott rajza ceruzás eredeti felülírva, szigetek és mellékfolyók feltüntetésével. 26×38 cm; barna gubacstintával.
- p. 237. Az Una szelvényekre osztott rajza, a ceruzás eredeti felülírva, szigetek és mellékfolyók feltüntetésével. 26×38 cm; barna gubacstintával.
- p. 238. Az Una szelvényekre osztott rajza ceruzás eredeti felülírva, szigetek és mellékfolyók feltüntetésével. Megjegyzések: Turris lignea, Mühl; Hier $\frac{1}{4}$ St[unde] Gewartet. *Fatorony, malom; Itt $\frac{1}{4}$ órát várakoztam [várakoztunk?]*. 26×38 cm; barna gubacstintával.
- p. 239. Folyó szelvényrajz a Stafin potok tájékáról.
- p. 240. Diarium LXXVII. d. 9. Novembris.
Két folyószakasz a mellékfolyók és távolságok feltüntetésével:
No 1. Carlstadt és Degoy között őrtornyok és fa erősségek,
No 2. Jeszenovitz és Szreditsky a köztük lévő távolságokkal és egy „arx lignea” – *fa vár* – feltüntetésével. 52×38 cm.
- p. 241. Diarium LXXVIII. et LXXIX. dd. 11. et 12. Novembris.
- p. 242. Kastanovic és Mostenitza folyók közötti határvonalon valószínűleg határjeleknek egymástól való távolságát

- rajzolja be órában megadva – ceruzás alapra gubacstintával.
- p. 243. Távolságok és helyek egymáshoz való viszonyát vázolja fel: Zagrabia, Ivanits – Sziszek – Hrazdavitza között. 26×38 cm; barna gubacstintával.
- p. 244. Távolságokat jelöl be Scotar, Odra folyó és Selis vára között.
- p. 245. Verbas folyó mentén távolságokat jegyez fel.
- p. 246. Diarium LXXXI. d. 9. Decemer.
Drin, Lim, Wubatz és az Erav folyók Novibasár és Viszograd között. Információ-szegény vázlatrajz. 26×38 cm.
- p. 247. A Kulpa – Száva – (Kerka) Dráva között pontozott vonallal jelöli a „Limites moderni”-t. Információ-szegény vázlatrajz. 32×20 cm.
- p. 248. Diarium LXXXII. d. 27. X.-bris 1699. in Bielovatz ex relatione Dn-i Baronitz delli Simonovitz: de Ramana antiqua via ex Sissio, venienta *Baronitz úrnak a Sziszekből jövő antik római útról szóló jelentéséből.*
„Ostenditur hic, quomodo via Romana antiqua, e Sissio, in duas diversas partes, et quae loca, transeat.” *Azt mutatjuk itt be, hogy a Sziszekből jövő út hogyan válik két különböző részre, és milyen helységeken megy keresztül.* 26×34 cm. A pontozott vonal a Száva melletti Vucovina-tól Sziszekig,

onnét a Hutina, Glina folyókat keresztezve Dopusky-ig.
26×38 cm, barna gubacstintával, Sziszek – Tissina –
Streletsko háromszöget ábrázolja vázlatosan utakat és egy
„fossa antiqua”-t – *antik sánc* – bejelölve.

- p. 249. Diarium, LXXXIV. d. 23. Januarii.
Iter in Montem Hrasdovitza. *Út a Hrasdovitza hegyre.*
Irányokat és távolságokat tüntet fel. Két ráragasztott papír.
No 1. „Prospectus de Monte Hrasdovitza.” – *Kilátás a
Hrasdovitza hegyről.* No 2. Verovititza von Ivanits, 4 Tag;
Velika von Gradisca, 1 Tag; von Moslavia ½ Tag. Pars
Diarii, diei 23. Januar. 1700. No. 2. *Verovititza Ivanicstól 4
napi járóföldre van; Velika Gradiscától 1 nap, Moslaviától
fél nap. Az 1700. január 23-i napló része.*
- p. 250. Diaria LXXXI et LXXXVII. d. d. 26, 27 et 28. Januarii.
Iter in Garjavitza Montem. *Út a Garjavitza hegyre.*
Irányokat és távolságokat ad meg, ceruzás alapot tollal
átírta. A Garjavitza hegy csúcsáról belátható helységeket
jelöli be körben. 26×34 cm.
- p. 251. Egy oldal ráragasztás, ezen pedig egy negyed oldalnyi
ráragasztás: Sziszekről vivő római út „Hier fängt der
römische Weg an. d. 26. Januarii. 1700.” *Innét indul a
római út.* Alatta: Diarium d. 28. januarii 1700. Ceruzás

alapot átírták tintával. „Zu Lucca fuhren wir über, von dannen in den Racht, um 7 Uhr, auf Siszek.” *Átmentünk Luccába, onnan Racht-ba, 7 órákor érkeztünk meg Sziszekbe.*

- p. 252. Diarium LXXXVIII, LXXXIX. et XC. ddd. 15. 16 et 19. Febr. 1700.

Iter zagrabiense. 1700. február 15, 16 és 19. A zágrábi út.
Ráragasztott fél oldalon diar[ium] 15. Febr. 1700. A Kulpa torkolatától indul a szaggatott vonal Pesczenitza faluig. A távolságokat órában adja meg. Ceruzás alap tintával felülírva.

- p. 253. Útvonalukat vázlatosan adja meg, érintett helységeket számokkal jelölve: 1. Perczenitza, 2. Koravitz, fl, 3. Vukoeftzi, 4. Buna mala, 5. Buna velika. 6. Vucovina. 7. Cora folyó 8. Kornitza, r[iver] 9. Citse vetus et novus. 10. Skitarevo. 11. Arcis antiquus Romanae vestigia – *Régi római vár nyomai* – 12. Savus fl[uvius] 13. Agram.

- p. 254. d. 19. Februarii. 1700.

Ugyanazt az útvonalat rajzolja meg, mint a p. 253-on.

- p. 255. Dubica és Novi közötti mellékfolyókat tünteti fel a ceruzás vázlatot átírva. 29×42 cm.

- p. 256. „Sub Capitaneatu Zeriniensi sunt 3. Knesiatus. 1. Javoräny;

Miladik. 2. Zrinsko polie, Vukosza Popovich. 3. Gage: Radovai Rasitz. Et hic modo incipit augescere, et est quasi adhuc imperfectus Knesiatus. Et hi tres Knesiatus sunt Valachici. Duo sunt Majarski, unus in Novi; Uvan Paics. Alter, in Humtran, nomine Marco. –

„Knin est pagus sub Capitaneo Vice-bano. Jacet 3 Hor. Ultra Glinam, distat a Vrangovatz, 4 hor. Habet 2. Knes; Miad Mragovich, Komlen. „ – *Knin a helyettes bán kapitánysága alá tartozó falu, a Glinán túl, attól három, Vrangovatztól négy órányira fekszik.*

„Sub Capitaniatu Simonovich. Tragodina, Radovoi Wukigavich. Penes montem Dikavetz, Veliki Gradatz. Peter Markonovitz. Batsaga, non procul a Hrasdovitz Badisa” – *Simonovitz kapitányság alatt: Tragodina, Radovoi Wukigavich. A Dikavetz hegy mellett Veliki Gradatz, Peter Markonovitz. Batsag, nem messze Hrasdovitztól Badisa.*

p. 257. „Sex sunt Knesiatus integri, et unus non est integer, qui est Slabinensis.

1. Kasanovitzensis. Ejus Knes nonminatus Misko.
2. Babina reca circa Bielovatz pagum, Knes Jakoví. Babia reca influit in Sunjam.
3. Plavitsevit. Knes Borojevit.

4. Josavka. Knes, Ilia.

5. Mlinoka; arx et fluvius in Petrinja intrans. Knes, Komlin.

6. Swinitza; arx dest. et fluvius...

Hat önálló kenézség van, és egy nem önálló, amely a Slabinen-i.

7. A kasztanovitzi. Kenézét Miskonak hívják.

8. Babina reca Bielovatz falu körül. Kenénze Jakovi. A Babia reca a Sunjamba ömlik.

9. Plavitsevit, kenéze Borojevit.

10. Josavka. Kenéz: Ilia.

11. Mlinoka; vár és folyó, amely a Petrinjába ömlik. Kenéz: Komlin.

12. Swinitza, lerombolt vár és folyó...

p. 258. Ceruzás alap, amelyet nem Müller rajzolt, de ő is beleírt.
Una és a Saana folyók köze.

p. 259. Banja Luka és Novi – Kastanovic – Dubica közötti terület
víz és hegyrajza. 32×20 cm.

p. 260. Osservatio facta, die 13. April. 1700.

1700. április 13-án végzett megfigyelések. Colapis et Savus, Fl[uvii] Secundum Latitudinem, Profunditatem, et Velocitatem, mensurati. A Kulpa és a Száva folyóknak a szélességére, mélységére és sebességére vonatkozóan mért

adatok.

Kulpa

[Meder-keresztmetszet, öt helyen. A jobb oldalon a parton.]:

„Proviant-Haus ad Ripam sistiam. *Élelmiszerraktár a bal parton*

Velocitates Fluviorum, Quinis stationibus, Ternisque Aquae Superficiebus, Quadrante observatae.

A folyóknak öt helyen, a víz felszínének három pontján a [vízsebesség mérésére szolgáló] kvadránssal mért sebességi adatai,

[Táblázat:]

Kulpa

Aquae Tres Superficies: Stationes – Suprema grad[us] – Media – Infima Grad[us]

A vízszint három állása: – felső – középső – alsó mélységi fok.

Száva

Alatta a Száva öt helyen mért keresztmetszetét hozza, a Gladovo falunál lévő parttól indulva.

Lent a Kulpa és a Száva találkozásának villája a „Proviant-Haus” és „Galdovo inferior” berajzolásával. Barna gubacstintával.

Lent: „Repraesetatio, quibus locis, in Colapi, et Savo, fl[uvii], Observatio illa fuerit instituta, nempe, ad domum Annonariam, in Colapi; et, penes pagum Galdovo inferiorem, in Savo, fl[uvio]” – *Azoknak a helyeknek az ábrázolása, amelyeken a Kulpa és a Száva folyókon a fenti megfigyeléseket végeztük, mégpedig a Kulpán az élelmiszer raktárnál, a Száván pedig az Alsó-Gladovo falunál.*⁶⁹

p.p 261-262. Die 15. April.

Ex relatione alicujus Hasam bassa.” – *Egy bizonyos Hasam basa jelentése alapján. A Verbas folyó jobb oldali mellékfolyóival, az út- vagy határvonal bejelölésével és távolságokkal. 32×20 cm.*

p. 263. Novi jobb oldali mellékfolyói. Lent: „, Kosara, Lubia, Kastanovic, et Novi, sub eodem semper fuere Dominio; nempe, aut sub Kastanovitzensi, aut Novensi” – *Kosara, Lubia, Kastanovic és Novi ugyanazon fennhatóság alá tartoztak, mégpedig vagy a kastanovitz-i vagy a novi-i alá.*

p. 264. Diarium d. 29. April. 1700. Ex relatione alicujus Knesi. *Egy bizonyos kenéz jelentése alapján.*

Távolságok Ivanka falutól az Ivanska patak torkolatáig,

⁶⁹ A Kulpán és a Száván ezek szerint – feltehetően a hajózás biztonsága érdekében – vízszíntingadozást is mértek.

valamint Kastanovic – Knesovo polie – Telovatz pag[us]–
Buhar között. A lap jobb sarkában megjegyzés:

„a. Ters [...] facientes Confinia Territorium, Kosara, et
Kastanovitz. Knesovo polie, est planities maxima, extnedens
se, usque ad Saanam fl[uvium]”

Buhar est planities, item ad Saanam usque procurrens;
intermedio tamen aliquo monticulo. – *a. A hármas határ
területét alkotó három [...], Kosara és Kastanovic, Knesovo
polie a legnagyobb síkság, amely egészen a Saana folyóig
terjed. Buhar ugyancsak a Saanaig elterülő síkság, közben
azonban egy kis hegy szakítja meg.*

- p. 265. „Ex relatione senis cujusdam Pastoris Valachici. d. 18. Maji.
1700.” – *Egy öreg, oláh pásztor elmondása alapján 1700.
május 18.*

Jajce és a Saana és a Czerna Gora vidéke. Jajca és Glamocs
között 12 óra a távolság.

„Scopia, ultra integrum diem, distat a Jajca.” – *Scopia több
mint egy teljes napnyira fekszik Jajcétól.*

„Belaisko polie, extenditur in longitudinem, unius diei; in
latitudinem, dimidii diei, itineris spatio. Habebat olim 10.
Knesiatus. Fluviis irrigatus, nominatim istis: Smoljena,
fl[uvius], Vodenica, fl[uvius] Skakavac, fl[uvius]

Rakovicaq, fl[uvius] Kolonieska, fl, Ponorci, fl[uvius] Govka, r[iver]” – *A Belaisko polie hossza egy napi, szélessége fél napi járásnyi. Egykor 10 kenézség volt a területén. Folyók öntözik, név szerint a következők: Smoljena, Vodenica, Skakavac, Rakovicaq, Kolonieska, Ponorci folyók és a Govka patak.*

Hátlapjára egy negyed oldalnyi ráragasztás távolságok fölvázolásával a Glina és Glinitza [Glinice] környékvel.

- p. 266. Diarium d. 22. Maji, 1700. Ex relatione alicujus Knesii, qui in Busin est educatus. – *Egy olyan kenéz elmondása alapján, aki Businban tanult.*

Glina folyótól jobbra a Glintza, és a Kladustitza folyók környéke hegy- és vízrajzzal, helységekkel – távolságokkal. 32×20 cm.

- p. 267. Diarium d. 22. Maji 1700. Ex relatione Knesii Tragodinens. Qui in Busin est educatus. – *A tragodini kenéz elmondása alapján, aki Businban tanult.* Az előbbi terület.

- p. 268. Diarium d. 22. Maji 1700. Ex relatione Knesii ejusdem. – *Ugyanazon kenéz jelentése alapján.* Ua. a terület, csak egészen a Ruiovatz hegyig. Távolságokat vázol fel az egyes helységek között.

- p. 269. „Itinerarium Dn-i Sturmii; diebus 23, 24, 25, et 26. Maji.

1700.” – *Sturmius úr uti jelentése 1700. május 23-, 24-, 25- és 26-ról.* Barna gubacstintával; 32×20 cm.

- p. 270. Hátlapján: *Ex recognitione oculari, super monte a., ¼ hor. Distant. a Castris. Gollubovatz; die 27. Maji. 1700. A tábortól ¼ órányira lévő „a” hegyről történt szemrevételezés alapján, Gollubovatz, 1700. május 27-én.* Az Unától balra, a Dibusa folyó völgyét és a környező hegyeket vázolja fel. 32×20 cm.
- p. 271. Zermanja folyó mente Novigradtól Zvonigradig. „*Ex relatione , senis cujusdam , Sacerdotis Valachici; die 29. Maji. 1700.*” – *Egy idős, oláh pap elmondása alapján 1700. május 29-én.* 32×20 cm.
- p. 272. A lap felső felére ráragasztás: „*Prospectus, ex monte Inrakovatz, quam, 30 Maji, 1700. ipso nimiro Festo Pentecostes, mane conscenderam.*” – *Kilátás az Inrakovatz hegyről, amelyre 1700. május 30-án, Pünkösöd napján mentem fel.* A Jurakovatz hegyről irányokat jelöl be: Novi, Paly, mons, Zerín, Goritska, Pedaly, Sirovna planit[ies]. Lent: „*Delineatio, facta, manu propria, Dn-i Baron. Ritter. d. 29. Maji. 1700.*” – *Br. Ritter úr saját kezű rajza, amelyet 1700. május 29-én készített*⁷⁰

⁷⁰ Paulus Ritter, Vitezovich a tengerpartot vázolta fel ceruzával, amit Müller átírt

- p. 273 Diarium die 5. Junii. 1700.
- p. 274. Irányok, útvonalak bejelölésével. A betűkhöz: e. Cserkesovo berdo, f. Cserkesova voda, exit in Swinitzam. g. Tsemernitza, m[ons]. et fl[uviu]s földrajzi neveket rendelte. Lent: a. Lepernitza, m[ons] b. Swinitza, r[iver] descendit ex Tsemernitza, fl[uvio], c. Krstovi, m[ons] d. Stergar, fl[uviu]s Von Novi, biss Stergar, 28. *a. Lepernitza hegy, b. Swinitza patak a Tsemernitza folyóból lép ki, c. Krstovi hegy, d. Stergar folyó. Novitól Stergarig 28.*
- p. 275. Hevenyészett vázlat. A Wursiak potok tájékáról pontozott vonal fut a Klepala hegyig. Ceruzás alapot tintával átírták.
- p. 276. A Mitrovica pataktól a Jabnicza hegyig vivő határvonal határjelekkel. Középtájt két téglalap: „Unser Lager vorm Jahr.” – *Előző évi táborunk.*
- p. 277. Távolságok és irányok a különböző hegyvonulatok között. Erősen vázlatos. Hátlapján a Klepala hegyről a–k-ig jelöl be irányokat földrajzi helyek felé.
- p. 278. Sirovatz folyótól balra lévő hegyek és a pontozott vonallal jelölt határszakasz. Felirata latinul: „Peter Zetojevich. Ex

tollal. Jellegtelen 10×19 cm. A fenti part mentén: Tersut – Buccari – Hrelín – Buccarica – Portus regius, – Cripelnica – Novi – Ledenica – Sena – S. Georg, alatta ins[ula] S. Marci, amelynek partján: Costelmuschio – Maltempo – Besca – Koslun – Veglia.

pago Zakupa, penes Sirowatz, fl[uvius] erat Hasam bassa, hujus Diarii.” – *Peter Zetojevich a Sirowatz folyó melletti Zakupa faluból, aki az ebben a naplóban szereplő Hasam basa volt.*

p. 279. Diarium d. 12. Julii. 1700.

p. 280. Két oldalas rajz; két mozaik: Verbas folyótól jobbra lévő hegyek és egy egykori falu Buhar. A Saanatól jobbra és balra lévő hegyek Banja Lukától Medvedie berdon túl. A Czerna Gora hegynél: „wird also genannt, bis auf Bihacs” – *Tehát egészen Bihácsig így hívják.*

p. 281. Hátlapján tintával felülírt ceruzás vázlat. A lap felső felén a térképvázlat, lent:

„Ex Bihacs, versus Kluck, 2. dierum iter. dantur 2 viae, una, ultra Czerna Gora, sive, per Belaisko polie. (Belai a Bihacs , dist. 5. hor.) et est curulis, et, usque ad Belai, in mera planitie. A Belai usque Kluck, integri diei iter. Transeundi sunt montes Ovcara; et Brausko, et Savitza river qui dist. 3 Hor. a Cluck.

Alteram viam citra Czerna Gora, eunti, a Bihach quae est brevior, occurrunt, Hratitse [Hratitza], pag[us] 1. Hor.

Gorigra, pag[us] 2. hor. Lusci pag[us] 2. hor.; Maidan ad sinistram manet, a via, remota.”

„Bihácsból Kluck két napi járóföldre van, és két irányba futnak utak. Az egyik Czerna Gorán túl, vagyis a Belaisko polie-n át (Belai Bihácstól 5 órányira fekszik), és szekérút, amely Belai-ig végig síkságon halad. Belaitól Kluck-ig egy teljes nap az út. Át kell kelni az Ovcara és a Brausko hegyen, keresztezni kell a Savitza patakot, amely 3 órányira van Clucktól.

Aki Bihácsból a másik utat, a Czerna Gorán innenit, a rövidebbet választja, az egy órányira eső Hratice falut, a két órányira fekvő Lusci falut érinti, balra, az úttól távolabb, Maidan-t hagyja maga mögött.

- p. 282. Az oldal fele felirat, másik fele térképvázlat az úttal, amely Golubovatztól indul (itt a tábor), keresztezi az Unát, és a Trisina river mentén arra a hegyre tart, amelynek csúcsához írta: Summitas montis, ex quo prospex invenire huc veniebamus, 2. horar. spatio.” – *Annak a hegynek a csúcsa, amelyre a jó kilátás végett jöttünk fel, 2 óra távolság.*
- Lent: „Delineatio Itineris, quod, d. 12. Julii. 1700 Dn. Lieutl. Kayser, et Dn. Sturm, et ego faciebamus” (utóbbi szó áthúzva, majd szaggatottal aláhúzva). – *Annak az útnak az ábrázolása, amelyet 1700. július 12-én Kayser hadnagy és Sturm úr, valamint jómagam tettünk meg.*

- p. 283. Középpontban egy hegycsúcs a Saanatól és az Unától jobbra: „Punctum, in quo oculus, super Monte erat constitutus.” – *Az a pont a hegyen lévő kilátóhelyünket jelöli. A hegy nincs megnevezve, a fontosabb helyek igen: Maidan. 2. Lubia. 3. Kamengrad. 4. Omasco polie.* 4. p. Plagay. Barna gubacstintával; 32×20 cm.
- p. 284. Diarium d. 16. Julii. 1700. Ex relatione Turcae alicujus capitani, quem habebat secum Dn. Capitanus, Peri.” – *Annak a török kapitánynak a közlése alapján, aki Peri kapitány úr társaságában volt. A ceruzás eredeti felülírva. Középen vezet az út Jajcéből Kninbe. Távolságot órában adja meg. Megjegyzések: „Nb. Staretina mons, 4. horis superatur.” – Nb. A Staretina hegyet 4 óra alatt másztuk meg.* 32×20 cm.
„Nb. Czerna Gora quinque horis superatur.” – *A Czerna Gora hegyet öt óra alatt másztuk meg.*
- p. 285. „Ex relatione Episcopi Valachorum. d. 20. Julii. 1700.” – *Egy oláh püspök közlése alapján.*
Iber folyó, balra Raska rieca és a Vuvatz folyók környéke. Csak a folyókat ábrázolja, és néhány távolságot jelöl be. Ceruzarajz, amit felülírtak tollal.
- p. 286 Diarium d. 30. Julii.

Gradisca vetustól Karasovatzon át, a Verbas-t keresztezve a Nositzko faluhoz; innen Olimon át tovább kanyarog a pontozott útvonal, a távolságokat órában adva meg. A ceruzás eredetit barna gubacstintával felülírták, 32×20 cm.

p. 287. Diarium d. 31. Julius.

A Sabliánál és a Csugaly pataknál lévő táborok közötti útvonal távolságai.

p. 288. Diarium d. 1. Augusti. 1700. „Diesen Tag sind wir viel stärker geritten als den 2. vorigen.” – *Ezen a napon sokkal keményebben lovagoltunk, mint az előző kettőn.*

A Sablati, campus-tól a Doboy közelében lévő táborig vázolja fel az utat, és a távolságokat.

p. 289. „Ex relatione alicujus Turcae; d. 1. Augusti, 1700.” – *Egy török közlése alapján 1700. augusztus 1. Irányok és távolságok.* 1 lap. Barna gubacstintával.

p. 290. „Ex propria inspectione d. 1 Augusti. 1700.” *Saját megfigyelés alapján, 1700. augusztus 1.* Ceruzás alapra barna gubacstintával.

A fenti fél oldal: Doboy hegyről vázolta fel a Bosna folyó útját és a beléje ömlő Spretz folyó torkolatvidékének egy részét.

Az alsó: d. 2. Augusti, 1700. ugyanonnan, mint a fenti

vázlaton, tehát a Dobay csúcsról, ahol a szemrevételezés helyét, azaz az „oculus”-t jelöli, készítette, csak részletesebben és az Usora folyó irányában. A távolban Szarajevo.

- p. 291. Irányok és távolságok. Fél oldal fent: „observatio, facta in monte supra Doboy, proximo; die 2. Augusti. 1700.” – *Doboy közeli hegyről végzett megfigyelés 1700. augusztus 2.* A lap alsó felén ceruzás rajz: Doboy vára.
- p. 292. Diaria, d. 2. et 3. Augusti, 1700. „Wir ritten eben auch ziemlich stark.” – *Meglehetősen erőltetett menetben lovagoltunk.* Brodtól a Dobay alatti táborig rajzolja be az útvonalat, távolságokkal.
- p. 293. Egy oldalon sorolja a távolságokat olasz nyelven. Idegen kéztől.
- p. 294. Diarium d. 18. et 19. Augusti, 1700. Ceruzás alapon, 1 lap, A Szávától Jakovar-ig a táborhelyekkel, távolságokkal.
- p. 295. Diarium d. 20. Augusti, 1700. Jakovar és Vinkovczi közötti útvonal. A két végén tábor. Távolságokat ad meg órában.
- p. 296. Diarium d. 21. Augusti 1700. Vinkocz tábortól Tovarni K. táborig a távolság és útvonal.
(A lap alsó felén:) Diarium d. 22. Augsti, 1700.
Tovarnik és Illok közötti útvonal. Két helységet tüntet fel:

„Amasa [Almás], Buniza, pag., Perkaszovo / Dezpotovazt, antiquus agger.

- p. 297. Diarium d. 22. Augusti, 1700. A Tovarnik-nál lévő táborhelytől Illokig az útvonal, távolság órában. 1. számhoz: Amasa, sive Bunina, pagus. 2. Perkaszovo, sive Deszpotovatz, Schanz.

pp. 298–300. Üres

- p. 301. Diarium in itinere Limitaneo collecta Trans-Danubialia.

- p. 302. Diarium dd. 24. 25. 26. 27. et 28. Augusti, 1700.

Illoktól Szegedig az útvonal: Bacs [Bács; Bac (SCG)]– Zibetz – Baisa [Bajsa (SCG)]– Sobotga – Segedin, hat táborhellyel.

Illok – Bács d. 24. aug.; Bács – Zibeth 25. aug.; Zibet – Baisa 26. aug.; Baisa – Sobotga 27 aug.; Sobotga – Segedin 28. aug. A Tisza jobb partján táboroztak. Csak az útvonalat rajzolja be.

Hátlapján: „Diarium d. 25. Augusti. 1700.” Fél lapnyi ráragasztás. Felső felén irányokat, ill. távolságokat rajzol be Zibeth-től Illok, Sombor, Baja, Szeged, Pétervárad felé. Alatta a Tisza Becs-nél [Törökbecse] „hofer Ufer, gehet biss Baja”.– *magaspart, amely Bajáig húzódik* –, alatta egy órányira „Sent Tomasca bara”. Lent a bal sarokban.

„Zibetzka bara.”

- p. 303. Diaria a Segedin usque Facset. Ab 29. augusti, usque 22. Septembre. 1700.

5 táborhely Solmar-ig: Szeged-Makó 29-e; Nagylakon át Becska 31-e; Aradig szept. 1; Lippán át Solmar-ig szept. 2.; Solmar után 3 órányira szept. 20. Innen 6 órányira mentek szept. 21-én; majd Facsetig szept. 22. Lippánál hagyták el a Marost, és Facsetnél érték el a Temes folyót.

- p. 304. Diarium d. 7. Septembre 1700.

A Solmas előtti tábortól Solmasig vázolja fel az utat a Maros partján a folyót jobbról kísérő hegyekkel nevük nélkül.

- p. 305. d. 8. Septembre 1700.

Világosan át Lippáig a távolságokat szakaszolva adja meg. Külön kivetíti az „oculus”-tól milyen szögben látható Gyula, Arad, Világos. Egy hegyvonulatot is megrajzol külön, a csúcsokat megnevezi: a. Mokra m[ons], b. Pankat, m[ons], c. Vassuas, mons remotissimus, et qui ex isto visionis angulo, vix potest conspici. *a. Mokra hegy, b. Pankat hegy, c. Vassuas hegy a legtávolabbi, és amely ebből a látószögből alig kivehető.*

- p. 306. Diarium, d.d.d. 20. 21. et 22. Septembre 1700.

A Maros folyó. Bal partján meneteltek Lippa vetus-től

Facset feletti táborig. Első nap 3 órát. Második nap 6½ órát, harmadik napon 2 órát. Északi tájolású. 31×16 cm.

p. 307. Utakat jelöl be hágókkal: Badina pass., Lonkagn pass. , Szolt pass., Brodogniest pass. 38×50 cm. Idegen kéztől származik.

p. 308. Diarium d. 25. Septembre 1700.

Két mozaikrajz:

No 1. Maros völgye két oldalt hegyvonulattal. Sabarsin várával átellenben tábor, onnét a folyó bal partján jelöli utukat, szakaszolva adja meg a távolságokat. Ezen az oldalon Valja mare, Panton, Kapruara hegyek és két patak.

No 2. Folyóvölgy Possegaig megy utuk, ahol: „Hier pernoctabamus” – *itt éjszakáztunk* –, és a Fundata pag[us] alatt negyed órányival indul. A folyó két oldalán hegyek vázlatos rajza. 21×33 cm.

p. 309. Diarium d. 26. Septembre 1700.

„Nota: ex, a. usque Zaka, id est, dimidiam horam, semper ascenditur. Ex Sincriest usque in Castra, nempe Facset, 1½ Hor.” – *Megjegyzés: Az „a”-ból Zaka-ig, azaz fél óra járásnyit állandóan emelkedik. Sincriesttől a táborig, mégpedig Facsetig másfél óra. A Marostól eltávolodva a Slatina völgyében Possoga falutól indultak és Zaka faluig*

jutottak. A Maros bal partján a-val jelöli a „Philippos-Stein”. Mellette Szamer Gebürg, Philippos Gebürg (molyrágta). A Zaka hegy gerincén „Confinia antiqua” – *a régi határok* – pontozott vonal, amely út is egyben, mert a másik végén. „Via versus Dobra”. A Gros, m[ons] alatt: „Gros, pagus duabus domusculis constans.” – *Gros tanya, amely két házacskából áll*. Gros hegyről tekintette át a terepet, Gros, Szorany, Sincsiest és Margtine fekvését vázolja fel.

p. 310. Diarium, d.d.d. 7.8. et 9. Octobre 1700.

Első nap Facsettől Boszorig, másnap innen Lugosig, harmadnap a Bistra torkolatánál átkelek a Temes folyón, és tábort vertek. 9-én a Temes bal partján haladtak. A távolságokat szakaszolva adja meg: Csená faluig, innen Zak faluig, átkelve a Temesen, a Bistráig. 18×33 cm.

p. 311. Üres.

p. 312. Diarium d. 28. Octobere 1700.

A Zidova patak partján táboroztak, a Temes bal partján vonultak. Két oldalt hegyek. A Temes nyolc mellékfolyóját keresztelték. A Kerza pataknál lévő hegyen egy torony: „Juden-Thurm” – *zsidó torony*. Déli tájolású, részletes vázlatrajz; 20×32 cm.

p. 313. Diarium d. 29. Octobre 1700.

Zidova, r[iver]-től továbbra is a bal parton haladnak, a távolságokat szakaszolva órában adja meg. A vízrajz és domborzat kidolgozva. Megjegyzés: „Bey Fenesu, wendet sich das Gebürg von Mittag, 30° gegen Occid.” – *Fenesunál a hegység délről 30 foknyit nyugatra fordul.* 20×32 cm.

p. 314. Két fél oldalnyi ráragasztás. Fent Hegyek „Ita montes isti apparebant, ex castris c. prospicienti.” – *A „c” táborból szemlélő számára ezek a hegyek így voltak láthatók.* Lent: A Temes és a Hidjegul folyó találkozásától haladtak a Jalo Tomosni hegyen át a Tomasna folyót keresztezve egyenes irányban a c-ben lévő táborig. 20×32 cm.

p. 315. Diarium d. 30. Octobre 1700.
Részletgazdag vázlat víz- és hegyrajzzal, barna gubacstintával, Krajova folyó mentén a Zvigdine hegy irányában. 20×32 cm.

p. 316. Gondosan megrajzolt, nyomtatott betűkkel írt rajz a Temes völgyéről a Bistra és Meadia között. Feltünteteti a táborhelyeket, de távolságokat nem ad meg. A folyó mentének víz és hegyrajza barna gubacstintával; 29×40 cm.

p. 317. Hevenyészett vázlat távolságok megadásával utukról.
Idegen kéztől, gubacstintával; 29×40 cm.

p. 318. Idegen kéztől, barna gubacstintával; 29×40 cm.

- p. 319. Idegen kéztől, barna gubacstintával; 29×40 cm.
- p. 321. Három mozaikrajz. Hunkarum distantiae mensurata sunt in passibus equi. d. 19. Novembre 1700. *A határhalmok egymástól való távolságát 1700. nov. 19-én lólépésben mértük meg*: Barna gubacstintával; 21×33 cm.
- p. 322. Ceruzás vázlat: a–n-ig hegyeket jelöl a Temes folyótól balra.
 a. Bucsum, m[ons] b. Kostura, m[ons] c. Prislub, m[ons] d. Branul, m[ons] e. Murarul, m[ons], f. Marga, pag[us] k. Dopapiatra, l. Porta ferr[ea] m[ons] Ripi, m[ons] n. Kosta Petrilor, m[ons]
- p. 323. Ugyanaz a vidék a–k-ig hegyek, falvak – elnagyolt.
- p. 324. Két ráragasztás. Az 1. A Marga és a Bucsumy hegy közti távolság A 2. vázlat felén szöveg:
 a. Bessimea pag[us] Desertus, et spectans ad Dn. [dominus? dominium?] Csuloi.
 b. Vallja Gieului, et Vallja pietrilor. pertinent ad pag[um] desert[um].
 c. Bukova, pag[us]. Des[ertus]. pertinet ad Dnn. Gendeffienses. Calmahamare, M[ons]. pars ejus Haczekens[is]. Pertinet ad Dnn. Geresteri Bocorsnitza et Csermeni. *Bukova elhagyott falva a Gendeffiens-i urakhoz tartozik, Calmahamare hegy, része Haczekens, a Geresteri*

Bocorsniza és Csermeni urak birtoka.

In Karansebensi, ultra Bistram, sunt pagi, quorum territoria, Confinia attingunt, ordine sequentes. *A Bistrán túl Karásebes tájékán olyan falvak vannak, amelyeknek a területe a határövezetbe esnek, sorra az alábbiak:*

Voislova; Savoi – 1 Hor. Dist.; Glemboca.; Obregia.

Voislova, Savoi – egy órányira Glemboca, Obregia.

Adscendendo; Margensis districtus se extendit usque ad Bucsum, M[ons]. post venit Morule.” *Felfele a margai körzet, amely egészen a Bucusu hegyig terjed, ezt követően jön Morule.*

a. Bessimea, elhagyott, és Csuloi úrhoz tartozó falu.

b. Vallja Gieului, és Vallja pietrior. Gendeffi-i uraságokhoz tartozik.

c. Bukova, elhagyott falu, Geresteri Bocorsnitza és Csermeni urak birtoka.

A karánsebesi körzetben, a Bistrán túl, vannak olyan falvak, amelyeknek a területe a határon vannak, ezek rendre a következők: Voislova, Savoi – egy órányira Glembocától, Obregia. Feljebb menve, a Marag-i körzet a Bucusu hegy utáni Morule-ig terjed.

p. 325. A lap (32×20 cm) két részre van osztva.

Az elsőn: Murarul és Bucusu hegyek közötti határvonal a hegyeken-völgyeken át fut, a távolságokat órában adja meg. „Branul pertinet partim ad Klopodivam, partim ad Dominos Gendeffienses; et adeo totus ad Transylvaniam.

Bistra fl[uviu]s oritur ex monte Dopapietra, spectante ad pag[um] Klopodiva.”

– *A Branul részben a Klopodivához, részben a Gendeffi-i urakhoz tartozik, és így az egész Erdélyhez. A Bisztra folyó a Dopapietra hegységből ered, amely a Klopodiva faluhoz tartozik.*

A másik fél lapon: „Confinia vadunt, super montes sequentes:

Cucsum, ex quo Marga fl[uviu]s oritur; et qui spectat ad pagum Cucova, existentem ex parte Transylvaniae.

Kostura; Prislub, qui spectat, ex parte Transyl. ad Klopodiva pag[um] ex parte Karansebensi, vero ad Petrosmitza, pag[um]

Branul, partim, ad Klopodivam pag[um] partim ad dominor. Gendeffienses, qui etiam sunt, ex parte Transylv. spectans.

Murarul, qui est mons ultimus, et semper in controversia, inter Valachor. et Karansebenses.”

A határ az alábbi hegyeken fut:

Cucsu, amelyben a Marga folyó ered, és amely az erdélyi részen lévő Cucova faluhoz tartozik. Kostura; Prislub, amely az erdélyi részen a Kloppdiva faluhoz –, a karánsebesi részen pedig Petrosmitza faluhoz tartozik. Branul, részben a Klopodiva faluhoz, részben a Gendeffi uraságokhoz tartozik.

Murarul, amely az utolsó hegy, és az oláhok és a karánsebesiek között állandó vita tárgyát képezte.

p. 326. „Joann. Lolia, de Marga.”

„Palin Dobla, ex Mörlul”

„Petrus Temasilla, ex Marg, nunc habitans in Mörlul.”

„Hic sunt illi tres, qui sub fide juramenti, edixerunt, Confinia, ex Marga, usque ad Murarul montem, notato modo, ab antiquo fuisse.”

Joannes Lolia, Marga faluból.

Palin Dobla Mörlulból.

A Margából származó, jelenleg Mörlulban lakó Petrus Temasilla.

– Ők az a három férfi, akik eskü alatt vallották, hogy ősidők óta Margából a Murarul hegyig a felvázolt módon futott a határvonal.

Alatta három vázlat. A Bistrát keresztező határvonal mentén

három halom, távolságaik bejelölve.

1. „Ad radicem Kosta mare, montis, e regione Confluctus Bistrae et Margae fl[uvius] – *A Kosta mare hegy lábánál, a Bistra és a Marga találkozásának vidékéről.*

2. Super monte Kosta mare. – *Kosta mare hegyen.*

3. Oborsin Sternizori.” 20×32 cm.

p. 327. A Murarultól a Bistrán túl a hegyvonulatok vázlatos rajza a hegyeket közre fogó Marga Margens. és a Marga Hatcekens. patakokkal. A gerincen fut a határvonal a Margával szemben. Barna gubacstintával; 32×20 cm.

328. Két ráragasztott féllal. A felső: Bistra és a Marga találkozása, ott az 1. halom, fent a hegyen 2. és a 3. lent a völgyben: „Prospectus ex Oborsia Sternizori, sive Unka 3., versus Marga.

p. 329. Fél oldalnyi ráragasztás. A 3. halomtól látható Bistra folyó, Klopodiva mons, Bucsum m[ons] Mörlu pag[us]. Vázlat irányok megadására.

p. 330. Két féloldal három mozaik, határjelek pozíciója; határjelek fákkal.

p. 331. Két fél ráragasztás. Határjelek pozíciója.

p. 332. Két fél ráragasztás. 1. A Cornu Ruski [Ruszká havasok] hegyről irányok: Lugos , Lippa, Világos, Facset, Várad,

Philippe, Dobra, Déva, Hunyad, Haczek. 2. fél: határjelek pozíciója.

- p. 334. A határjelek távolságát is megadja; latin és német. Az alsón a jelekhez: 16. „in lauter Wald” – *csupa erdőben*, 17. „item. Srasse gehet in die Drusa.” – *ugyancsak. Az út Drusába visz*, 19. „in lauter Wald.” – *csupa erdőben*, „Nb. ad 17. die Wege gehen also der, den wir kommen sind, gehet auf Pages m[ons], der andere, auf Stipul, gen Facset, einer, auf die Lung Cser, dieser zertheilt sich einer auf Merie, der andere auf Alurul Rikitova,” [... szakadozott] – *Nb. a 17-hez: Az utak iránya tehát: az, amelyiken mi jöttünk, a Page hegyre visz, a másik, a Stipulra, Facset irányába, egy pedig a Lung Cser-re, ez ketté válik, egyik ága Merie-re visz, a másik Aurul Rikitovára.*
- p. 335. Két ráragasztás, 1–17-ig hegyeket sorol fel, lent térképvázlat Zegisorul, r[iver] és a Strirubul r[iver] közötti patakok, hegyek sematikus rajza, mellette a betűjelek feloldása völgyek, pataknevek.
- „Nb. per Vallem Lunga larga via continuat in Transylvaniam super montem Patrinia, in pagum des. Zlast,” – *Nb. A Lunga völgyön át széles út visz tovább Erdélybe a Patrinia hegyen át, az elhagyott Zlast faluba.*

„Nb. ex Gortia versus Lapus, via regia vadit, super montem
6. „ – Nb. Gortiából Lapus felé királyi út visz, a 6. számú
hegyen át.

„Qui est inter Unkas 23. et 24. Transylvaniam spectat.”, –
Ami a 23. és a 24. határjelek között van, az Erdélyhez
tartozik.

- p. 336. Két ráragasztás. Határjelek a hegyeken 1–17. Lent 4 vázlat
is irányokkal határjel pozíciókkal. Csak vonalakkal jelölve.
- p. 337. Két ráragasztás. Fent térképvázlat, határhalmok helyei,
németül . Lent rajz, amely azt ábrázolja, hogy a 26. számú
unkától milyen irányban látszik Gortin, Facset, Philippe,
Dobra.
- p. 338. Két ráragasztás. Fent 1–10. Hegyek neve németül.
Lent: a 28. jeltől irányokat és távolságokat jelöl be a korábbi
térképeken szereplő falvakhoz. Német
- p. 339. Két ráragasztás, határjelek pozícióját ábrázolja.
- p. 340. Két ráragasztás Határjelek a hegyek között. Vázlatos.
- p. 341. Ceruzás vázlat a határvonalról és a jelekről az Obursa
Cserni pataktól jobbra.
- p. 342. Határhalmok 31–37. Sematikus.
- p. 344. Idegen kéztől származó ceruzás térképvázlat.
- p. 345. Üres.

- p. 346. Idegen kéztől származó jelentéktelen, ceruzás térképvázlat.
- pp. 347–358. Jelentéktelen, ceruzás vázlatrajzok.
- p. 359. Sebes folyó és a bal partja menti falvak, sematikus.
- pp. 350–366. Idegen kéztől származó, ceruzás, jelentéktelen vázlatrajzok.
- p. 367. Jazaul és a Marga patak közötti folyószakasz a mellékfolyókkal, völgy- és hegyrajzzal. A Bistra völgye. Szép. Néhány helységet is megad. Szürke tollrajz; 40×56 cm.
- p. 368. Diarium d. 16. Martii 1701.
Ceruzarajz folyóvölgygel, hegyekkel, mellékfolyókkal, mentében a pontozott vonal valószínűleg a határ.
- p. 369. Ceruzarajz, folyóvölgy, benne pontozott vonal, valószínűleg a határvonal.
- p. 372. Gondosan kidolgozott, a folyók és a völgy barna, a hegyek szürke tintával. Bistra völgye. 42×62 cm.
- p. 373. A Bistra völgye és a környező hegyek: baloldalt a Porta Ferrea hegyei határolják, jobbra Kosta petriol, ill. a Ripi m[ons] zárja. Felirata latin, a hegyek szürkék, a folyók és az erdők szimbólumai barna gubacstintával. Gondosan kidolgozott térkép. 42×62 cm.
- p. 374. „Ex relatione Capitanei Strahina, d. 6. April.” – *Strahina*

kapitány jelentése alapján, április 6.

p. 375 Jelentéketelen „die 6. April ex relatione Capitanei Strahina.”

– *Strahina kapitány jelentése alapján, április 6.*

p. 376. „Ex relatione Capitanei Strahina, d. 6. April 1701.” –

Strahina kapitány jelentése alapján, 171. április 6.

p. 377. Út Pancsovába, amely Palánkán elágazik Temesvár irányába, két oldalt mocsár. A másik oldalon a Versitz hegy alatt fut az út.

p. 378. Hátlapján a p. 377-en ábrázoltak, csak jobban kidolgozva.

„a. Agger, sive elevata via, tanta latitudine, quanta pro vehendo curru requiritur. Et haec angustia, inter duas paludes, $\frac{1}{2}$ Horae spatium continuat.” – *Sánc vagy feltöltött út, olyan szélességben, amit egy szekér megkíván. És ez két mocsár közé szorítva.*

„Agger Palankae, in circuitu, 3286 passus euntis, continet.” – *Palánknak a sánca, amelynek a kerülete 3286 lépés.*

„b. Agger quadratus, 60 passus, in circuitu complectens.

„Arx versitz, uno quadrante Horae, distat a Palanka.” – *Négyszetes sánc, amelynek a kerülete 60 lépés. Versitz vára negyed órányira Palánkától.*

pp. 379–380. Jelentéktelen ceruzás vázlatok.

p. 381. die 21. Maritii. Ceruzás vázlat idegen kéztől.

- p. 382. d. 22. Martii. Ceruzás vázlat, nyelve német; Pojest, Feirviz és Stren folyó közötti részlet.
- p. 383. d. 22. „Fusssteg an der Sycul von Petros viz u. Urit.” – *Gyalog ösvény a Syl folyó mentén Petros vizből Uritba.* Ceruzarajz.
- p. 384. Ceruzarajz ideg kéztől, távolságok a Syl mentén.
- pp. 385–389. Elnagyolt ceruzás vázlatok idegen kéztől.
- p. 390. Hunyadtól két óra távolság lóháton Jelar falunál: „Hier ist das Eisenberg-Werk” – *Itt van a vasércbánya.* Hátlapján Hunyad ceruzás látványrajza.
- pp. 391–94-ig Ceruzás vázlatok.
- p. 394. Déva látványrajza.
- pp. 395–426. Jelentéktelen ceruzás vázlatok.
- p. 427. Topographia Limit[orum] circa Triplex Confin[ia] in monte Murarul, facta et transmissa a D. Morando. Vide. In fine. 30×38 cm. – *A Murarul hegyben lévő hármass határ körüli határok topográfiai térképe, amelyet Morandó úr készített és küldött meg.*
- Gondosan kidolgozott. Olasz nyelvű felirattal. A térképen azonban a forrás és a hegy következetesen latinosan: „fons”, „mons” néven szerepel.
- pp. 428–430. oldalon a Müller által összeállított tartalomjegyzék

olvasható:

„Index rerum Geographicarum in hoc volumine
contentarum” – *A kötetben található geográfiai dolgok
mutatója*. Lásd: Függelék III.

Határtérképek

A fenti napló arról árulkodik, hogy a helyszíni bejárások alapján készült térképvázlatok álltak J. C. Müller rendelkezésére ahhoz, hogy Marsigli Bécsbe küldött jelentései mellékleteként egy-egy szóban forgó vagy vitatott határszakasz térképét elkészítse. A felméréseket a határvonal mentén jobbról és balról 2-2 óra járásnyi mélységben elvégezték, így az ezek alapján készült térképek egy jelentős területsávot úgyszólván topográfiai hűséggel ábrázoltak. A felvételek alapszövetét szemmel láthatóan a vízrajz adta. A rajtuk olvasható megjegyzések esetenként képet adnak a korabeli természeti, néprajzi és gazdasági állapotokról is.

Feliratuk általában „Mappa Geographica” vagy „Mappa lineae limitaneae” megjelöléssel kezdődik. Valójában topográfiai térképek, amelyek szoros szimbiózisban élnek L. F. Marsigli Bécsbe küldött határjelentéseivel. A legfontosabb megjegyzéseket a térképre is felvitette:

„Földrajzi térkép, amely a Corana folyó mentén Jeszeráig futó
végleges határszakaszt ábrázolja”⁷¹

Megjegyzések a térképen:

A.A. Azon hegyek gerince, amelyekre őrtornyokat kell építeni.

B. Szluinból Plitvicán át Corbaviába vivő út.

C. Szluinból Corbaviába vezető jobb út.

No. 1. A Császári Udvarnak július 3-án megküldött és elfogadott
terv.

2. A törökkel folytatott tanácskozáson általam benyújtott
elképzelés.

3. A már elfogadott határvonal.

4. Hasszán basa rendelkezése alapján a törökök által javasolt
határvonal.

⁷¹ Bécs ÖStA KA Kartensammlung B IX c 829–7.

A Balkán felől még a 19. században is fenyegette a Birodalmat a pestis járvány. Marsigli először akkor találkozott vele, amikor Isztambulból lóháton hazatértében a Balkánon keresztül akart Bécsbe jutni. Útját a pestis járvány miatt meg kellett szakítania és hajón menekült előle Itáliába. A határkijelölés során is felütötte fejét a járvány. Ennek továbbterjedésének megakadályozására tett javaslatot az alábbi térképen.

„Földrajzi térkép, amelyen a pestis terjedésének megelőzésére a békeszerződés értelmében a Dunántúli határok menti települések kiürítése és lerombolása után hozandó intézkedéseket mutatjuk be”⁷²

Marsigli megjegyzései a térképen:

„Mivel pedig itt, miként az igazi határvonal esetében piros vonallal és benne a határhalmokat jelölő fekete pontokkal jelölni nem lehetett, kénytelenek voltunk sárga vonalat alkalmazni: mégpedig úgy, hogy a két vonal közötti terület lakói, ha a sárga vonalat akarnák átlépni, a fertőzés gyanúja miatt az erre a célra felállított épületekben, közismerten lazaretekben (amilyeneket itt az alkalmasnak ítélt helyeken berajzoltunk) magukat fertőtlenítésnek vetik, alá: és ily módon útjukat a kereskedők – ezeket az utakat itt :::::::::::::: - kal [kettős pontozott vonalban futó pontok, köztük sárga színnel] jelöltük –, kitérő nélkül folytathatják. A többi utat, az említett kórházak, vagyis a lazaretek közötti utakat, le kell zárni.”

⁷² Bécs ÖStA KA Kartensammlung B IX c 829–5.

A térképek, mint a határtárgyalások dokumentumai

Azon térkép, amelyen bemutatjuk milyen kommunikációs

ne
ut

A

fe

L

po

re

le

tu

té

ho

járna az Una, a Kulpa és a Szava folyók közötti területen Novi feladása, amely a háború végén a császáriak kezében volt.⁷⁴ A békeszerződés értelmében ő, a békeszerződés „possideatis uti possidetis”⁷⁵ elvre hivatkozva igényét a területre továbbra is

⁷³ Bécs ÖStA KA Kartensammlung B IX c 790–800.

⁷⁴ Bécs ÖStA KA Kartensammlung B IX c 829–6.

⁷⁵ Magyarul a háború során megszerzett területek a császár birtokában

fenntartotta. Ezzel együtt arra az egész területre is, mely a legutóbbi háború előtt Ó-Novitól függött. A tárgyalás stratégiai alternatíváit hat pontba szedte, és a lehetséges megoldásokat a térképen feltüntette, hogy az esetleges döntések következményeit Bécsben el tudják képzelni. A legrosszabb változat az lenne, ha Új-Novit le kellene rombolni anélkül, hogy jogot kapnának egy vele egyenértékű erősség létesítésére, mert akkor – miként mondja – Castanovitznak Petrinával és Sziszekkel való biztos összeköttetéséről lemondanánk, valamint egészen Glináig az egész terület kiszolgáltatott lenne; továbbá a zabolátlan oláhok megfékezésére Castanovitz és Zerín [Zrínyi] várán, illetve Pedal régi várkastélyának romjain kívül semmi sem maradna.⁷⁶

A térképen olvasható megjegyzések:

„Eddig ugyanis Gradiscából Dubitzába és innen Horvátországba egyenes út vezetett: most pedig Jessenovitz és Dubica levágásával a császári hadseregnek Novitzán, Mostavinán, Wertlinskán, Ivanitsón át, a Száván átkelve Petrinán keresztül nagy kerülőt kell tennie. De legalább egyelőre ezen az útvonalon a folyókat hidak ívelik át. Lehetséges volna azonban, ha

maradhatnak: Maradjon birtokokban mindaz, amit jelenleg birtokoltok!

⁷⁶ A térképet itt nem hozzuk, de a Térképek a Félhold Arnyékából c. könyvünk mellékleteként megjelent CD-n – a 282. szám alatt megtalálható

így alakulna, rövidebb utat is találni, amely Cratiova Velicán, Strusetzen át a Szávához vezetne, ezen közvetlenül a Kulpa folyó torkolatánál kellene átkelni: lejjebb ugyanis a nagy áradások, még ha meg nem is hiúsítanák, mindenesetre erősen megnehezítenék az átjutást.

Ennek a közlekedésnek a nagyobb biztonságához járul hozzá még Struga felé egy mellékút. Egyesek ugyanis azt állítják, hogy Új-Jessenovitzból Dubitzába azon is el lehet jutni.

Megjegyzendő, hogy a Czernitzától egészen a Jastravitz tóig terjedő szakasz és Cratiova Velika és Strusetz közötti terület száraz, másutt kevésbé jól járhatók az utak, szükséges volna azonban szemrevételezésük.”

Egy, a Novi és környékét ábrázoló térképen olvasható megjegyzés arról az egyetlen sikertelen tárgyalásról ad számot, amelynek során a két bizottság vezetője képtelen volt dűlőre jutni.⁷⁷

Megjegyzések a térképhez:

1. Novi és Kastanovic vidékén a legutolsó háborúig természetes határok voltak, mégpedig Bosznia felől Trisna, Horvátország felől pedig Dilus folyók.
2. A törökök azt szeretnék, hogy a két említett határvonal Ó-Noví vidékéig terjedjen, és így Új-Noví birtokukba szállna: ez pedig egyértelműen ellenkezik a Békeszerződés V. bekezdésével, melyben a legvilágosabban megfogalmazást nyert, hogy Jeszenovitz, Dubica és Novi kiürítése után

⁷⁷ Bécs, ÖStA KA Kartensammlung; B IX. C. 829–1.

az Una folyó boszniai partja képezze a természetes határokat: nem kevésbé a Békeszerződés alapeszméje ellen van, mely kimondja: "uti possidetis, ita possideatis" (ahogy eddig birtokoltátok, úgy birtokoljátok ezután is); ezen általános érvényű szempont alapján valamennyi helység értendő, melyeket külön ki nem emeltek alóla; így Új-Noví is joggal ide sorolandó, melyről sehol sem történik említés, sem úgy, hogy kiüríttessék, sem pedig úgy, hogy leromboltassék.

3. Ibrahim effendi azt akarta, hogy szerződésben ismerjem el, hogy Kastanovic és Ó-Noví között a Trisna folyó képezze a határt; mivel azonban ezen nyilatkozatból azt akarta levezetni, hogy a határ addig terjedjen, ahol Noví földjei alatt megszűnnek a császári birtokban lévő szigetek, és így a fölötté lévő összes terület az ottomán birodalomhoz tartozzon, javaslatával nem értettem egyet.
4. Biztos, hogy a Császár az utóbbi háború alatt Új-Noví területét az Una folyó mentén egészen Dobratinig birtokolta. Következőleg a Klepala hegyen is emeltünk egy halmot, melytől aztán az Una folyóig, tudniillik a [hiányzik a helységnév] helységig egyenes vonalban haladtunk úgy, hogy ez a helység az Una folyó partján a határvonal utolsó pontja lett.
5. Felsőgték parancsa szerint pedig a boszniai basával Szt. Katalin mellett tartott tanácskozásban megígértém, hogy a Noví feletti (Felső-Noví) területből egy részt a törököknek engedünk át: ebben az esetben az I. vonal húzandó.

Ugyanezen basa a második tanácskozás alkalmával a Noví feletti

területből csak két ágyúlövésnyit kínált fel azzal a feltétellel, hogy Új-Novit földdel tegyük egyenlővé; ebben az esetben a II. vonal szerint alakul a határ.

A következő kongresszuson azonban ez a fenti basa nemcsak Új-Novit lerombolását akarta, hanem Asperkarova Kula-tól kezdve jobbra haladva a Klepala hegyen át szeretne volna a határvonalat húzni. III. vonal.

6. Új-Novit lerombolását a törökök nem másért szeretnék, minthogy a Szultánnak átengedett területen erősséget építettek.
7. A boszniai basa most abban fárad, hogy gondosan tájékozódjon Ó-Novit, Zerin, Pedaly és Guozdansky területeiről.

Eközben biztos, hogy Guozdansky sohasem tartozott hozzá, vagy legalábbis nem nagyobb terület, mint amennyit valójában felkínáltunk és átengedtünk neki; sőt, biztos az is, hogy az előbb említett Guozdansky vár területét az utóbbi háború előtt Novi területének tekintették, miként Új-Novit helyőrsége védte azt a várat is, és így módon Guozdanskyt, és nem kevésbé Új-Novit vagy át kell engedni a törököknek, vagy pedig le kell rombolni.

8. Ugyancsak a boszniai basa az Una folyó partját, mely Ó-Novit területéhez tartozik, ottomán fennhatóság alá vonni igyekszik; hogy ott hidat építhessen és Busin, Vranngratz, stb. várakkal kapcsolatot teremthessen. Ó-Novit pedig, nemcsak a basa, hanem valamennyi török, írásban vagy szóban egyaránt mindig erősségnek nevezik. Én pedig nem erősítettem meg, hogy erősség lenne, miként nem is tagadtam: tagadással ugyanis

ürügyet adtam volna nekik, hogy azt csupán őrtoronynak avagy Új-Novi erősség szerves részének mondják.

9. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a törökök a bécsi tárgyaláson igyekezni fognak elérni, hogy Ó-Novit megerősíthessék, és ott hidat építhessenek. Magától értetődően persze hozzájárulnak, hogy Felségtek Új-Novi lerombolása fejében egy más helyen azzal egyenértékű erősséget emelhessen.

A határtérkép-csoda

A 39 szelvényes határtérkép Szeged és a Maros-torkolat tájékát
ábrázoló szelvénye⁷⁸

⁷⁸ Bécs ÖNB [Österreichische Nationalbibliothek] Handschriftensammlung C. P. Min. 85.; Másolata: Bécs ÖStA KA Kartensammlung B IX c 634.

A híres, úgynevezett 39 (41) szelvényes határtérképet saját maga számára, pergamenre rajzoltatta Marsigli már a határkijelölés bevégezése után, Nürnbergben. Bolognai kutatásaink lehetővé tették, hogy a térkép eredetét és sorsát illetően néhány tévedést korrigálhassunk.⁷⁹ Mindenekelőtt fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a szakirodalomban meghonosodott gyakorlat alapján nevezzük mi is 39 szelvényesnek a térképet. Rajzolója, J. C. Müller 41 szelvényről ír mindig. Ezt az indokolta, hogy szelvényeket két olyan lap követi, amelyek a határjelek helyszínrajzait hozzák. Valójában tehát ezek is térképeket tartalmaznak, mégpedig 96 határjel helyszínrajzát. Íme egy, gondosan megrajzolt közülük. A háttérben a Száva folyó zöldje látható, az előtérben pedig a szükséges információk: A megjelölt két fa egymástól 20 lépésnyire van, közülük az „a”-val megjelöltbe M, a „b”-vel megjelöltbe I betűt véstek. Tájolása fordított.

⁷⁹ Joseph Paldus: Johann Christoph Müller – Ein Beitrag zur Geschichte vaterländlicher Kartographie. Mitteilungen des k. und k. Kriegsarchivs, Dritte Folge. V. Bd. Wien, 1907.

Az alább hozott III. Sectiohoz rendelt határjel-helyszínrajz

Ezek a miniatűr térképek azt a célt szolgálták, hogy a térképen csak számmal jelölt határjelet a helyszínen fel lehessen lelteni. A teljes mű tehát egy összesítő lapból, 39 szelvényrajzból és további 2 kiegészítő fólióból, összességében 41 lapból áll. Az összesítő térkép mérete: 50×110 cm, a szelvényeké többnyire 50×66 cm.⁸⁰

⁸⁰ A térkép felirata: Mappa geographico limitanea in qua imperiorum caesarei et ottomanici confinia in almae pacis carlovitzensis congressu decreta [...] exhibentur... Azon földrajzi határ menti térkép, melyen a karlócai békében

Az alábbi térkép a Szerémséget nyílegyenesen átszelő határszakaszt mutatja. A piros határvonalat kis fekete gúlák szaggatják meg, ezek a földből állított határjelek, melyeknek közepébe fát ültettek. A határvonalat kvadráns által mutatott irányban húzták meg. Ehhez két anekdóta szerű történetet mond el Marsigli a határjelentésében. Az egyik a határvonal kíméletlen, mindent átszelő egyenességére vonatkozik. A helybéli török urak megpróbálták megvesztegetni, hogy aszerint haladjon-kanyarogjon, hogy szőlőik „megússzák”. A másik pedig a kijelölő bizottságok által követett irányhoz kapcsolódik. Itt a török megbízott makacsul ragaszkodott Marsigli által helytelennek tartott irányhoz, így a Száva egyik nagy kanyarulata elé jutottak ki, ahol viszont Marsigli kötötte meg magát, és ragaszkodott ahhoz, hogy ismét a kvadráns által mutatott egyenes irányban folytassák útjukat nyugati irányban. Ennek következtében az új határvonal a folyónak egy szakaszát teljes egészében a császáriaknak adta, amiből az következett volna, hogy a Száván közlekedő török hajóknak, míg a kanyarulatban haladnak, teljességgel az osztrák császár fennhatósága alá tartozó területen kellett volna áthaladnia. Az első határtérképek ezt az állapotot tükrözik. Később diplomáciai úton rendezték a vitát és – miként az az alábbi térképen látható –, a folyó mentét követi.

megállapított határvonalakat [...] mutatjuk be...

A határtérképnek a szerémségi határ egy szakaszát ábrázoló
szelvénye

Mikor és kinek rajzolta Müller ezeket a gyönyörű térképeket? A

szakirodalom szerint 1706-ban Savoyai Jenő herceg megrendelésére készítette azokat. Ezzel szemben Müllernek Marsiglihoz írott levelei azt igazolják, hogy 1703-ban, Nürnbergben készültek, mégpedig Marsigli számára. Müller kimutatásai még azt is elárulják, hogy a határszelvények darabjáért 5 florénát, a Magyar Monarchia országainak térképeiért egyenként 12 florénát, a Duna-szekciókért laponként csupán 6 florénát kapott, jóllehet három határszelvényt is elkészített azalatt, míg a Duna-szelvényekből egyet. A Duna-monográfia gyönyörű Mappa Generalis-áért és a Mappa Potamographica-ért Marsigli ugyanannyit fizetett, mint a Duna-szelvényekért. Nem lehetett Müller túlfizetve, mivel ő is, miként Eimmart, a rézmetsző, örökös anyagi gondokkal küszködött. *Az idő fogy, az adósság gyarapszik*, idézi Eimmart a közmondást.⁸¹ Előfordult az is, hogy Eimmart, mint fővállalkozó a Müller számára küldött pénzt rézlemez vásárlására költötte, jóllehet Müller a Duna-monográfia térképei megrajzolásához szükséges pergamenben szükségét szenvedett.

Az 1703. május 12-én írt, utolsó levelében⁸² Müller térképe elkészültéről úgy adott számot, mintha csak a kíváncsi utókorra gondolt volna: *Valamennyi határszelvényt – szám szerint 41 darabot*

⁸¹ BUB Mss di Marsigli, Vol. 82. pp. 52–52. 1703. január 6. latin.

⁸² BUB Mss di Marsigli, Vol. 80. B. pp. 164–165. latin.

– és az áttekintő térképet, teljesen elkészítettem.⁸³ Beszámol arról is, hogy bár Marsigli megbízta a határhalmok speciális térképének megrajzolásával, azt még nem készítette el, miként Bulgária és a szűkebb értelemben vett Magyarország (Hungaria vera) térképét sem. Reméli azonban, hogy ezekkel, mire levelét Marsigli megkapja, végez.⁸⁴

A 39 (41) szelvényes határtérképet ezt követően csak hét év múlva említik a bolognai iratok. Müller patrónusát – így titulálták Marsiglit a nürnbergiek –, ekkor már Bolognában találjuk, aki értékes hagyatékát szülővárosának adományozta. 1710. február 3-án a város előljáróságához egy végrendeletet juttatott el.⁸⁵ Arra kérte benne a szenátust, hogy halála után ezt a mappát, melyet az ő saját kezdeményezésére és pénzén Müllerrel rajzoltatott, adják át a császárnak. Döntését meg is indokolta: egyrészt a kereszténység számára nagyon jelentős információk vannak benne, másrészt pedig

⁸³ Müller külön szelvényeknek számítja a két lapot is, melyre a határjelek helyszínrajzait tette. Ezért ő következetesen 41 szelvényes térképről beszél. Az összesítő lappal együtt tehát 42 pergamenlappal kell számolni.

⁸⁴ A bolognai Marsigli-hagyatékban felleltük ezeket a térképeket egy kötetbe kötve, vésésre kész állapotban, csupán a kartus maradt üresen, „A magyar Monarchia országai” címmel. Az ígért Bulgária-térkép elkészült, de sajnos éppen a Hungaria vera hiányzik a kötetből. BUB Mss di Marsigli, Vol. 28. A kézirat eredeti címe: Monarchia Hungarica in sua regna pricipatus et ducatus divisa.... A monarchia kifejezés alatt itt királyságot kell érteni. A lapok belső mérete: 43×60 cm.

⁸⁵ Archivio di Stato Bologna, Assunteria di Istituto, Diversorum B. n. 7. fasc. 3.

a császárnak meg akarta mutatni, hogy kegyvesztettsége ellenére őszinte híve.

Ezen végakaratát megfogalmazó levelét a halálát követő évben, 1731. augusztus 11-én olvasták fel a szenátusban. Mindjárt döntést hoztak, hogy Marsigli kívánságának teljesítése előtt elkészíttetik a térkép hű mását. A feladatra több jelölt is akadt. 1732. június 14-én az egyetem titkárának, Manfredinak⁸⁶ Rondellihoz⁸⁷ írt leveléből értesülünk arról, hogy F. Vandí-ra esett a választás, aki azonban csak az összesítő lapot készítette el.⁸⁸ Ezután az eredetit, azaz az áttekintő lapot, a 39 szelvényt, valamint a 91 határjel helyszínrajzát tartalmazó 2 lapot egy díszes dobozba csomagolva átadták a velencei osztrák császári követnek.⁸⁹ Így került a határtérképezésben úttörő jelentőségű teljes mű a bécsi Nemzeti Könyvtárba, amelyről a Haditanács másolatot készíttetett. Ez utóbbit ugyancsak Bécsben, a

⁸⁶ Manfredi, Gabriele; matematikus és titkár.

⁸⁷ Rondelli, Geminiano; matematikus.

⁸⁸ Archivio di Stato, Bologna; Assunteria di Istituto – Diversorum – B. 20 n. 8. fasc. 3. A levélből arra következtettünk, hogy csak az áttekintő térképet rajzoltatták újra, a 41 szekciót nem. És valóban csak az összesítő térkép másolatát találtuk meg. Az idézett Marsigli-végrendeletből nyilvánvaló, hogy nem 1706-ban – miként azt a szakirodalom tartja –, hanem 1702–1703-ban, és nem Savoyai Jenő megrendelésére, hanem Marsigliéra készült a térkép. Megoldódott az a rejtély is, hogy miként és mikor került J. C. Müllernek egyik legszebb térképe Bécsbe: 1732-ben adták át a velencei császári követnek. Az erről szóló dokumentum dátuma: 1732. október 28.

⁸⁹ Archivio di Stato Bologna, Assunteria di Istituto, Diversorum B. n. 8.

Hadi Levéltárban őrzik.⁹⁰

A HATÁRKIJELÖLÉS BEFEJEZÉSÉNEK

DOKUMENTUMA

1701. március 5-én keltezte L. F. Marsigli azt a nyilatkozatot, amelyben az 1699. tavaszától 1701 tavaszáig tartó határkijelölő munkának a befejezéséről a török és az osztrák megbízott aláírásával szentesítve hírt adott. A dokumentum megkülönböztetett értékét az adja, hogy benne lépcsőről-lépésre rögzíti, hol és milyen határjelet helyeztek el. Még a fák fajtaját, alakját és nagyságát is megnevezi. Magyarázatát adja annak a kérdésnek is, hogy miért szakad meg a határtérképeken az Una menti Novi környékén a határokat jelölő piros vonal, miért és mely várak, területek kerültek egyik vagy másik császár fennhatósága alá. A leírás olyan részletes, hogy annak alapján ma pontosan végig lehetne járni a két határkijelölő bizottság útját, illetve azt a vonalat, ahol a karlócai határok futottak. A Nyilatkozat fordítását alább, eredeti latin szövegét pedig a III. Függelékben közöljük.

⁹⁰ Az eredeti: Bécs ÖNB C. P. Min. 85; az összesítő lapot nem számítva, melynek egy másolatát őrzik Bolognában is: Bécs ÖStA KA Kartensammlung B IX c 634.

A Legszentebb és a Háromságban Egy Isten nevében⁹¹

Tudja meg mindenki és mindaz, akiket érint, vagy érinthet!

Miként a béke szent egyezségében, amely egyrészt a nagy hatalmú I. Lipót császári felség, másrészt Mustapha Han török császár között kötött, Karlócán szentesített, a többi között elhatározták, hogy a békeszerződés teljes megvalósítása érdekében a két hatalom külön megbízottai a két birodalom között húzódó határokat maguk jelölik ki, és határozzák meg: Isten segítségével ezek a megbízottak, név szerint az osztrák császár részéről Luigi Ferdinando Marsigli gróf, a szultán részéről Ibrahim effendi, Capligi Bassi, miután teljhatalmú megbízatásuk dokumentumait egymásnak átnyújtották, ezen megbízatás értelmében az említett határok kijelölését rendre elvégezték, felhatalmazásuknak megfelelően kijelölték és rögzítették, kivéve a novi-i szakaszt, amely még vitatott, és így a két udvarnak kell benne egyezségre jutnia.

Annak érdekében azonban, hogy mindez áttekinthető, és a rendkívül hosszú határszakasz könnyen követhető legyen, és minden félreértést elkerüljünk, természetes viszonyítási alapként a Duna folyót választottuk, mégpedig úgy, hogy a karlócai békekongresszus

⁹¹ Az eredeti, latin nyelvű szöveg: Függelék IV.

helyéhez viszonyítva az innen lévő határokat Dunán inneninek, a rajta túliakat Dunán túliaknak neveztük el, mindkettőt pedig kisebb szakaszokra osztottuk.

A Dunán inneni határok

I. Szlavónia szerémségi részének határvonala.

A Szerémségben a határokat Isten nevében a Duna partjánál, a Tisza folyó dunai torkolatával, vagyis inkább a két folyó által bezárt titeli szöglettel átellenben indítottuk, miként azt a békeszerződés 4. cikkulusa megköveteli, Belgrádtól körülbelül tíz kötélhossznyira lévő helytől, Szalánkemen irányában; itt emeltük az első és nagyobb oszlopot – amit a helybeliek „unka”-nak szoktak nevezni –, amely a többinél mivesebbre, és nagyobb részben kőből készült, hiszen ez volt az első határjel.

Ezt követően a hegy csúcsáig még négyet, innét a hegycsúctól jobbra, Moravic felé egyenesen haladtunk egészen a Száva folyóig, amely szakaszon 208 halmot állítottunk azokon a helyeken, és területeken, amelyek az alábbi leírásban olvashatók:

Az egykori Grabovza, Kiirzadin, Inghie, Schulantintza és Topoli falvak körzetében, majd egy elhagyott templom mellett Jankovza területén, és a császár területére eső szőlőkben Kukiasnál, Schatrinza, Irick, Ciunduna és Viscianovza területe mellett, nem messze a Mitrovicba tartó úttól, és végül magának a Szávának a partján.

Továbbá a Száva folyó kanyarulatát megkerülve, Hisir Chianus helységben, amelyet a régiségeknél említünk, majd az előbbi

halomtól egyenes vonalban egymással szemben két hatalmas fába véstünk jeleket, és nem messze innen, az erdő mellett három, az út mentén négy halmot állítottunk: egy bizonyos nyílt helyen egyet, amelyet a mezőn két másik követett, aztán a nádas mellett, és ennek környékén még egyet. Majd követte ezeket egy nyílt mező közepén egy, majd kettő, és még egy a tölgyfa mellett. Ezután két hatalmas, jelekkel megjelölt fa jelzi a határokat; majd egy bizonyos nyílt területen egy halom. A következőket az előzőtől negyedórányi távolságban, a Moraviz-i ligetes erdőben, a vár közelében; újabb kettőt egy nyílt helyen; a Lachinzaunus régi falu körzetében, Filetinza határaiban kettőt; Scharkodin és Pogotova területén hármat; ugyancsak Marviztól nem messze, az erdőnél egyet; végül a Bosszut folyó partján, Moraviz várának vidékén állítottuk fel a többinél nagyobb, utolsót. Így a Száva folyó partjától a Bosszut folyóig 29 halom készült.

Innen pedig a békeszerződésben rögzített egyezségnek megfelelően maga a Bosszut folyó képezte a határokat egészen addig a helyig, ahol annak régi medre a Szávába torkollik; a szerémségi határokat ily módon részben természetes, részben pedig mesterséges jelekkel kijelöltük.

Mindaz tehát, ami a Szalánkemen alatt felállított első halomtól indulónak jobb kézre esik, a római császár birodalmához, ami pedig

ettől balra, az a török császár fennhatósága alá tartozik.

II. A szávai határszakasz Szlavónia és Bosznia között

Mivel az a Békeszerződés 5. pontjában határozatba foglaltatott, hogy a Szávába ömlő Bosszut folyónak a torkolatától az ugyancsak a Szávába torkolló Unnának a szávai torkolatáig, maga a Száva folyó képezi a természetes határokat, így szükségtelen volt ezt a határszakaszt mesterséges jelekkel megjelölni.

Árral szemben haladva tehát a jobb part és Szlavóniának a mellette fekvő területei a leghatalmasabb római császár, a bal part pedig, és a mentében lévő boszniai területek, Znornicks, a török császár birtokában maradnak.

A szigetek pedig, amelyek a Szávának ezen a szakaszán találhatók, miként maga a folyó is, mind az oda és a vissza-hajózás, mind pedig más hasznok tekintetében a két fél alattvalóinak egyaránt rendelkezésére állnak.

A Szávának az említett szakaszon található szigetei

1. Az első sziget, a szóban forgó Bosszut folyó torkolatától indulva, négy órányira, a Száva boszniai partjához közelebb, a Razka.
2. A Kopan nevű sziget, az előbbtől 12 órányira, ugyanazon Száva

parthoz közelebb.

3. Rastoviza, a Szávának a császárhoz tartozó partjához közelebb.

4. Brod tájékán, a boszniai parthoz közelebb.

Ez a brodi sziget, miként a többi is, mindkét fél számára közösnek tekintendők, ezért **a reá épített** sáncot és házat a békeszerződéshez való hűség alapján földdel kell egyelővé tenni, a császár katonáit és minden hadi eszközt pedig ki kell róla vonni.

Ezt követően egészen Jesszenovitzig, egyelőre más szigetet nem találtunk, amennyiben azonban bárhol a szakaszon egy vagy több sziget keletkezne, azok mind, miként a többiek, közösnek tekintendők.

III. Una-i határszakasz Horvátországnak a Cis-Monatana, szávai része; és Bosznia között

A határoknak ez a szakasza az Una folyó innenső, azaz az árral szembe haladó számára bal partjától, ahol a folyó a Szávába ömlik, Jesszenovitz palánkja mellett indul; ezen palánk kapuja előtt egy kis sziget van, amely a békeszerződés 5. artikulusának értelmében a római császárt (sic!) illeti; mivel azonban a változó vízállásokból a szigetet illetően viszályok keletkeztek, végül Ő császári Felsége úgy

határozott, hogy ezen palánk lakóinak érdekét szem előtt tartva, a békesség kedvéért, az említett szigeten a hajók szabadon kiköthetnek, mellette áthaladhatnak.

Az Unának ez a szóban forgó bal partja eddig még meg nem határozott, de a császári udvarok által meghatározandó pontig az békeszerződés 5. artikulusa értelmében a természetes határvonalat képezi úgy, hogy az egész folyó, valamennyi szigetével a római császár fennhatóságához tartozik, míg „valamennyi boszniai terület a szultán birtokában marad”. Így nemcsak Jesszenovitz palánkját, valamint Dubitzát, és Doboyt, hanem azt a három tornyot is, a Slabinnak nevezettel együtt, amely az utóbbi időkben mindig üres és elhagyott volt; a másikat, a nagyobb részben lerombolt Dirnovát, és a harmadikat, Sofut, amely a három közül egyedül volt mindeddig megerősítve – ezt kivéve a másik kettőt tilos helyreállítani, még kevésbé helyőrséggel megerősíteni –, a törököknek engedték át.

Ó-Novit azonban a hozzá tartozó területtel egyetemben mindaddig a császári helyőrség tartja kezében, amíg ezen szakasz miatti ellentéteket el nem rendezik.

Azon ok, amely miatt a novi-i szakasz mindeddig kijelöletlen maradt.

Midőn a Fényes Porta igényt nyújtott be mind Új-Noví erősségének

lerombolására, mind pedig annak Horvátországba eső, és az utóbbi háborúban a császári hadsereg által megszerzett, és mindez ideig folyamatosan megtartott és birtokolt területének átadására, mivel azonban a Békeszerződés fejezeteiben sem annak lerombolásáról, sem pedig a terület átadásáról nem esik szó, továbbá miután a császári megbízott mind írásban, mind pedig szóban bizonyította, hogy ez az igény a békeszerződés szellemétől „possideatis uti possidetis” és a békeszerződés fejezeteiben megfogalmazott más elvektől idegen, ennek ellenére a török megbízott azt elutasította, miközben a békeszerződés török változatának a novi-i vitát érintő egyik-másik szavára hivatkozott, aminek nem szabad hitelt adni; így ebben az ügyben a döntés a két udvar tárgyalására vár.

Mi, a két megbízott megegyeztünk abban, hogy amint majd ezen vitát lezárják, mindkét fél megbízottat küld a helyszínre, hogy a határoknak ezt a novi-i szakaszát is kijelölje, mindkét fél a kijelölés elvégzését egymás felé írásban köteles dokumentálni; ezt a mi, az egész határszakaszra vonatkozó dokumentumunkkal együtt mindkét birodalom archívumának átadják, és ezeket törvényesen és szóról szóra ehhez az Egyetemes Dokumentumhoz csatolják.

IV. A hegyeken inneni horvátországi, vagyis a szávai határvonal

a Klepala hegytől a Glina és a Glinica folyók találkozásáig

Az elmondott nézeteltérések miatt az új-novi-i szakaszt üresen hagytuk, a többi területen azonban a határokat kijelöltük; és a Klepala hegytől kezdődően, ahol a tapasztalt lakosok állításának megfelelően a Gosdansky várának körzetét a császáriaknak, a Busin várának körzetét pedig a törököknek adtuk. Halmokat az alábbi helyeken emeltünk:

Az említett Klepala hegy közepén.

Itt az úton.

Innen a Radovich hegyen, a Corna Jamniza helyen, az út jobb oldalán.

A szűk átjáró közelében az út bal oldalán, a nyírfák mellett.

Radovich földjén, a Dobrina patak völgyének közepén a régi út felett.

Az említett Radovich hegy gerincének bal oldalán.

Ugyanezen Radovich hegyen azon út jobb oldalán, amelynek bal oldalán a Dabrina patak folyik.

A Radovich hegy csúcsán, az út bal oldalán.

Az ismert Jamnick hegy csúcsán.

A szóban forgó Jamnick hegy bal oldalán, az ismert Ergiavecz

mocsár mellett.

Duorza hegy csúcsán, a Cere és a Lubina patakok között, és két út között ugyancsak.

Jelova Gora helyen, az út jobb oldalán.

Metle helységben, Busin erősségének vidékén, az út bal oldalán.

Bukov Klanza-ban a Busim és Gosdansky várak útjainak találkozásától jobbra.

Nicolina Kanaz hegy csúcsán, két út között.

Nicolina Kossa nevű úton, a Rudastiza folyóhoz tartva.

Nicolina Kosta völgy közelében.

Radastiza völgybe leereszkedőben, a Grabovza források mellett, az út bal oldalán.

Radachka Ravaiza helységben az út jobb oldalán.

Stara Strasbendza helységben az út bal oldalán.

Gunlik és Stara Strasbeniza határában az út bal oldalán.

Gunevza Golle-ben az út jobb oldalán.

Radonicha Glaviza hegyen, amelytől jobbra a Jassenov potok, balra pedig a Bubiga potok vagyis patakok.

Ugyanezen hegyen a két említett patak között.

Ugyanezen hegy jobb oldalán, a fennsíkon.

Verh Platina völgy mellett, a Verslovpotok nevű út mellett.

Regiebovza vagy más néven Riska helységben a nagy fa körül,

ugyancsak nagy halom, a közelében lévő fákat pedig lenyestük.

Gerleviz hegyen, egy különösen nagy tölgy körül, ahol a fákat megjelöltük.

Berkenye fa körül, amelyet a helybeliek „oskorus”-nak hívnak.

Innen Brestova és Binck patakok képezik a határt, és az erdő mellett állítottunk egy halmot.

Binick nevű várban, Semidiruta turri fölött, ugyanezen lerombolt vár vidékén a Hurianstiza völgyben.

Kolun hegyen egy tölgy körül.

Ehhez közel az út jobb oldalán.

Grabovza patak mellett, ugyancsak az út jobb oldalán.

Ghehaja Kossa hegyen, jobbra.

Ugyanezen hegyen balra.

Ugyanezen hegyen balra, ahol a nagy tölgyet kereszttel jelöltük meg.

Zemeridza és a Bkola patakok találkozásánál a túlsó parton.

Joanis pataknál, az út bal oldalán.

Joanis Kossa hegyen.

Sayn patak mentén, amely patak aztán egészen forrásaiig a határt képezi.

Patak mentén, Sayn temetője környékén.

Sayn temetője mellett.

Dabrina hegyen, az út jobb oldalán.

Krivaja hegyen, a Bumbardenik nevű út bal oldalán.

Ugyanezen hegyen az út bal oldalán.

A patak felé tartó lejtőn.

A lejtő alján.

Sasin Kossa helységben, a Bukov nevű patak forrásánál.

Ugyanezen Sasin hegyen, az említett Bukov patak mellett.

Innen a szóban forgó Bukov patak egészen a Glinitza [Glinice] folyóig, és innen tovább a Glinitza folyó a Glina folyóba való betorkollásáig képezik a határokat.

Végül a fent említett Glinitza és Glina folyók találkozásával alkotott szögletben az utolsót.

V. A Glinitza [Glinice] és a Glina folyók találkozásától a Corana folyóig

Megegyezés született, hogy a fent említett halomtól a Glina folyó képezze a határokat addig a pontig, ahol a Rabina folyó balról érkezve a Glinába ömlik. Itt, ezen két folyó találkozásának szögletében végül halmot állítottunk, amely halomtól egészen a forrásáig a Rabina folyó képezi a természetes határokat.

Innen pedig a császári szluin-i és a török tersatz-i várak területének elválasztására az alábbi halmokat emeltük:

A fent említett Rabina patak forrása mellett a hegyen.

Cetinovo biloban, vagyis a Cetin hegyen, az úton, a tölgyfa körül.

A Cetinovo bilo hegy jobb oldalán, Kabillovo Razboiste nevű helységben.

Átkelve a Grabovza patakon, annak jobb oldalán, a hegy felől, a parton.

Innen az említett Grabovza patak mentén leereszkedőben.

Átkelve ismét a Grabovza patakon, a Cetin hegy felett a Krilandiosa patak forrásánál a tölgyfa körül.

A Kirladosa pataknál.

A Gnovinza Sellische-nek nevezett domb csúcsán a tölgyfa köré.

Ugyanezen Gnoiniza Sellische-n.

Ugyanezen Gnoiniza Sellische-n a tölgyfa köré.

Leereszkedvén a Corana folyóhoz, ennek és a Gliniza pataknak a találkozásánál.

Ily módon az említett Szluin és Tersatz várainak a területét a Corana folyón inneni részen kijelöltük.

VI. A Corana folyótól a Jessera tóig

Ezután innen a Corana folyó folyásával szembe haladva maga ez a

folyó képezte a határt, mégpedig:

addig a halomig, amelyet a Corana folyó túlsó partján állítottunk, Sclo-Brod és Strulizki Brod között lévő kis sziget közelében.

Midőn pedig a megbízottak a határok kijelölését tovább akarták folytatni, a Dresnick, Hurian, Boricovoz várak és a Lapaz torony lerombolása végett keletkezett nagy viszályok szűnni nem akaró akadályt jelentettek, úgy annyira, hogy fenn állt annak a veszélye, hogy a megbízottak végképp elválnak egymástól, de a határ menti lakosság könyörgött, hogy találjunk már valamilyen orvosságot ezen viszály áthidalására, végül a felek között a békesség helyreállt, és kicserélve a Dunán inneni dokumentumukat, egymás között megegyeztek, hogy az említett várak és torony azzal a feltétellel kerülne török fennhatóság alá, hogy körülöttük építhetnek házakat, alakíthatnak falvakat, és szabadon művelhetik a földeket; a várak azonban úgy maradnak, ahogy most vannak, tehát lerombolt állapotban és elhagyottan.

Ily módon a Sluin és Tersatz közötti területen folytatódott a határkijelölés, amelynek során az alábbi halmokat emeltük:

A Corana folyó melletti két mocsár között, egy hatalmas tölgyfa körül.

A Hurianstiza folyó innenső oldalán, a Radovanova Kossa birtokon,

egy szilfa körül.

A Priviliza patak innenső oldalán a hegy alatt, a Hurianen-i ligeterdő végén, egy rendkívül magas tölgyfa körül.

A szluini erdőben, ahol a halmot a megjelölt bükkfa és egy lenyesett tölgyfa köré építettük.

Egy bizonyos Hurian felé eső magaslaton, egy fehér bükkfa és egy hatalmas tölgyfa köré.

A Maswina hegy elején, Breszovopolie és Hunrianstiza között egy nyírfafa körül, amely halmot földből és kőből építettük.

A Maswina hegy lábánál egy hatalmas tölgyfa körül.

Két ásott gödör között egy kis tölgyfa köré.

Rudenizkopolie nevű helyen, az út mellett egy négyes törzsű tölgyfa körül.

Ugyanezen Rudenizkopolien egy másik tölgyfa körül.

Rudenizkopolienben egy kétágú tölgy köré.

A Plisniza hegy és a Rudenizkopolie mező között egy tölgy köré.

Plisniza hegy alatt, az út felett.

A Plisniza hegy csúcsán egy tölgyfa köré.

A szóban forgó Plisniza egy alatt, a Bassin Razbrii helységben.

A Rakovizen-i mezőn a lumbardenik-i út mellett.

Átkelve a patakon, annak a magasabb partján egy nyírfacsemete köré.

Rakovica nevű folyó közelében egy nyírfacsemete köré.

Ezen határhalomtól a legközelebbiig háromnegyed – egy óra járásnyi szakaszon maga a Rakovica patak képezi a határt.

A síkságon, az út mellett, egy tölgy köré.

Ahol a Graboza forrás fakad, a kis hegyen, egy tölgyfa köré.

Grabovza feletti domb alatt, egy tölgy köré.

A hegy és Grabovza forrása között a mocsár körül.

Sartsasvol közelében nyírfacsemete köré.

A régi út mellett, a bal oldalon, a völgyek között, egy kettős törzsű tölgy köré.

Runiaviza hegy felé.

Ugyanezen Runiaviza hegy alatt.

Melinarski Brod közelében, a Corana folyó innenső partján lévő magaslaton, az erdő alatti út mellett, egy tölgyfa köré.

Itt, az említett módon, a Corana folyó ismét a természetes határokat kezdi alkotni, amely szerepét egészen a Jesseraig folytatja, amelyből ered, és amely helyet az alább leírásra kerülő halommal jelöltük meg. Így a hegyeken inneni Horvátország [Croatia Cismontana] határait teljes egészében kijelöltük.

VII. A hegyvidéki Horvátország [Croatia Montana] határvonala

a Jessera tótól a Popistak hegy csúcsáig

A császári Udwiná és Grascház várak területének a török Bihacz és Ostroviz, továbbá a Szerp (sic!) tartomány területétől való elválasztás végett rendben az alábbi halmokat állítottuk:

Pugliadole hegyen, Plessiviza és a Jesserskoput falvak határában, a magaslaton, ahonnét a Jessera tavat megpillantottuk.

Kopinita Kossa és a Schellieva put két magaslat között.

Vranse Verh (?) egy bizonyos magaslat csúcsán, amely jobbra van, egy tölgyfa köré.

A tarkaschiz-i út közepén.

A Verh Kuk-nak nevezett hegyen.

A vissoka Lonqua hegyen.

A lumbardenik-i úton, a Massin hegy egyik nyitott, Dugopolinanak nevezet mezején.

Fradovita Kossa más néven Veliki Lisaz hegyen.

Zemernizza hegyen Bunnar mellett.

Ugyanezen hagyekben Dabaristizán.

Kupiruha nevű hegy csúcsán.

A nagyon magas sziklacsúcon, Strasbenizan; ahonnét a Szerp tartományra nyílik kilátás.

A Popina Klanaz csúcsán, az út jobb oldalán, egy nagy fa körül.

A Popistak hegyek alacsonyabb, sziklás csúcsán.

Innen kezdődően a Popistak hegy vonulatai képezik a határokat, jobbra tőlük a Korito és a Popinskopolie völgyek húzódnak.

Ezután elhelyeztünk halmot ugyanezen Popistak hegy tetején.

És végül a Raona Popinstak hegy szikláján.

VIII. A hegyeken túli Horvátország [Croatia Transmontana vagyis Maritima] határai.

Ezt követően az alábbi halmokat építettük:

A hegy lábánál, a Vilin nevű szorosokban, az út bal oldalán.

Gerni verh hegyen, vagyis Runiava Ilaviza-n.

A Zuinopolie mezőn.

Zuinak völgyben.

Kitta Berdo hegyen.

Metullavi Dolaz völgyben.

Bila Berda mezőn.

Hottansko Bilo mezőn.

Hoton mezőn.

És végül az utolsót, a többinél magasabbat a Debelo Berdo hegyen, annak a Medwidia Glaviza nevű csúcsán.

Miután pedig a Horvátországban lévő, és jelenleg a velenceiek által birtokolt Knin vár közelébe megérkeztünk, teljes egyetértésben és a császári megbízottak, mégpedig az osztrák, a török császár megbízottjának és a velenceiek küldöttének ítélete alapján, valamint más jelenlévő elöljárók és katonai vezetők jelenlétében ezt a pontot, amelyben a három határ összefut, elfogadták és meghatározták, ugyanitt a csúcson kőből egy nagy halmot emeltünk, amelynek alapjait a császári megbízottak saját kezükkel odadobált kövek képezték; amely dolgot külön okmányban rögzítettünk, és egymásnak ki-ki saját nyelvén átadtuk.

Továbbá Boszniában valahány hely kiürítését és Brod környéki sánc lerombolását a Békeszerződés előírt, rendben kiürítették, a brodi sáncot lerombolták, kivéve Ó-Noví várát és annak területét, mivel, miként fentebb kifejtettük, mindaddig a római császár birtokában marad, amíg az a körüli viszályt a két császári udvar nem rendezi.

Miután tehát ily módon a Szlavónia és Horvátország között futó határokat, a császár birodalmához tartozó országokat és a Fényes Portának alávetett Boszniát a novi-i szakasz kivételével, mi, a két császári megbízott kijelöltük és rögzítettük, hogy mindaz, ami a Szalánkementől jövő számára a határoktól jobbra esik, legyen és

maradjon a római császár fennhatósága alatt, ami pedig ettől balra esik, a török Szultáné.

A Dunán túli határok

I. Podolia határától Oláhország széléig futó megyesi határok

Mivel a Békeszerződés I. artikulusa expressis verbis előírja, hogy Erdély a római császár fennhatósága alá tartozzon, és Podolia határától egészen Oláhország végső határáig, az ottomán protektorátus alá tartozó provinciáktól, Moldáviától és Oláhországtól azon hegyek által választassék el, amelyek az utóbbi háború előtt a régi határokat képezték; és ez a Békeszerződésben, mivel ő Császári Fensége ezeket a régi határokat a békeszerződés dokumentumainak aláírása idején teljes mértékben birtokolta, elég világosan meg lett fogalmazva és le lett fektetve; a Fényes Porta végül azt kívánta, hogy mivel a Császári Felség által előbb említett okok miatt az említett határok külön revíziója és kijelölése ez alkalommal elmaradt, azért a szóban forgó régi határok helységről helysére írásba foglalva ehhez az Általános Dokumentumhoz csatolva megerősíttessenek.

II. Oláhország végső határától a Maros folyóig

Továbbá, miként a 2. Artikulus alapján Temesvár vára területének a Fényes Porta birtokában kell maradnia: így ettől a Temesi Bánságtól Erdélyt jórészt már a szokott halmokkal választottuk el; az a csekély halom, amelyeknek a felállításában a kedvezőtlen időjárás, a hideg tél és a nagyon mély hó minket megakadályozott, ha Isten is úgy akarja, bizonyos, általunk megbízott, a mi határkijelölő hatalmunkkal felruházott személyek által még felépítendő.⁹²

Ezek a később felépítendő halmok, az általunk közösen elfogadott, írásba foglalt alábbi helyeken állítandók fel:

Wurbur Murarul hegyen, ahol a két birokalom határai a megyyesi határral közvetlenül találkoznak, és ahol Oláhország végső határai Erdéllyel és a Temesi Bánsággal találkoznak.

Innen indulva a Maros folyó irányában egyenesen haladva:

Facsá Murarul hegy.

Wurbur Gieul hegy

Wurbur Branul hegy

Gora Laposnick hegy

⁹² Miként az egy a Bolognai Marsigli Archívumban talált térkép-vázlat alapján következtethetjük, ezt a feladatot Marsigli Morando Viscontira bízta.

Wurbur Brisclub Temisanul hegy

Kapul Kostura kő

Wurbur Pissinaga hegy

Wurbur Murganul hegy

Wurbur Lullaja hegy

Következnek a már felállított halmok:

Kapul Bucurnilor hegyen

A Jadrenermize hagy első csúcsán kő halom

Ugyanezen hegyen

Ugyanezen hegyről leereszkedőben, az előzőtől kb. 40 lépésnyire

Ugyanezen hegy lábánál, hasonló távolságra az előbbitől

Ugyanezen völgyben

A maga Margensis és a Marga Ottaczkekensis patakok találkozásának szögletében

És ettől a halomtól a Bistra folyóba való torkolatáig maga a Marga patak képezi a határt, így kb. egy órányi távolságon természetes a határ.

Innen folytatódnak a halmok:

A Kostamare hegy lábánál, azon a környéken, ahol a Marga folyó a Bistrába ömlik

Ugyanezen Kostamare hegyen, egy magasabb kiemelkedés mellett
A Oborsia Sternizori hegyen
Wurbur Maguri hegyen
Wurbur Losnizori hegyen
Jalul Kalugierilor [hegyen] a kis falu mellett
A Capucig nevű magaslaton
Smida Lumgrasina hegyen
Pojana Alunulor hegyen
Oborsia Cerni hegyen
Gicsora Miklansului hegyen egy fiatal tölgy körül
Smida Ruski hegyen
Kurmatura Ruski hegyen
Kurmatura Ruski hegyen
Kurmatura Ruski hegyen
A Cornu Ruski csúcsán
A Kurmatura Ruskin
A Smida hegyen egy bükkfa körül
A Pojana Lotrilor hegyen
A Kapul Jazulilor hegyen
A Jazuri hegyen
A Kapul Inlului Cerni hegyen
A Pojana Zalatrucului hegyen egy nyírfa körül

A Kostaska hegyen egy bükkfa körül
A Zlotronia hegyen
A Pojana Frazinolui hegyen
Az Irregeruliu hegyen
A Facsa Kremeni hegyen
A Wurbur Mutului hegyen a császári fennhatóság alá tartozó Laussus
falu felett
A Facsa Valle lunga-n, az előbbi hegy háta felett
A Hodarul Maldiest hegyen
Jalul Serzului hegyen
Jalul Krivini-ban
Grunjulupului-ban
Jalul Magurescsi-ban a királyi út mellett
Jalul Slabatzka hegyen
Wurbur Siursului hegyen
Magurg Slabatzka hegyen
Facsa taniaska hegyen
Facsa hodarului hegyen
Facsa Getseri hegyen, az erdőben
Facsa Holgeleor hegyen, az erdőben
Kallia Dobri-n, az erdőben
Facsa Grunului mare-n, az erdőben

Tre Dengi-ben, egy kis domb felett

Facsa Hegroului-ban

Wurbur Dermocksi-ban

Komora pred hodarul mare-ban

Jalul Juniestilor-ban

A Zeaka hegyen

Oloinizel-n

A Vallia Oloiniz patakon túl, a hegy lábánál

Ugyanezen völgyben, az előbbtől kissé távolabb

Az utolsó halmot a Maros folyó innenső partján emeltük, mégpedig a Philippe nevű szikla felett. És mivel a mesterséges halmok felállítását elvégeztük, kivéve a fent említett tízet, itt a többinél jóval nagyobb, és többnyire kőből készült halmot építettünk.

III. A Philippe sziklától a Duna és a Tisza találkozásáig

A Philippetől tovább haladva a két birodalmat természetes határok választják el, mégpedig a Maros folyó innenső partja, miként azt a Békeszerződés fogalmazza, vagyis a folyás irányában haladónak a bal part, egészen a Tisza folyóig, innen ugyancsak az említett Tisza folyó innenső partja [bal part], egészen a Duna folyóig a császári területeket a Temesi Bánságtól választják el.

Podoliából jövet tehát mindaz, ami jobb kézről esik, egészen a Murarul hegyig, mégpedig a megyyesi határokig, a hatalmas római császárnak van alávetve; mindaz pedig, ami balra esik, az ottomán fennhatóság alatt marad. Mindaz pedig, ami a Murarul hegytől a Tisza és a Duna találkozásáig, a fent említett mesterséges és természetes határoktól jobbra esik, az említett, hatalmas római császár, ami pedig attól balra, a Szultán hatalma alatt hagyatik.

Végül, miként a megegyezésben szerepel, azokat a Temesi Bánság alatti helységeket, amelyeket a Békeszerződésben megneveznek, vagy amelyekre a „bármely más hasonló helység előfordulna”, általános záradék érvényes, le kell rombolni, a temesi területeket azonban a császáriaknak tiszteletben kell tartaniuk. Ennek megfelelően ezeket a lerombolásokat a határok kijelölését követően részben már teljesítették; a hátralévők lerombolását pedig már végzik és haladéktalanul folytatják, amit a császári megbízott megígér, e végből a közvetlen parancsnokokat írásban utasította, hogy amilyen hamar csak lehet, hajtsák azt végre.

Így tehát, Isten kegyelmével a határkijelölést elvégeztük, mi, a két megbízott, mielőtt egymástól elválnánk, ezt az általános dokumentációt a szerémségi, horvát-boszniai és a Dunán túli határok részdokumentumaival előbb kiegészítjük. Azt pedig, hogy mindezt saját és mindkét fél nyelvén rögzítettük, pecsétjeinkkel és nevünk

aláírásával megerősítjük, egymásnak azt átadjuk.

A bistrai táborban, 1701. március 5.

L. S.

L. Ferd. Comes Marsigli

HÓDÍTÁS BÉKÉBEN: KERESKEDÉS

A karlócai békeszerződésben határozat született arról, hogy a jövőben a két birodalom kereskedelmi kapcsolatait rendezni fogják. Az Udvari Kamarának tehát sürgősen ki kellett dolgoznia koncepcióját, hogy aztán azt a nagykövet révén a Porta tudomására hozza. A munkába bevonták Marsigli, akit több szempontból is alkalmasnak ítélték a közreműködésre. Először is, jelen volt a béketárgyalásokon, tehát jól ismerte a problémát. Másodszor pedig, jól ismerte az érintett régiót, az itt élő embereket, és a kereskedelmi útvonalak célországainak, a történelmét. Figyelemreméltó, hogy ő nemcsak, mint egy katona, hanem széles látókörű tudósként járta be azokat a területeket, ahova diplomataként, hadmérnökként, majd tábornokként, avagy – miként fentebb láttuk – a nagy jelentőségű határkijelölés vezetőjeként eljutott. Hagyatékában megtaláljuk az Isztambulban tanult, a régi magyar irodalom kiválósága, *Rosnyai Dávid*⁹³ által írt Erdély-történetet, melyet a szerző 36 évvel korábban

⁹³ Rosnyai Dávid, Apafi Mihály utolsó erdélyi fejedelem török deákja, tolmácsa; II. Rákóczi Ferenc török leveleinek fordítója (1641 Marosvásárhely – 1718 Fogaras). A magyar történetírás csak a magyar történeti maradványait (lásd: Szilágyi Sándor: R., az utolsó török deák történeti maradványai. Pest, 1867.), valamint a Pancsatantrának átdolgozását, a *Horologicum Turcicum*-át ismeri). A 43. jegyzet alapján lehet tudni, hogy 24 éves korában Konstantinápolyban élt, ahol megírta a szóban forgó Erdély történetét törökül.

törökül írt, de Marsigli számára latinra fordított. A 200 oldalas kéziratos kötet Erdélynek 1525–1665 közötti történetét dolgozza fel. Paulus Ritter⁹⁴, zágrábi tudós pedig Horvátországra és Szlavóniára vonatkozó történelmi ismeretekkel, térképekkel, genealógiákkal, könyvekkel és okiratokkal segítette, hogy – miként Marsigli maga nevezi – a horvát „történelmi labirintusban” kiigazodjon. Határtérképezéssel azonban nem foglalkozott, miként azt újabban horvát térképtörténészek tudni vélik.⁹⁵ Viszont mind I. Lipót császár, mind pedig Marsigli számára értékes szolgálatot tett célirányos történelmi kutatásaival. Marsigli Ritterrel való kapcsolatának emlékét őrzik a Marsigli Archívum kéziratai, a szép, színes heraldikai ábrák kötetbe rendezve, a horvát bánok történetét és családfáikat fölvezető iratok.

Sopronból egy C. D. monogramú ismeretlen úr Szlavónia történetére vonatkozó információkkal látta el. Rohfrey Sámuelről (Samuel Rohfrey a Kreischbach) Gyulafehérvárról Erdély ásványkincseinek és bányavidékeinek leírását kapta.⁹⁶ A felvidéki bányákról adott információkat Marsiglinak Ander Jacob Schmidt bányafelügyelő. A bolognai kéziratok között találtuk Matthias Ethesius tintarajzait 4

⁹⁴ Pavao Ritter Vitezovic (Zengg, 1652. – Bécs, 1713.)

⁹⁵ Térképek a Félhold árnyékából / Maps from under the Shadow of the Crescent Moon. Duna Múzeum, Esztergom. 2006. Lásd: „Fantom-térképész”-fejezetet.

⁹⁶ BUB Mss di Marsigli, Vol. 80. C. p. 70. Rohfrey, Samuel; Gyulafehérvár /Alba Julia/, 1701. február 5., latin ny.

aknáról, valamennyit 1688-ból: Selmezbányáról, a *Scemnitzer Berg Charte*-t, a *Herregrund* rajzát címfelirat nélkül, a *Ratzengrunder Bergwerk* ábráját és a *Polnitzer Eisenbergwerks innheimische Grube*-t.⁹⁷

Ezek az információk segítenek megérteni, miért tudott Marsigli olyan avatott módon szólni, és olyan határozott elképzeléssel írni a tanulmányában érintett területek kereskedelméről. Az egy évnyi isztambuli tartózkodása, a Balkánon át lóháton megtett útja, valamint a határkijelölés során szerzett történelmi, földrajzi, közlekedési, gazdaság-politikai ismeretei alapján természetesnek vehetjük, hogy tisztán látott a Török Birodalom kereskedelmi szokásait, a balkáni és az itáliai kereskedelmi viszonyokat illetően. Isztambulban pedig közvetlen kapcsolatokra és tapasztalatokra tett szert angol, francia kereskedőket és diplomatákat illetően is.

Az alább közölt tanulmányát, az *Allgemeiner Discurs über den Traffico*-t – Általános értekezés a kereskedelemről –, két, egymástól markánsan eltérő kereskedelem-felfogás hatása alatt írta meg. Ezen felfogások egyike az Európában ez idő tájt hódító *merkantilizmus*, a másik a bécsi udvar teoretikusai által kidolgozott *kameralizmus* volt.

⁹⁷ BUB Mss di Marsigli, Vol. 11.

Merkantilizmus

Már a *merkantilizmus* elnevezés is jelzi⁹⁸, hogy a merkantilisták a gazdasági folyamatokat alapvetően a kereskedelemből származó haszon szempontjából nézték. Úgy gondolták, hogy ha a kereskedők oly mértékben gazdagodnak meg, amilyen mértékben a bevételük meghaladja kiadásukat, akkor az országok is abban a mértékben gazdagodnak meg, amilyen mértékben többet adnak el, mint amennyit vásárolnak. Ezért aztán azt a politikát részesítették előnyben, amelyik ösztönözte az exportot, de megnehezítette az importot. A kereskedelmet úgy szabályozták, hogy exporttöbbletet érjenek el, és ezáltal pénz áramoljon az országba. Ez egyben azt is jelentette, hogy a „*kereskedelmet*” a *külkereskedelemre értették*. Az *ország gazdagsága* – vallották –, *nem nőhet a belső forgalom révén*, mert így csak egyik kézből a másikba vándorol a pénz, ami által az országban lévő pénzmennyiség nem növekszik. A megoldás a külkereskedelemben rejlik. Az ország gazdagodásának ez az egyetlen útja. Ennek érdekében fejlesztették, *támogatták a manufaktúrákat*. Mivel pedig a több és nagyobb üzemnek, több szabad munkaerőre volt szüksége, a termelés növekedésének döntő tényezőjét a *lakosság számbeli gyarapodásában* látták.

⁹⁸ mercator = kereskedő

Franciaországban Jean Baptiste *Colbert* (1619–1683), XIV. Lajos pénzügyminisztere valósította meg legnagyobb határozottsággal a merkantilista gazdaságpolitikát. Ennek főbb megnyilvánulásai: támogatta a manufaktúrákat, külföldi iparcikkekre magas vámot vetett ki, a hazai ipar számára szükséges nyersanyag kivitelét megtiltotta, külkereskedelmi társaságokat létesített, *utakat, csatornákat és kikötőket építtetett.*

Colbert-nél tapasztalható állami gyámkodást az angol *Adam Smith*⁹⁹ kezdte ki, aki szerette volna a kereskedelmet az állami irányítás alól felszabadítani. Szerinte a gazdasági növekedés kulcsa az egyén önérdeke: *Azzal, hogy valaki saját érdekét követi, gyakran a társasalomét jobban szolgálja, mintha annak előmozdítása lett volna valóságos célja.*¹⁰⁰

Kameralizmus

Bármennyire virágzott is az angol és a francia kereskedelem, Lipót császár birodalmában ez így nem működött. Polgárai szegények voltak ahhoz, hogy a hadsereg és a bürokrácia fenntartásához

⁹⁹ Adam Smith: *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* 1776. Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. Magyar Közgazdasági Társaság Budapest 1940.

¹⁰⁰ u. o.

szükséges pénzt adók formájában biztosítsák. Az uralkodónak, ha bevételeit fokozni akarta, be kellett avatkoznia a gazdasági életbe, élenkítenie kellett az áru- és pénzforgalmat. A királyi kincstár érdekeit szem előtt tartó kameralistáknak ezért foglalkozniuk kellett közgazdasági kérdésekkel is. Így született meg a merkantilizmus sajátos osztrák-német válfaja, a kincstárközpontú kereskedelmi fölfogás, a *kameralizmus*. Szerintük az uralkodónak minden eszközzel támogatnia kell a kivitelt, hogy ez által elősegítse a minél nagyobb pénzmennyiségnek az országba való áramlását. A fejlettebb ipari országok kereskedelmétől védővámokkal kell a hazait megvédeni, és a még tökéletlen hazai iparcikkek felvevő piacát gyarmatok szerzésével kell biztosítani, ugyancsak gyarmatosítással kell részükre biztosítani a nyersanyagot is. A török idők alatt elnéptelenedett Magyarország benépesítését ugyancsak egy kameralista elv alapján szorgalmazták: *Ubi populus, ibi obulus*, azaz – egy kis ferdítéssel – sok nép, sok pénz¹⁰¹.

Marsigli Értekezéséről előljáróban

Gondolatait négy fejezetbe rendezte.

Az *első fejezet* a kereskedelmi utakkal foglalkozik. Kiinduló és

¹⁰¹ Szó szerinti fordításban: ahol a nép, ott a pénz

célállomásokat (terminus a quo, terminus ad quem) jelöl meg. Forgalmuk alapján rangsorolja őket. Az állomásokat pedig pozíciójuk jelentősége szerint. Így jutott el ahhoz a gondolathoz, amit a német szövegváltozatban nem is mert leírni, hogy a *Birodalom középpontja Baja*. Legközvetlenebbül ide futnak be, és innét ágaznak szét kelet és nyugat, észak és dél irányba a kereskedelmi utak:

Valószínűleg nemcsak Császári Felségteknek, hanem másoknak is feltűnik – írja –, hogy Baját több kiindulási vonallal tüntetem ki, mint a fő erősséget, Budát. Személyes ismereteim ugyanis, amelyekkel a meghódított területekről rendelkezem, indítottak erre...

Másutt pedig így fogalmaz:

...a különböző háborús ügyekben tett utazásaim meggyőztek arról, hogy az említett kiindulási pontnak, Bajának, békeidőben ugyanúgy, miként háborús időkben, fő lerakatként kellene szolgálnia.

Nem futó benyomásai alapján írta le ezeket a sorokat. A 16 évig tartó háború ideje alatt gyűjtötte tapasztalatait... Ha valaki figyelmesen tanulmányozza a háború hadjáratait, meghökkenve veszi észre, hogy a keresztény szövetséges hadak mindig megvárták, hogy a törökök felvonuljanak a Duna mentén, és így valójában a háború végig a

Magyar Királyság területén és Erdélyben dült. Ez a tény lehetővé tette Marsigli számára, hogy a Duna–Tisza-Maros, valamint a Dráva-Száva mentét közlekedési szempontból is jól megismerje.

Nem Bolognából, nem is Bécsből nézte mindazt, ami körülötte a Balkánon lejátszódott. Ennek következtében helyesen érezte, hogy ebben a térségben a vízrajzi és szárazföldi valamint etnikai adottságok következtében nem közvetlenül Buda vagy Bécs felé irányul a kereskedelmi forgalom, hanem Baja fekvése olyan kedvező, ahonnét a legjobb feltételek mellett lehet elérni a tengert, Erdélyt, Törökországot és Horvátországot. De áll ez fordítva is. Ez a magyarázata annak, hogy Baja neve lépten-nyomon felbukkan az „Értekezés” ide vonatkozó fejezeteiben. Számos mondata árulkodik arról, hogy ennek a dél-magyarországi városnak koncepciójában központi szerepet szánt.

A második fejezetben számba vette azokat a kereskedelmi utakat, amelyek csak lóval vagy szekérrel is, avagy hajóval járhatók. Ismerteti, hol vannak állandó- vagy repülőhidak, illetve, hogy a különböző hajók számára milyen kikötési lehetőségek nyílnak. A Tisza, a Maros, a Temes, a Körös, a Berettyó, a Kraszna, a Szamos folyókon hidak építését sürgeti; Szolnoknál a régi tiszai hidat teherbíróbb állapotba kell hozni – mondja –, a Tarcánál a mocsáron

át hidat és utat kell építeni, mert – idézzük:

Ezek a javítások főként Lengyelországból... Bajára irányuló kereskedelem érdekeit szolgálják. Baja abban az esetben is kiváló központnak bizonyul, ha a törökök a Balkánon kellemetlenkednek és a császári kereskedők elé akadályokat gördítenek: A Bajáról tervezett úton az Erdélyből, Oláhországból és Moldvából származó árukat közvetlenül Buccariba szállítanánk [...] tengeren a velencei és az anconai célállomásokig 24 óra alatt el lehet jutni. Másutt: Bajától, mint a kiindulási ponttól, a 4. és 5. vonalon Eszéken át, mint célállomásba, Seraglioba [Sarajevo] jutunk. Ismét másutt: Ha Bajáról a 4, 5 és aztán a 15. vonalakat vesszük – amelyek közül az utóbbi az Adriai tenger partján lévő Carlopago [Karlobag] kikötőben ér véget, ahonnét két irányba, Velencébe és Anconába mehetünk.

Ismét másutt:

A sokat emlegetett Bajáról két más, nagyon jelentős kereskedelmi útvonalat lehet kiépíteni, amelyek a császár hódításai által idegen hatalmak területének érintése nélkül egészen Velencéig és Anconaig és Buccari tengeri kikötőjéhez visznek. Egyikük részben szárazon, a másikuk vízen vezet.

Baja ezzel olyan fontos kereskedelmi központtá válhat, amely Budával összevetve is elsőbbséget élvez:

Mivel Baja a legfontosabb raktározó hely, és egy főútvonal első pontja,

miként azt a 6. számú vonal mutatja, belőle ágaztattam ki olyan különböző célállomások felé vonalakat, amelyek közvetve a törököknek vannak alárendelve, mégpedig a Duna irányában Oláhországba és Moldvába, sőt az újonnan megszerzett Podolia egyik-másik helységébe.

A háború idején a hadakkal való vonulás vagy diplomáciai küldetés során hajón, lóháton vagy szekéren való utazásai közben sok tapasztalatot szerzett az ország vízi és szárazföldi útjairól. Ezt jól tudta hasznosítani írása *második fejezetében*, amikor számba vette a kereskedelmi utakat járhatóságuk szerint. Pontosan ismerte hol van szükség hidakra, árvédelmi töltésekre az utak oltalmára, árvíz-járta területek kikerülésére, stb.

Egyben szorgalmazza, hogy ne nyersanyagot, hanem feldolgozott árut szállítsanak ki az országból, mert ez sokkal több embernek, jóval nagyobb hasznot hozhat. Meghökkenítő módon Pécs-et jelöli meg a manufaktúra-ipar fejlesztésére legalkalmasabb helynek.

A *harmadik fejezetben* azt taglalja, hogy melyik országból milyen árut hoznak be az Osztrák Birodalomba, továbbá azt, hogy melyik ország felé milyen áruval érdemes kereskednünk. A keletről az angolok által a Birodalom piacaira hozott szép színekkel pompázó, de drága kendőket ki kellene váltani hazai termékekkel, még ha minőségben nem is veszik fel a versenyt amazokkal.

A Csehországból származó cint Hamburgban, onnét angol névjeggyel Konstantinápolyba vitték.

A higanyt Magyarországról Hollandián keresztül szállították Törökországba, amit részben a Török Birodalomban, részben Perzsiában értékesítettek.

Érdekes részletet tudunk meg az áruk forgalmazásának gyorsaságáról. A selyem, az abba, a gyapjú, a teveszőr finom kalapok, és más, a kendők számára fontos szőtt és nem szőtt gyapot Kis-Ázsia kikötőjéből, Szmirnából, az Adria tengeri kikötőn, Raguzán át 1–2 hét alatt már az Osztrák Birodalom országaiba jut.

A *negyedik fejezetben* megvizsgálja, hogy a Habsburg Birodalomból általa kivitelre javasolt áruk és a tervezett térhódítás a török, a balkáni vagy olasz piacokon milyen más nagyhatalmi érdekeket sértenek, ennek következtében pedig részükről milyen ellenlépésekre lehet számítani.

Lássuk ezen rövid tartalmi áttekintés után magát a tanulmányt. A Bécsbe megküldött eredeti szövegváltozat Marsigli tollából származik. Ez a tény magyarázza a helyesírási és szóhasználati furcsaságokat. Mivel pedig kötetünkben a kereskedelemről szóló tanulmánynak, különösképpen pedig az azt kísérő térképnek fontos szerepet szántunk, a német nyelvű szövegváltozatot a IV. Függelékben közöljük.

Általános értekezés a kereskedelemről

Legkegyelmesebb császári rendelkezéseknek megfelelően a törökökkel létrehozandó kereskedés dolgában legalázatosabb észrevételeimet ugyan már sokkal korábban meg kellett volna tennem, felhalmozódott teendőim azonban annak elodázására kényszerítettek, bár remélem, Felségtek mulasztásomat nem saját hibámul rója fel, és nem foszt meg kegyétől, mivel biztos vagyok abban, hogy az alábbi fejtegetések a minisztériumhoz és az Udvari Kamarához mérlegelés végett még időben megérkeznek, és ennek alapján a Karlócán meghozott határozat értelmében a nagykövetségnek át lehet adni.

Első fejezet: A kereskedelmi utak kiindulási és végpontjai

A kereskedés valójában nem más, mint olyan idegeneknek egymással való kommunikációja, akik saját hazájukból származó termékeket és kézműves munkákat egy idegen országban eladni vagy ott ilyent megvenni szándékoznak. Mivel pedig én Törökországban különböző utazásokat tettem, Konstantinápolyban sokáig tartózkodtam, de ezen túlmenően is számos idegen nemzetnél Császári Felségtek számára

hasznos feljegyzésekkel tértem meg, így nagy örömömre szolgál, hogy Császári Felségtek parancsának ez ügyben eleget tehetek.

Konstantinápolyban különböző európai nemzet fiait láttam jönni-menni, hasonlóképpen a török birodalmon kívül eső ázsiaiakat is, de Császári Felségtek birodalmából egyetlen egy emberrel sem találkoztam.

Mindenek előtt tájékoztam a háború előtti kereskedelmet illetően, és azt tapasztaltam, hogy Felségtek birodalmával, annak rendeletei, mind pedig rossz árui miatt a kereskedők nem számoltak. Ha tehát nem történik valami szerencsésebb intézkedés, úgy hiábavaló lenne Császári Felségtek uralma alá hajtott oly hatalmas területekre vonatkozó tanulmányba bocsátkozni.

A számos győzelem Császári Felségtek kincstára számára biztosan nagy lehetőségeket nyitott meg, és lehetővé teszi alattvalói számára hasznot hozó kereskedés megvalósítását.

Ennek okán – hogy mindent megfelelően rendben fejtsék ki –, bemutatom, miként kellene a törökökkel és más nemzetekkel folytatandó kereskedést megszervezni, amiből ki fog derülni, hogy a török császárnak sokkal inkább érdekében áll Felségtekkel kereskedni, mint fordítva. Azt pedig, hogy milyen haszna származik Felségteknek ezekkel az országokkal való kereskedésből, és hogy azt Felségtek tekintélyével mi módon érheti el, hogy előnyét

megtarthassa, a kikötőkről szóló részben a maga idejében mind kimutatom.

1.

Először is meg kell határozni a két ország és más államok közötti kereskedési összeköttetések kiinduló és végpontjait, azután pedig a vízi és szárazföldi utakat, melyeken az említett végpontok között az árut szállítják, eközben meg kell vizsgálni, hogy bizonyos áruknak bizonyos utakon való szállításából a tulajdonosoknak milyen haszna vagy kára származik.

2.

Másodszor számba kell venni azokat a kereskedelmi utakat, melyek csak lóval, vagy szekérrel is, avagy hajóval járhatók, valamint azt is, hogy hol vannak állandó- vagy repülőhidak, illetve, hogy a különböző hajók számára milyen kikötési lehetőségek adóttak.

Meghatározandó az is, hogy hol legyenek a raktárak, ahol mind az árukat el lehet helyezni, mind pedig a kereskedőknek szállást tudunk biztosítani, továbbá úgy a vízi, mint a szárazföldi szállításra be kell vezetni egy bizonyos tarifát, valamint határozatot kell hozni a fuvarokhoz igazított bizonyos járulékok fizetésére az utak és hidak karbantartása számára.

3.

Harmadszor el kell dönteni, hogy melyek azok az áruk, melyek

Felsőgték országaiból az említett kiindulási és célpontok között a törökökhöz és más országokba haszonnal szállíthatók, ezzel szemben meg kell határozni azt is, hogy milyen idegen árukat engedünk be cserében, avagy milyen más árukat lehet kedvező áron felvásárolni. Ennek érdekében bizonyos helyeken éves vásárokat kell tartani, és a vámokat stabilizálni kell.

4.

Negyedszer, meg kell figyelni, hogy mely nemzetek árthatnak Felsőgték érdekeinek, avagy melyek irigykedhetnek, következésképp részükről minden esetben szembenállástól kell tartani.

Ezen négy pontnak megfelelően teszek eleget Felsőgték legkegyelmesebb parancsának:

Kezdem az elsővel, a honnan hová kérdésével [terminus a quo, ad quem], a szárazföldi és vízi útvonalak jellegével és minőségével. Itt az útvonalak alatt azokat az utakat értem, melyeknek a kereskedést kell szolgálniuk, miközben nem tévesztsem szem elől Felsőgtéknek a törököktől legutóbbi hódításaival szerzett területeit sem.

Az első és legjelesebb kiindulási pont Felsőgtékre való tekintettel Felsőgték székhelye, Bécs, a török birodalmat tekintve pedig a célállomás Konstantinápoly, ahová két különböző útvonalat lehet választani; egyik a vízi út, a másik pedig a szárazföldi.

A No 1. térkép-mellékleten az 1. piros vonallal jelöltük azt az utat, mely a szárazföldön vezet.

A másik vonal a Dunán Roscig-ig, onnét pedig szárazföldön Konstantinápolyig visz, melyet 2. számú piros vonallal tüntettünk fel, avagy a 3. számú piros vonal szerint az út a Dunának a Fekete tengeri torkolatáig, onnan a Boszporuszon keresztül Trákiába visz, majd innen Konstantinápolyba. A másik két kiindulási pontnak Budát és Baját vehetjük, és Törökországban több célpontot is megjelölhetünk. Ezek egyike Szmirna Kis-Ázsiában, melyet a térképen 4. számúnak tüntettünk fel, ahová Raguzáig szárazföldön lehet menni, onnét pedig tovább tengeren. A másik cél Bosznia fővárosa, Szarajevo, miként azt az 5. vonal mutatja.

Azokra az országokra vonatkozóan pedig, melyek közvetve a török Porta fennhatósága alá tartoznak, miként Moldva és Oláhország, az állandó kiindulási pontnak Bajának kell lennie. A 6, 7, 8, 9, 10, 11. vonalak mutatják ezeket, és a berajzolt célpontokon túl más végállomásokkal Császári Felségtek sem közvetlenül, sem pedig közvetve nem kereskedhet, ezért aztán alázatos jelentésemben az említetteken kívül nem foglalkozom.

Ami pedig az egyéb országokkal való kereskedést illeti, Lengyelország és Olaszország jön számításba.

Az előbbire vonatkozóan Buda a legalkalmasabb kiindulási pont, célpont pedig Varsó (miként azt a 12. vonal mutatja).

Baja Budához hasonlóan ugyancsak betölthetné ezt a rendeltetést, de inkább Podolia¹⁰², mintsem Lengyelország irányában – lásd a 13. számú vonalat.

Olaszország felé hasonlóképpen Buda és Baja lehetnek a kiindulási pontok, Velence és Ancona pedig a cél.

Évégett húztuk a 14. vonalat Budától Buccari-ig, és onnét tovább a tengerig avagy akár Velencéig, akár pedig Anconaig lehetne menni.

A 15-ös számmal jelzett, Bajáról vezető vonal pedig Ausztrián, Brodon keresztül halad, onnét pedig vízen a Száván Sziszekbe, és a Kulpán Károlyvárosba, ahonnét szárazon Buccari-ig folytatódik, miként azt a 16. számú út jelöli, és ugyanúgy, mint az előző vonal, ezt követően a velencei és anconai célpontokig fut.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az előbb felsorolt kiinduló pontokból sok más utat is választhatunk, melyek után Belgrádot és más jeles helységeket is vehetnénk, ezekről azonban beszélni nem áll szándékomban.

A térképen kiinduló és végpontként megjelölt helységek közötti útvonalakra vonatkoznak az alább következő javaslataim, melyekről be kell bizonyítanom, hogy mind használható, bár felvettem a szávai

¹⁰² Orosz, illetve lengyel fennhatóság alá tartozó kormányzóság.

vonalat is Raguzáig, amivel itt nem foglalkozom, mivel csak általános ismereteim vannak róla, de igyekezni fogok rá vonatkozóan az arra felé élő törököktől alaposabb ismereteket szerezni.

A kereskedelmi vonalakra, utakra, azok állapotára térve át, és hogy milyen fennhatóság alá tartoznak, a legjelesebb kiinduló ponttal, Béccsel, és a hasonlóképpen nevezetes Konstantinápolyval kezdtem, ez tehát az első útvonal, melyet ebben a tanulmányban először sorra kerítetek.

Ez az útvonal szárazon és vízen egyaránt használható.

Szárazon különböző hosszúságú szakaszokon a Dunával párhuzamosan fut az út Konstantinápoly irányában: előbb Alsó-Ausztria peremén, majd Dél-Magyarországon egészen a Dráváig, onnét Szlavónián át a Száváig, ezt követően a Emo hegyig Szerbián keresztül fut, ahol ezen hegynek egyik vonulatán haladunk, majd Trákia szélső határának előhegyeinél szűnik meg.

A kereskedelmi vonal által érintett legjelesebb városok: Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Buda, Eszék és Illok, ezek mind Császári Felségteknek vannak alárendelve, ezután következik a török Belgrád, Nissza, Szófia, Philipopolis, Arianopel és Konstantinápoly.

A vízen vezető kereskedelmi útvonal a Duna ismert útján halad

egészen annak Fekete-tengeri torkolatáig, ahonnét a tráciai Boszporuszon keresztül a 3. számú útvonalon Konstantinápolyba visz.

Ebbe a célba úgy is el lehet jutni, hogy az ember Roscig-tól egy szakaszon a 2. számú szárazföldi utat is bekapcsolja, és Bulgária, valamint Trákia hegyein át Somelio Kirklissa-t vagy Adrianopolt érintve ér az előbben leírt célba.

Kérem Császári Felségteket, hogy ne hanyagságomnak tudja be, amiért ezt az oly fontos dunai vonalat ilyen röviden írtam le, mindez azért történt ugyanis így, mivel nem akartam megismételni azt, amit Császári Felségteknek ezen ügyben már előadtam akkor, amikor a hollandoknak a törökökkel létesítendő kereskedésére vonatkozó tervezetre reagálnom kellett. Véleményemet abban a rendben kellett kifejtennem, ahogy azt a két gróf, Strattman és Kinsky tette, és egyben még egy másik írásban is részletesebben nyilatkoznom kellett róla még a karlócai béketárgyalásra való elutazásom előtt, amely írást aztán a béke-előkészítő bizottság előtt Császári Felségtek helyettes elnökének, Stahremberg grófnak átadtam. Ebből Császári Felségtek kegyesen megtudhatja, hogy a két említett miniszter az ügyben milyen nagyszerű gondolatokra jutott, melyeket én, Felségtek hódításait szem előtt tartva kiegészítettem.

Ugyan nemcsak Császári Felségteknek, hanem másoknak is feltűnik majd, hogy Baját és a főerősséget Budát több kiindulási vonallal tüntetem ki, mivel személyes ismereteim, melyekkel a meghódított területekről rendelkezem, indítottak erre. Ezeket az ismereteket részben a Lotharingiai herceg Nagyarsánynál aratott győzelmét és az azt követő, Erdély visszafoglalását célzó hadjárat alatt szereztem. Zárójelben megjegyzem, hogy a különböző háborús ügyekben tett utazásaim meggyőztek arról, hogy az említett kiindulási pontnak, Bajának, békeidőben ugyanúgy, mint ahogy háborús időkben, fő lerakatként kellene szolgálnia.

Azt pedig, hogy Bajáról mi módon lehet a végpontokhoz eljutni, az alábbi módon vázoltam fel:

A 4. vonallal jelölt útnak a kisebbik részét szárazon, a nagyobb felét vízen kell megtenni. Eszerint a szárazföldi út az Adriai tenger partján Raguzánál szűnik meg, és Dél-Magyarországtól a Drina folyóig Szlavóniát át a Drinának a Szávába való torkolataig halad, majd az előbb említett folyó mentén Boszniában átszeli Hercegovina területét.

A tengeri útvonal Ragusa kikötőjénél kezdődik, és a Velencei Köztársaság, Ciprus, Morea és a görög félsziget között, Kis-Ázsiában Szmirna híres kikötőjében ér véget.

Ez a vonal Császári Felségtek országaiban Eszéken és a nagyon fontos fekvésű Raskán halad át, a török területen pedig Zwornick, Visograd, Teligia, Fogia és innét a magyar korona által bekebelezett raguzaiai fővárosába tart.

Ennél a tengernél nagy felülete és az abból származó véletlenek miatt nem célszerű, illetve hiábavaló egy meghatározott útvonalat kijelölni. Arról pedig, hogy mekkora előnye származik ebből a kereskedelmi vonalból Császári Felségednek, és hogy mennyire fogják ezért irigyelni más hatalmak, majd a maga helyén szólunk.

Itt csupán azt említem meg, hogy ha ezt a vonalat nem tartanánk meg, vagy megszerzését nem tartanánk jónak, én valamennyi szárazföldi vonalat – a Dunáról nem beszélek –, nem találom olyannak, mint ami a törököknek több hasznot hozna, mint Császári Felségtek kincstárának és Felségtek alattvalóinak, amire még a maga idejében kitérek.

Bajától, mint kiindulási ponttól, a 4. számú vonal egy szakaszával jelölt úton és egy másikon, az 5. számú vonalon Eszéken át, mint célállomásba, Bosznia fővárosába, Seraglioba jutunk.

Ez a vonal végül is keresztül halad Dél-Magyarország peremvidékén, amikor is a Dráván át Eszékbe visz, majd Szlavóniát átszelve Brodba, a Száván át a Bosna mentén kígyózva az említett Seraglioba

érünk.

A fent említett kiindulási állomáshoz ezt az utat nem jelöltem be, mivel bármelyik tengeri kikötőhöz menne is, Császári Felségtek számára semmi hasznot nem hozna. Ennek okát legalázatosabban egy másik fejezetben fejtem majd ki. Biztos azonban, hogy a boszniai törököknek és más hatalmaknak az oly nagyon áhított kereskedelmi forgalom aggasztóan nagy hasznot hozna, ezzel szemben Császári Felségtek alattvalóinak inkább hátrányt és kárt okozna.

Ha Bajáról a 4., 5. és aztán a 15. vonalakat (mely utóbbi az Adriai tenger partján lévő Carlopago kikötőben ér véget) vesszük, innen két irányba, Velencébe és Anconába mehetünk.

Ez az útvonal, miként az előbbi Dél-Magyarország peremvidékén át, Eszékre visz átszelvén Szlavóniát Brodot érinti, majd a török birodalomban Bosznián át halad, belépve Banja Lucaba, majd pár óra után Bihács felett Vakup hídján átkel az Una folyón. Ezután három óra hosszan még Horvátországban ugyancsak török területen vezet ez az út, a Plessiviz hegyen a Lombardinik hágón át Corbavia és Licca felső peremén Liccába, Graschaz érintésével pedig Carlopago-ba jutunk. Ezen utóbbiak mind olyan helységek és területek, melyek Horvátországnak Császári Felségtek által meghódított területeire

esnek.

Ennek a vonalnak a további részén, mely a tengeren át visz, egyetlen biztos állomást sem lehet megjelölni, mivel az a kiszámíthatatlan körülményeknek és sok veszélynek kitett tengeri útban folytatódik. És ez a vonal az utolsó olyan útvonal, mely a török útvonalakkal és azok célállomásával kapcsolatban van.

A sokat emlegetett Bajáról a kereskedelem szempontjából két másik nagyon jelentős útvonalat lehet kiépíteni más hatalmak népeivel, mely vonalak Császári Felségtek által meghódított területeken visznek anélkül, hogy másoktól függnének, egészen Velencéig és Anconaig és a jelentős forgalmú Buccari tengeri kikötőig.

Egyikük vegyesen, részben szárazon, részben pedig vízen vezet. A szárazföldi a 4. számú Eszékig megy, majd az 5-ön Brodba tart. Innen ez a vonal vízen folytatódik Sziszekig, a Száván, ahol a Culpa betorkollik, amelyen aztán tovább hajózhat az ember Károlyvárosig, innen szárazon, miként azt a 16. vonal mutatja, mely ugyancsak Buccariban ér véget, és folytatódik a tengeren, miként azt a 14. úton jelöltük, a tengerhez a Szlavónia és Bosznia közötti, valamint Horvátországban lévő folyókat veheti igénybe.

A másik kereskedelmi út Alsó-Magyarország déli részén halad át a

Dráva mentén, innen Szlavónia és Horvátország peremvidékét szeli át, és végül Buccariba torkollik. Ez a vonal érinti Pécsét, Zágrábot és Horvátország területén még több kisebb települést.

Mivel kiindulási pontunk, Baja, a legfontosabb raktározó hely, és egy főútvonal első pontja, miként azt a 6. számú vonal mutatja, belőle ágaztattam ki olyan különböző célállomások felé vonalakat, melyek közvetve a törököknek vannak alárendelve, mégpedig a Duna irányában Oláhországba és Moldvába, sőt az újonnan megszerzett Podolia egyik-másik helységébe.

Ez a vonal elágazás nélkül az erdélyi Gyulafehérvárig visz, átszeli Bácska síkságát és Szegednél eléri a Tiszát, ahol azt a Maros torkolata felett keresztezve a Maros mentén halad egészen Gyulafehérvárig, ahol a 11. számú útba torkollik.

Ez a 6. számú főútvonal a Maros folyásirányával szemben szárazföldön halad, míg az árral Gyulafehérvártól egészen Szegedig vízen, mivel Gyulafehérváron, Déván, Aradon át a hajózás Szegedig biztosítva van.

A 11. vonal, amely a 6. számú főútvonal első mellékútja célállomásának Leopoldot vagy Caminezt tekinthetjük, mely Gyulafehérvártól Torda, Máramaros, Vásárhely és Beszterce, majd a magas hegységen át a moldvai Hosszúmezőre fut, ahonnan tovább

egy vagy több más célállomás felé ágazhat el.

Ez a 6. számú főútvonal folytatódik Erdélyen keresztül, Nagyszebenben és a Barcaságon át Doitos hágónál hagyja el az országot, ahol Moldvába lép, és éri el célállomását, Galatzot, mely a tatár kereskedők lerakata lehet.

Nagyszebenből egy másik út, a 7. számú mellékvonal ágazik le, mely nem sokkal ezután a Vöröstorony hágónál elhagyja Erdélyt, és az Olt folyó mentén Oláhországban halad tovább, és éri el végcélját, Tura-t, ahová Nicopolisból árukat szállítanak.

Brassó és Nagyszeben között ágazik el két másik mellékvonal, a 8. és a 9., melyek közül az első Erdélyt az Erburg hágónál, a másik Bosánál hagyja el, hogy aztán Hosszúmező felé haladva Pitestnél találkozzanak, ahonnan tovább menve Bukarest irányába Oláhország peremén, Giorginba jutunk, majd a Duna partján fekvő Roscigba, ahol Bulgária és Trácia áruja halmozódik fel.

Bajáról indul a 13. számú vonal és a Duna-Tisza közén halad Halas felé, és éri el Szolnokot, Debrecent, Szatmárnémetit, Munkácsot és Lengyelországba lép.

Nem feledkezem meg Budáról sem, mint kiindulási pontról, Bajának azonban a forgalom szempontjából nagyobb jelentőséget

tulajdonítok.

Budáról indul a 14. számú vonal, keresztül halad Alsó-Magyarország nagy részén, és részben Horvátország és Szlavónia peremvidékén Zágrábot érinti, majd az említett Horvátországon át tovább futva Buccari tengerpartjára ér, ahol megnyílik számára mindkét végcél: Velence és Ancona.

Buda a meghódított területek fővárosa, Székesfehérvár pedig az egyik legelőkelőbb helysége, ahová ez a vonal vezet, ahonnét az Zágrábba tart.

Az említett Budát tekintem a legalkalmasabb kiindulási pontnak a 12. számmal jelölt vonal számára, Hatvanon, Ónodon, Tokajon vagy Kassán, majd a Kárpátok hegységén át Lengyelországba lép, innen Varsóba, onnan pedig a Balti tengerhez, következőleg végcélját Danzigban éri el.

Remélem, ily módon az első fejezet közlekedésről szóló részében vállalt feladatombnak eleget tettem, amennyiben a két birodalom közötti és a szóba jöhető más országok közötti kereskedelmi útvonalainak kiindulási és végpontját – a szárazföldi és vízi közlekedési lehetőségeket a kereskedők számára leírtam, nem kevésbé azt is berajzoltam, hogy közben milyen királyságokon, tartományokon és városokon haladnak át.

Hátra van még azoknak az előnyöknek és hátrányoknak a leírása, mely származna azon országok számára, melyeken keresztül ennek a kereskedésnek bonyolódnia kellene.

Azok az előnyök, melyekhez Császári Felségtek dicsőséges hódításai által jutott, a horvátországi tengerpartról, valamint Erdélyből származnak, mely fő árulerakata Oláhországnak, Moldvának, Podolinnak, Tatárországnak és Moszkvának is.

Ez a vonal az Adriai tenger partjaival, így Velencével és Anconával érintkezik a közbülső szárazföldi és vízi utak által anélkül, hogy idegen hatalmak területére lépne, és kizárólag Császári Felségtek saját királysága, illetve országain belül marad.

Minden áruforgalom egész Magyarországból és a vele határos Lengyelországból hasonló előnyöket élvez. Ahhoz ugyanis, hogy a hasznot hozó forgalmat fenntartsa, nem kell a törökökhöz igazodnia, még a nekik közvetve alárendelt Moldvától és Oláhországtól is függetlenül választhatja meg azokat az utakat, melyek legalkalmasabbnak tűnnek. Ugyanakkor ők Császári Felségtek országain át vezető utakat választják, akár az útvonal rövidsége, akár pedig biztonsága miatt, ha túl nagy vámokkal meg nem terhelik őket, és az utaktól a rablókat távol tartják, amire még külön is kitérünk.

Császári Felségtek a leírt körülményekből látja tehát, hogy egyáltalán

nem kénytelen a Bosznián át vezető utakat igénybe venni, ahol ugyanakkor a törökök részéről a kereskedelemre oly nagy az igény, és ahol a háború előtt jelentős áruforgalom volt – később még erről is szót ejtünk. Ezek az áruk Magyarországról és a korábban meghódított területekről jöttek, ahol most Császári Felségtek akaratától függ, hogy a határt a forgalomnak megnyitja-e vagy sem. Ezen utóbbi változat nemcsak Császári Felségtek alattvalóinak, hanem Buccari kikötőjének is hátrányos volna, mivel úgy minden árut Seraglioba vinnének, és kizárólag csak itáliai végcél maradna, és a velenceiek dalmáciai tengeri kikötőin kívül egy sem, amiből könnyű kikövetkeztetni, hogy a Boszniával való kereskedelem a törököknek és a velenceieknek hasznos, Császári Felségteknek pedig hátrányos lesz. Amennyiben azonban a törökök a Raska irányában való kereskedést a Száván a Raguzaiakkal össze akarják hangolni, és a Szmirnával való kölcsönös kereskedést stabilizálni szeretnék, úgy nekünk nem kellene akadályt gördítenünk az áruknak Bosznián át való szállítása elé, hogy Carlopago kikötőjébe juthassanak, amennyiben olyan intézkedést tudunk hozni, amely megakadályozza, hogy Buccari kikötője kiürüljön, ami az Itáliából behozott áruk miatt sem egy könnyen következne be, meg aztán a kereskedők sem mondanának le a két folyó, a Kulpa és a Száva, előnyeiről, és nem szívesen kerülnék el őket..

Egyébként a Szávától Ragusaig vivő kereskedelmi utat, hogy aztán onnét csatlakozáshoz jussunk Szmirna felé, a törökök sem fogják megtagadni, mert ebből országuknak, amely nélkül nagy szegénységre lenne kárhoztatva, nagy haszna származhat. Arra pedig, hogy elsősorban az angolok, aztán a hollandok, franciák és velenceiek nem nézik ezt jó szemmel, majd abban a fejezetben, melyben a Felső- és alsó-országi és más országok közötti kereskedelem lehetőségéről szólok, kitérek. Végül is, ha ennek a kereskedelemnek a létrehozásához és bonyolításához haladéktalanul hozzáfogunk, Császári Felső- és alsó-országot kegyes engedelmével biztosíthatom, hogy Császári Felső- és alsó-országi rövid időn belül meggazdagodnak. Ily módon nemcsak azt a sok milliót tarthatja meg országában, amit országaiban ruházkodásra költenek, hanem magukat a külföldiek is arra lesznek kötelezve, hogy Felső- és alsó-országi kereskedőinek hasznára nálunk szerezzék be árujukat.

Én csupán csak azt kérném, hogy azok a miniszterek, akiknek ebben a témában döntenie kell, velem az említett tengeri és egyéb utakat megtárgyalják avégből, hogy meggyőzhessem őket arról, hogy milyen nagy haszna származhat Felső- és alsó-országnak ebből a kereskedelemből. Ezen kereskedelem centrumát és kiindulópontját én ezek után Bajában és Budában jelöltem meg, azt pedig, hogy miért

részesítettem előnyben az előbbi az utóbbival szemben, a mellékelt térkép meg fogja mutatni. Az Ázsiából jövő kereskedők forgalma ugyanis Császári Felségtek hódításai által az említett központ, Baja felé irányul, melynek manufaktúráiban dolgozó mesterek és kézművesek nagyon szorgalmasak, és ezek az emberek az ázsiai kereskedőkkel érintkezésbe lépve, azokat árúval igényeik szerint kiszolgálhatják. Éppen ez a térkép mutatja meg, hogy mind vízen, mind pedig szárazon Moldva peremvidékén Lengyelország és Magyarország egészen rövid vonallal összeköthető az Adriai tengerrel, Buccari kikötőjével, anélkül, hogy más hatalmak területét érintenék, azaz, a Kárpátok legmagasabb hegyeitől a Velebich nevű hegy lábáig vagy völgyéig. Emellett az is leolvasható róla, hogy ezáltal a törökök felé egy nagy baráti gesztust teszünk, mivel a boszniai törököknek 3–4 napig tartó áthaladás válik lehetővé, míg Császári Felségtek ezzel szemben az Adriai tengertől egészen Carlopago kikötőjéig az egész forgalmat kezében tarthatja.

Második fejezet: A zökkenőmentes kereskedelem feltételei

A Bécs és Konstantinápoly közötti főútvonal végig járható ugyan szárazon is, véleményem azonban az, hogy ezt a lehetőséget inkább

az állami futárszolgálat számára kellene fenntartani, mintsem a kereskedelmi közlekedés számára, mivel a kereskedők, amíg a Dunán hajózni lehet, úgy sem választanának más utat.

A Doitoson és Teriburgon át jelölt 6. és 8. számú útvonalakat a Moldvából és Oláhországból szekéren közlekedő kereskedők használhatják, és Gyulafehérvárt elkerülik, mivel a Maroson Szegedig hajózhatnak, ahonnét Bácska síkságján át Károlyvárosig mehetnek, amikor is – miként azt már említettem –, Brodba és onnét a Száván, majd a Kulpán az említett Károlyvárosba juthatnak. Károlyvárosból pedig, ha tovább akarnak menni Buccariba, akkor a hátralévő szakaszt, miként azt a C-vel jelölt vonal mutatja, málhás lovakkal 2 vagy 3 napig tartó utazással kell megtenniük.

Ha pedig az említett kereskedők a szóban forgó Brodból Carlopago kikötőjéig igyekeznek, akkor málhás lovakat kell fogadniuk, jóllehet meg lehetne teremteni annak feltételét is, hogy szekérrel is tudjanak rajta közlekedni.

Brodból Seraglioban kénytelen az ember málháslovat használni, miként a Drina folyótól Raguzáig is.

Valamennyi más, Magyarországon és Lengyelországon át bejelölt út szekérrel is járható, kivéve azt a vonalat, amely Erdélyben nyúlik; amely kizárólag csak málhás lovakkal járható, miként hasonló módon használható a Brassóból Tura-ig vivő út is. Egyébként

valamennyi szóban forgó szárazföldi utat, mely szekérrel nem járható, kivéve a Seraglioba és Raguzába vivőket, valamint azt a vonalat, amely Erdélyben Besztercére visz, kevés ráfordítással társzekerek számára is alkalmassá lehetne tenni.

A hajóutak nagyon kényelmesek, mivel rajtuk semmi máshoz, csupán csak a szembe-forgalomhoz kell alkalmazkodni, és a hajómalmokra kell ügyelni, hogy neki ne ütközzenek...

Az értekezés alább következő részében az utaknak a kereskedelem stabilizálása érdekében szükséges javításáról lesz szó, valamint az újonnan építendőkről, de erről csak néhány megjegyzést teszünk, hogy az esetleg felbukkanó, nem kívánatos akadályokat kiküszöbölhessük. A gondok részben a Duna innenső oldalán, részben pedig a folyó túloldalán jelentkeznek. Az utóbbiakkal kezdeném, és csak ezután térek át a folyó innenső oldalára.

Bajánál, a fő kiindulási pontnál, sőt egész Magyarország kereskedelmének központjánál¹⁰³ egy rendkívüli gátat¹⁰⁴ vagy töltést

¹⁰³ A német szövegváltozatból kimaradt, hogy Baja egész Magyarország kereskedelmének központja.

¹⁰⁴ A gát megnevezésére nem a német Damm-ot, hanem az olasz *diga* szót (p.13) használja. Ugyanígy olasz szó a címben szereplő *traffico* is. Ezen kívül több ortográfiai és stílári jel mutat arra, hogy a tanulmány német nyelvű változatát nem német anyanyelvű szerző írta. Így például a *practicierlich*-ben a c hangot nem z-ttel írta, vagy a „...zu mahlen dise flüsse vill Moräst formieren, undt von

kell építeni földből, amely művet a Baja alatti utolsó homokhalomnál kell kezdeni, és a mohácsi sziget felső csúcsáig kell vinni. Ezen a távon vagy az egészet egyvégtében földdel feltöltik, avagy fahidakat is lehet közben verni¹⁰⁵. Mindenesetre terveim szerint a jövőben azon leszek, hogy egy külön jelentésben erről részletesebben is írok. A mohácsi vonalon, és pedig annak felső részén, amely a Sárvíznek a Dunába való betorkollása alatt néhány lépéssel található, pár helyen hídra lesz szükség, máshol pedig földből töltést kellene emelni, emellett a Duna két ágának összekötésére két repülőhíd¹⁰⁶ is kellene. Mindezt azért, hogy ezt a központot az árvizektől végleg megvédjék, és egyben az Erdély felé irányuló kereskedelmi összeköttetést mindkét irányban fenn lehessen tartani.

Szeged felett, a Marosnak a Tiszába való betorkollásánál nagyon nagy szükség lenne ezen utóbbin egy repülőhídra, ugyanakkor hozzá csatlakozva a Maros északi partjának hosszú szakaszát töltésépítéssel és más módon járhatóvá kellene tenni. Ugyanígy a különböző mellékutak esetében is a Hármas Körös, a Berettyó, a Kraszna és a

dieselbe in die jehnige khomben, so die Theyss machet, so verursacht es ein labyrinth, das es zum gebrauch des Commerciis mit brukhen grössnet werden muess" (p. 13.).

¹⁰⁵ Ezekre a hidakra nyilván a fokok áthidalásához lett volna szükség, amennyiben azokat eltönni nem akarják. Ha ezt megteszik, akkor meg a folyótól elzárt területek elmocsarasodását idézik elő.

¹⁰⁶ Repülőhídnak nevezték azt a kompot, melyet a folyó közepén egy hosszú kötéllel lehorgonyoztak, és a folyó árájától hajtva a két part között mint egy hatalmas inga, bonyolította a két part közötti forgalmat.

Szamos folyókon ugyancsak hidakat kellene építeni. Mivel pedig ezek a folyók nagyon sok mocsarat életnek, és amikor azok a Tisza mocsaraival összefolynak, olyan labirintust hoznak létre, amelyet, ha a rendszeres kereskedelmi forgalmat biztosítani akarjuk, hidakkal kell átívelni. Mivel azonban ehhez nagy számú hídra lenne szükség, ugyanakkor ezek az utak nem azok a főútvonalak, amelyek a kereskedelem számára nélkülözhetetlenek, a továbbiakban nem foglalkozom velük.

Szolnoknál a régi tiszai hidat jobb és teherbíróbb állapotba kell hozni, Tokajnál vagy Ónodnál pedig egy újat kell verni, hasonlóképpen a Tarcánál vagy egy másik helyen az utat a mocsáron át híddal vagy földtöltéssel kell biztosítani. Ezek a javítások főként a Lengyelországból Budára és Bajára irányuló kereskedelem érdekeit szolgálják.

Ettől eltekintve a Duna ezen oldalán az Alföldön futó utak természeti adottságai annyira kedvezőek, hogy a szükséges hidak elkészítése után különbeket kívánni sem lehetne.

Azok a magas hegyeken át vezető utak azonban, melyek Lengyelországot Magyarországtól és Erdélyt Moldvától és Oláhországtól, valamint magát Magyarországot Erdélytől elválasztják, az elmúlt háború ideje alatt is meglehetősen kereskedelmi

forgalmat bonyolítottak le. Ezeken szekérrel is lehet közlekedni, fölösleges lenne éppen ezért más új utakat kiépíteni, csupán csak ki kell őket javítani, elsősorban pedig a Maros menti utat tartom fontosnak, mely a hegyek között Déváig fut, ahova Arad környéki síkságról érkezik. Ez az út azért is kíván sok munkát, mivel a háború alatt mindkét hadsereg használta, és meglehetősen tönkretette.

A Duna innenső oldalán három helyen kell átjárót biztosítani, mégpedig kettőt a Dráván, egyet pedig a Száván át.

Az első kettőt Eszéknél és Terne-nél kell megépíteni. Eszéknél a mocsarakat helyenként hidakkal, másutt földtöltéssel lehet járhatóvá tenni, ami ugyanazt az eredményt hozza, mint a török időkben létező nagyon dicsért híd, amely inkább hivalkodó, mintsem szükséges mű volt, melyet Szulejmán szultántól kezdve, aki építtetője volt, annak utódai is fenntartottak.

Terne-nél egy hasonló hídra lesz szükség, viszont mindkét helyen az igazi Dráván repülőhidat kell üzembe helyezni, amivel az összeköttetés a két part között árvíz idején is fenntartható.

A harmadik híd új lenne, és a Mensi és Moravicz, valamint Raska közötti összeköttetést biztosítaná, melyek környékén különböző bányák vannak. Hidat azért is kell építeni, hogy a közlekedést azok a gondok ne akadályozzák, melyeket a Száva és a Bosszut folyók évenkénti áradásai okoznak, és a repülőhidat a Száva és Bosszut

folyó áradása idején is üzemeltetni kell, hogy Szlavónia és Bosznia között a közlekedés fennakadást ne szenvedjen.

Így Brodnál is szükség lesz egy repülőhídra, miként Felső-Szlavóniában Horvátország határán Cragliobrodnál a Száván is egy harmadikra a Károlyváros és Zágráb közötti összeköttetés megteremtésére.

Székesfehérvár és a Dráva között, majd Alsó- és Felső-Szlavónia között a sok mocsáron és kisebb folyókon át ugyancsak kell majd hidakat építeni, melyeket részletezni itt nem érdemes, és a rövidség kedvéért ezt el is hagyom.

Szükséges lesz új utak építésére és a tengeri kikötők fejlesztésére és jó állapotba hozatalára is. A régi utak a szakadatlan dúló háborúk miatt néhány helyen már csak alapjaikban ismerhetők fel. Ezeket újra helyre kell állítani, másutt pedig minden különösebb erőfeszítés nélkül a forgalom számára rendbe lehet hozni.

Egy utat Noviból Liccaba, amely a Velebich hegyen át Carolpagoig 6 óra járásnyi hosszú, járhatóvá kellene tenni. Ezért Császári Felségtek Hollstein nevű főmérnökének feladatává lett téve, hogy ezt a lehetőséget alaposan tanulmányozza, és minden erejével azon legyen, hogy az út használhatóvá váljon.

A másik út a Javernik hegyen át vezet Ohaliából Buccariig, amely körülbelül 17 óra járásnyi hosszúságú, és – miként egyesek mondják

–, kocsival is járható volt, így hát nem is kell olyan sokat javítani rajta.

A harmadik út Capella hegységen keresztül vezet Liccába, és Carlopagoval, valamint Károlyvárossal teremt kapcsolatot, egyelőre 6 óra járásnyi hosszú.

Miként ez az útépités Császári Felségtek tengerpartjával való kereskedés népszerűsítését és felvirágoztatását célozza, sem időt sem erőt nem szabad sajnálni.

Mindezekon túlmenően halaszthatatlanul szükséges, hogy a kereskedők és áruik számára elégséges szállást biztosítsunk, hogy mind az időjárási viszontagságoktól, mind pedig a rablótámadásoktól és más kiszámíthatatlanságoktól biztosítva legyenek.

Éppen ezért véleményem szerint jó lenne, ha a török szokásoknak megfelelően építenénk egy nagy, cseréppel fedett, vas kapukkal és zárral ellátott épületet, ahol az árukat megfelelően tárolni és raktározni lehetne. Ennek az épületnek a nagyságát az előre látható áruforgalomtól kellene függővé tenni.

A raktárépületek egyikét Brassóban kellene felépíteni,

A másikat Gyulafehérváron,

a harmadikat Aradon,

a negyediket Szegeden,

az ötödiket – amely nagyobb lenne, mint az előzők –, Budán,

a hatodikat Baján,
a hetediket Eszéken,
a nyolcadikat Raskan,
a kilencediket Brodon,
a tizediket Károlyvárosban
a tizenegyediket Buccariban, és
a tizenkettediket Carlopagoban.

Ezekkel az épületekkel kapcsolatban a kórházak is eszünkbe jutnak, melyek különösen pestisjárványok idején az áruk tárolásán túl fontos szerepet kaphatnak. És ha a velenceiek hűek maradnak önmagukhoz, akkor a nagy áruforgalom következtében Németországot hamar megfertőzik.

Ezért az ilyen kórházaknak egyikét Brassóban, másikat Raska-ban és a harmadikat Carlopagoban kellene felállítani, nehogy ez a szörnyű pusztítás Császári Felségtek birodalmának szívébe juthasson.

A magánemberek nyereségvágyból majd megépítik az istállókat, vendéglőket és hasonló épületeket, amennyiben azok hiányoznának, ugyanígy – a törökök szokásainak megfelelően – felépítenek minden olyan melléképületet, amelyekre a lovak ellátásához szükség van.

Mindezen befektetésekből tőkét lehet kovácsolni, amely 30–40 % hasznot hozhat, amennyiben mindazok, akik a fenti szolgáltatásokat

élvezni szeretnék, bizonyos pénzösszeget lefizetnek. Az effajta adót a török szokások szerint be kellene fizetni, mely a köz számára és a kincstár számára jelentős bevételt biztosítana.

Az említett törökök pedig a jelentős átkelőhelyek minden bevételét egy elfogadható és meghatározott összegért bérbe adják, a bérlők pedig a számukra előírt vámon túl a kereskedőktől és az utazóktól nem kérhetnek. Mindenesetre ezek a bevételek és vámok a Magyarországon állomásozó török helyőrségek fizetésének a legbiztosabb fedezetét képezték.

A Tefftertar Boszniában az átkelők vámjainak odaítélése miatt ismételen hozzám folyamodott, amely ügyekből sok értesüléshez jutottam. Császári Felségteknek itt csak példának említem meg, hogy az egykori eszéki híd évenkénti bevétele a három vásárral a háború előtt kb. 40 tallér volt, melyet a kanizsai helyőrség fenntartására fordítottak.

Erről többet szeretnék szólni, amikor azon bevételről beszélek, mely a vámokból és az átkelők bérbeadásából folyik be. Mindenesetre Császári Felségtek következtetni tud arra, hogy milyen jelentős összeg származhat ebből.

Ami pedig a fuvarokat, lovakat, szekereket és hajókat illeti, azt mind – anélkül, hogy ezek Császári Felségteket terhelnék –, magánemberek könnyen elő tudják teremteni, mivel ebből csak ezen

alattvalók húznak hasznót, amit nekik teljesen át is lehet engedni. Nem hagyhatók ugyanis figyelmen kívül a fuvar költségek, vagy az egyik helyről a másikra való egész napos utazás, a jó és rossz utak állapota, és hogy egyik-másik országban hogyan tud túladni az árun, vagy milyen magasak a vámok.

Harmadik fejezet: Áruk, amelyekkel kereskedni akarunk

Miután a kereskedelem ügyét meghánytuk-vetettük, szükséges még Császári Felségtek számára megmutatni, hogy milyen saját és idegen országokból származó árukkal kellene elkezdni és lendületbe hozni a kereskedést, miközben a három célállomást: Törökországot, Lengyelországot és Itáliát is szemügyre vesszük.

Törökországon át Császári Felségtek saját országaiból csak nagyon kevés alapvető árut tud szállítani, és mivel lehetetlen volna a morvaországi kendőt finomabb minőségben előállítani, ezért igyekezni kellene azokat a török kendőkéhez hasonlóan szép színekben készíteni, mert az emberek a nincstelenség miatt inkább ezeket vinnék, mint az angol kendőket, melyek finomabbak ugyan, de mivel távolabbról jönnek, jóval drágábbak.

A vasat és a belőle készülő, az embereket szolgáló eszközöket

Császári Felségtek országaiban, különösen a Felső-Ausztriai Steyerországban, a sárgarézből készületeket pedig Augsburgban és Nürnbergben gyártják.

A Csehországból származó cint eddig többnyire Hamburgba szállították, ahol azt angol névjeggyel látták el, és mint ilyent vitték Konstantinápolyba.

A mercurius vagyis a higany, melyet Hollandián keresztül szállítottak Törökországba, amit aztán részben a Török Birodalomban, részben pedig Perzsiában értékesítettek, Császári Felségtek bányáiból származott, kivéve azt, amit Erdélyből szállítottak oda.

Mivel pedig a Szerbiában, Boszniában és Oláhországban a rézbányászat jóval alacsonyabb színvonalon áll, mint lehetne, az említett rézzel ott is lehetne kereskedni.

Azoktól az áruktól pedig, melyeket Császári Felségtek alattvalói Törökországba szoktak szállítani, véleményem szerint nem lehet nagy nyereséget remélni, de róluk hallgatok, mivel ez az egyes esetektől és a külföldi kereslettől függ.

Lengyelország felé Császári Felségtek országaiból a magyar bornál jobb portékát szállítani nem lehet, amely nagy jövedelmet hoz.

Itáliába marhával lehet jelentős kereskedelmet folytatni, elsősorban

Velencébe, mivel Velence városállamának az nélkülözhetetlen. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy amikor a háborús események miatt Magyarországról nem lehetett márhat Velencébe szállítani, ott nagy húshiány jelentkezett, ami Velencében még ma is fennáll, és drága pénzt kell érte fizetni, míg a jelenlegi békeidőkben, amikor a marhakereskedelem beindulhat, a helyzet enyhülését remélik.

A viasznak, melyet az egész meghódított területen gyűjtenek, és amelyet Moldvából, Oláhországból szállítani tudnak, Velence az úti célja, ahol nagy nyereségre tesznek általa szert, mivel innen látják el viasszal egész Itáliát.

Mindenféle állatbőrrel, különösen pedig a nagyobbakkal jó üzletet lehet csinálni, melyeket aztán Velencébe vagy Itália más helységeibe szállítanak feldolgozás végett.

Császári Felségtek horvátországi tengeri kikötői a Velencei Köztársaság sok területét a hajóépítéshez szükséges fával is elláthatják, illetve magának Velencének is a mindennapi fa-szükségletét kielégíthetik, és ha a béke tovább tart, egy kis utánjárással a lótenyésztés is nagy hasznot hozhat, amennyiben állami törvénnyel a lóval idegen ország felé való kereskedelmet meg nem tiltják.

Az erdélyi só nagy tőke, és ez az ország második Peru lenne, ha

Császári Felségtek győztes fegyverei, azt a vidéket, ahonnét a só ered, a hegyeket – melyek Moldva és Oláhország táján emelkednek –, meg tudnák hódítani. Ha az ottani négy sóbánya az erdélyiekkel együtt Császári Felségtekhez tartozna, a törököknek és tatároknak Európában tetszése szerinti áron adhatná, míg ellenkező esetben Császári Felségtek ennek az ásványnak a keresettségéből – kivéve azt, amit saját alattvalóinak ad el –, Törökországban kevés hasznot húzhat, mivel oda Moldva és Oláhország fejedelmei egészen olcsó áron szállítják a sót.

Erre vonatkozóan a Portával küszöbön lévő tárgyalásokon külön ki kell térni, mint egy fontos dologra, különben ezt a só-témát a többi kereskedelmi probléma közé vegyítik, és a jövőben nagy kárt és zavart okozhatna.

Ugyanakkor azokból az árukból, melyeket Törökországból Császári Felségtek országaiba hoznak, nagy hasznot lehet remélni, ha Felségtek legkegyelmesebben más megoldásra határozná el magát, és pedig Angliához, Hollandiához, Franciaországhoz és Velencéhez hasonlóan országaiban manufaktúrákat hozna létre, ugyanakkor azokra az árukra, melyeket korábban Törökországból Császári Felségtek országaiba hoztak be – ilyenek a piros és sárga kordobán, bizonyos piros len Diarbekirből, azután más, finom gyapotból készült szövetek, amilyeneket a törökök a turbánjukhoz szoktak

használni, a különböző színű selyemszövetek –, kevés gondot kellene fordítani, mivel ezek mind olyan portékák, melyek inkább magánszemélyek hasznára szolgálnak, mintsem a köznek hoznak jelentős hasznot. Az effajta kereskedelem néhány rácnak jövedelmező, akik igyekeznek a haszon érdekében minden lehetőséget megragadni. Ők mindennemű munkára – a fizikai munkára is – készek, mint amilyen a szállítás vízen és szárazon. Császári Felségtek a jövőben a szállításhoz kapcsolódó vámokból és különböző intézményekből húzhat majd nagy hasznot, alattvalói pedig a fuvarozásokból ugyancsak nyereségre tehetnek szert. A selyem, az abba, a gyapjú, a teveszőr a finom kalapoknak, a kendők számára a szőtt és a meg nem szőtt gyapot, többnyire kelendők Felségtek országaiban, melyeket a Kis-Ázsia-i Szmirnában, Perzsia első kikötőjében lehet kapni.

Ezek az áruk már 1–2 hét alatt Raguzán keresztül Császári Felségtek által meghódított területeken, Magyarországon kaphatók. Más gyengébb minőségű áruk behozatalától elvonatkoztatunk. Ezeket a hollandok többé-kevésbé szerencsés hajóút függvényében Indiából szállítják.

Ezek azok a portékák, melyek Császári Felségtek kincstárát a vámok

által gyarapíthatják, alattvalóinak boldogulását pedig elősegíthetik. Azután a szóban forgó kereskedelem bevezetésénél is mellőzni kell majd a nyersanyagnak külföldre való szállítását, mielőtt azt fel nem dolgozták, miként az az angoloknál gyakorlat, akik a manufaktúrából minden szállítási költségen és egyéb kiadáson túl évenként több, mint 4 milliónyi nyereségre tesznek szert.

Ebből könnyen kikövetkeztethető, hogy Császári Felségtek ilyen újításaiból mekkora haszna származna, amennyiben egyetlen egy 8–10 napos jó szállítmánnyal a kikötőben hasonlóan jó bevételre lehet szert tenni, különösen most a Portával való béke idején, amikor csak az afrikai tengeri rablókat kell távol tartani, amit egészen könnyen el lehet érni, ha a raguzaiaknak megengednék, hogy a maguk által a kereskedők által készített hajóira is kitűzhessék Császári Felségtek jelvényeit vagy zászlait.

Pécs lenne a legalkalmasabb helység a manufaktúrák létesítésére, mind azért, mert ott jó élelmiszerpiac van, mind pedig a Dunától nem lévén nagyon messze, jól be tudna kapcsolódni a kereskedelembe. Ezek a kereskedelmi portékák értékben messze felülmúlnák a Császári Felségtek országaiból származó természeti kincseket, és amelyeket alattvalói Törökországba szállíthatnának. Ugyanakkor a

külföldi kereskedők Szmirnában kötelezve lennének nagyon komoly összeget fizetni, ha a Császári Felségtek országaiból származó nyersanyagból a manufaktúrákban készült áruhoz akarnak jutni, Felségtek alattvalói pedig az értékesítésnél nemcsak befektetésük térülne meg, hanem nagy nyereségre is szert tehetnének.

Innét van az, hogy az angolok annak ellenére, hogy a nagy mennyiségű mindenféle szövőgyárra és cinkfeldolgozóra sok pénzt fordítanak, még ennél is nagyobb nyereséghez jutnak a rőfös áruk után, nem is szólva a hollandokról és a franciákról, akik kitalálták tallérjuknak az ismert nyereséggel való bevezetését. Ennek mintájára nem kis előnyére Császári Felségtek is kibocsáthatna valamiféle érmét.

Ha pedig Császári Felségtek ezt nem akarja, vagy Oláhországon át egy ilyen kereskedelmi kapcsolatnak Ázsiával való megteremtését nem találná hasznosnak, a Törökországgal való egyéb kereskedelmi forgalom nem érdemelne meg egy külön tractátust.

Ebben az esetben, miként azt már alázatosan jeleztem, az üzlet csak Magyarország néhány rácának lehetne hasznára, Császári Felségtek pedig a vámokon túlmenően – az áruk, a hágók és a folyók, valamint a teherszállítás utáni bevételeken kívül – országaiban csak kevés hasznot húzhatna belőle.

Velencéből gyapjúsövetet, valamint selyem- és aranyárakat visznek ki, és inkább Törökországgal üzletelnek, mint Császári Felségtek országaival; emellett egy kevés fűszert is hozna.

Anconából selyemáru érkezik, taft és atlasz, és ebből a kikötőből efféle áruval sok templomot is ellátnak, valamint alkalmanként Firenzéből is. Ezekből a városokból az árukat a magas vámok miatt a velencei kikötőkbe nem szabadna szállítani, amivel a velenceiek a kereskedelmet igyekeznek lehetetlenné tenni, azért, hogy egyedül az ő selyemáruik jussanak el Törökországba, így aztán az ő tengerőbleikben ezekkel az árukkal megrakott hajók horgonyoznak.

Lengyelországból lehetne ugyan nagy mennyiségben behozni marhát és gabonát, mivel azonban Császári Felségtek országai megfelelően el vannak látva velük, ebből a királyságból behozott áruk körét ásványokra, mégpedig ólomra és sóra kell korlátozni.

Az előbbiit innen néha a bányavárosokba Császári Felségtek hasznára, a másikat inkább kárára hozzák be, mivel ezen utóbbinál sem a mennyiséget, sem pedig az árat illetően nem vezettek be szabályozást. Éppen ennél az utóbbinál ezt meg kell tenni, hogy olyan helyzet elő ne állhasson, mint amelyet a törököknél az erdélyi só esetében már említettem. És hát Lengyelország valójában egy

nagy baráti gesztust tesz, amikor a magyar bort beengedi anélkül, hogy helyette más árut kínálna fel cserében.

Hogy a kereskedelmet lendületbe lehessen hozni, bizonyos helységet meg kell határozni, ahol mind az áruk, mind pedig a kereskedők össze tudnak gyűlni, hasonlóan, mint a török időkben ez szokásban volt, amikor ők a Császári Felségtek által meghódított Magyarországot megszállva tartották, és ami Császári Felségtek országaiban is átmenetileg bevezethető lenne.

Ezeknek az éves vásároknak a helye és ideje attól a körülménytől függött, hogy hogyan lehet az árut mind szárazon, mind pedig vízen odaszállítani; következőleg egy ilyen helyen embernek és állatnak is meg kell tudnia szállni.

Amikor tehát a helyszínt illetően döntünk, az egyik éves vásártól a másikig el kell telnie egy bizonyos időnek, hogy az árukat az egyik helyről arra a bizonyos vásárra át tudják szállítani.

A török korban Eszéken évente 3 alkalommal tartottak nagyvásárt, melyeken egész Erdély, Oláhország, Szerbia, Bulgária, és Bosznia nagy mennyiségű áruval valamint a Velencei Köztársaságból gyűltek össze a kereskedők, amiből Seraglio felvirágzott, melyen a velenceiek által oly nagyon áhított, a török birodalomból származó viasz, állatbőr és más hasonló áruk gazdát cseréltek.

Mivel az említett éves vásárok a környező országoknak és azok kincstárának nagyon nagy hasznot hoznak, véleményem szerint szükséges, hogy amikor a szárazföldi utakat és a hajózást terveimnek megfelelően erre felkészítették, 6 nagy éves vásárt tartsanak Magyarországon. Ebből hármat a Tisza-parti Szegeden. A törökök – amennyit tőlük kipuhatolhattam –, minden törekvése arra irányul, hogy a néhai eszéki vásárt Brodba helyezték át. A vízi közlekedés miatt azonban mindenekelőtt Raska lenne a legmegfelelőbb helység. Itt azonban nagyon kevés az árvízmentes hely, pedig a tavaszi a időszakokban árvíznek vannak kitéve, és ezért olyan sok hídra lenne szükség, hogy az gyakorlatilag kivihetetlen.

A vámokat, mint fejedelmi kiváltságokat, mindenekelőtt az idegenektől, akik javaikat Császári Felségtek országaiba hozzák, nagy körültekintéssel kell behajtani. Ami azt jelenti, hogy nem szabad túl magas vámokat kiróni. Talán a török szokáshoz kellene igazodni, akik azt vallják, hogy a magas vámok sok kereskedőt visszaríasztanak, a túrhetőek viszont sokakat vonzanak, ezzel együtt Császári Felségteknek nem csupán a vámok hoznak nagy nyereséget, hanem az átkelők jövedelmei és más királyi kiváltságokból származó bevételek is észrevehetően megnövekszenek. Nehéz lenne megmondani, hogy a törökök a drávai, szávai és a tiszai átkelők után mekkora jövedelemhez jutottak, mivel azt, hogy valamely ország a

kereskedelemről milyen jelentős hasznot húz, el szokták hallgatni.

Törökországban az a szokás, hogy minden idegen nemzetbélivel, akikkel kereskednek, a vámot az egész birodalomra egyszerre fizettetik meg. A velenceieket sújtják legjobban, akik az áru értékének 5, az angolok, hollandok, franciák 3, a raguzaiak pedig csak 1 1/2 vagy 2 százalékát – ebben nem vagyok egészen biztos –, kell, hogy fizessék. Ezt kell a németeknek számításba venniük, ha a törökökkel kereskedni akarnak.

Császári Felségtek Udvari Kamarájára vár a feladat, hogy az árat magasabbra vagy alacsonyabbra szabja meg, és hogy kifürkéssze, melyik ország szállít a másikba több árut.

Ha a vámok fizetését a leírt módon rendezik, a kereskedőkön múlik, hogy az egyik vagy másik birodalom átkelőjénél fizeti-e meg a vámot, avagy – ha ezzel várni kíván – csak akkor, amikor elérte azt a helyet, ahol az árut eladni szeretné. Ilyenkor a szóban forgó kereskedő a beszállított áruról egy elismervényt kap, és ott, ahová tart, a kirótt vámot megfizeti. Ha pedig az történik, hogy mindjárt az elején – például Belgrádban – a vámot megfizette, úgy erről egy elismervényt kap, amit az utazás alatt meghatározott néhány helyen pár garas lefizetése mellett – függetlenül az áru valós értékétől – láttamoztat. Azon a helyen pedig, ahol a portékáját elhelyezni szeretné, a megfizetett vámról szóló elismervényt néhány garas

fizetése mellett a vámhivatalban ismét bemutatja, de azzal a kikötéssel, hogy ő az egész birodalomban kereskedni szeretne.

Amennyiben azonban Császári Felségtek országaiban a törökökkel való kereskedés során ezt a rendet nem vezetik be, akkor az egész ügy megfeneklik, és Császári Felségtek azt az előnyt, amellyel most rendelkezik, mások kezére adja.

Mindenesetre a törökök Császári Felségtek országaiban oly gyakran szedett vámok miatt túlságosan nem törekednek ide.

Én tartózkodom attól, hogy Császári Felségtek hivatalainak mértéket vagy rendet előírjak, csupán csak alázatosan emlékeztetem arra, hogy mi történik akkor, ha a vámszabályokat nem hasonló módon egységesítik, úgy, miként az más európai nemzeteknél már gyakorlat, akik a többieknek ezen a területen mintául szolgálhatnak.

A vizeken való átkelések és a hidakon átvezető utak – melyek fenntartása költségbe kerül –, jelentették Magyarországon a török időkben a legjobb bevételt; amihez hozzácsatolták a halászatból származó jövedelmeket, amelyekből rendszeren megfizették a török helyőrségeket. Mindkét bevételt azonban a Tefftertar évente meghatározott összegért valakinek bérbe adta – akit Nino-nak neveztek –, aki állandóan azon az átkelőn lakott, és fejvesztés terhe mellett akár állat, akár ember után a számára előírt díjat – ennek mennyiségéről még tájékozódok –, volt köteles kérni.

A boszniai Tefftertar már érdeklődött nálam, hogy a két birodalom határán lévő átkelőknél hogyan fogják meghatározni a vámot – elsősorban a Száván, Császári Felségtek Horvát Királysága és Bosznia vonatkozásában.

Én őt arra kértem – anélkül, hogy hagytam volna magamat kényes helyzetbe hozni –, hogy elképzelését közölje velem. Ő a következőket mondja: Vagy az lesz, hogy azoktól, akik Szlavóniából Boszniába igyekeznek, Császári Felségtek szedi be a pénzt, azokat pedig, akik Boszniából Szlavóniába tartanak, a Szultán sarcolja meg, vagy pedig mindkét birodalom, mindegyik a maga részét – felelvén azt, amennyit ezen háború előtt a Portának egyedül fizettek.

Ha pedig mindkét fél egy ilyen összeget akar behajtani, az nemcsak, hogy megdrágítaná a dolgot, hanem a kereskedelmi forgalmat is teljességgel akadályozná. Ezzel ő arra a túlzott szigorra utalt, mely a vámok kiszabásánál Császári Felségtek országaiban szokás. Én úgy találtam, hogy ezt a javaslatot nem lehet teljesen elvetni.

Úgy gondolom, hogy ezeken az átkelőkön a fizetés módját – a lovak, az emberek, a kocsik és hasonlók után –, ahogy az a török időkben volt, meg kellene tartani, különösen a Száván, ahol ez az általános szokás elfogadott. Ugyanúgy, mint ahogy azt a törökök a múltban tették – és hasonlóan ahhoz, ahogy a Száva, a Bosszut és az Una közötti szakasszal kapcsolatban majd elmondunk –, 20–24 tallér

hasznát hozott.

Negyedik fejezet: Milyen konkurrenciaharccal kell számolni

Egy ilyen kezdeményezés, mely által nemcsak alattvalóinak, hanem Császári Felségtek kincstárának is remek hasznot hozna, és nem utolsó sorban hozzájárulna saját tekintélyének növeléséhez, és még azokban is, akik magukat semlegesnek jelentették ki, látván, hogy Császári Felségtek milyen nagy nyereségre tesz szert, féltékenységet váltana ki.

A törökök sóvárognak Seraglioban kereskedés után, azon jól hangzó ürüggyel takaródzva, mintha csak Császári Felségtek országainak nagy előnyére igyekeznének azt bevezetni, valójában azonban kizárólag saját hasznukat keresik, hogy a Boszniában lévő nagy nyomorúságot leküzdjék, és Seraglio összeomlását Császári Felségtek tengeri kikötőire vigyék át; amely elveszíti forgalmát, és ez egyben a velenceieknek is kedvezne, akik partjaikat folyamatosan ellátnák, ugyanakkor valamennyi, Seraglioba érkező áru jobb kikötőt, mint Spalato, Sebenicko, Zara nem találhatna.

Boszniának nincsen piacra termelt áruja, kevesebb a népessége is, mégis jövedelemre tehet szert azon fuvarok hasznából, melyet ezen

országon át Magyarországról nagy mennyiségben szállított áruk után kapna, mindez azonban Császári Felségtek akaratától függ, hogy az áthaladást megengedi-e, vagy sem.

Ezen két szélsőség mellett – tehát vagy a törököket kizárja a haszonból, vagy pedig Császári Felségtek tengeri kikötőit nem engedik ellátni olyan mértékben, ahogy azt Felségtek érdeke megkövetelné –, van még két másik útja-módja a probléma orvoslásának.

Ezek egyike a Carlopago-i tengeri kikötőt régi virágzásába visszaállítani, és ennek érdekében az árukat Brodból Bosznián keresztül, Banja Luca-t érintve a Licca-i végeig szállítani.

A másik, közbülső megoldás az lenne, hogy a törököknek megmutatjuk azt a hasznot, amit Hercegovina és maga Bosznia nagy része, Szmirna közvetítésével Raguzán át a Száván fel egészen Raskáig való kereskedéséből húzhat.

Amennyiben pedig ez a javaslat nem valósulna meg, amely szerint a manufaktúrák számára szükséges idegen áruk behozatalával a legtekintélyesebb hasznot lehetne húzni, akkor más tekintetben sem igazodnánk a törökökhöz, hanem a Bajáról tervezett úton az Erdélyből, Oláhországból és Moldvából származó árukat közvetlenül Buccariba szállítanánk, miközben nehezen hihető, hogy a törökök az Oláhországból és Moldvából származó viasznak Erdélybe való

bevitelét megtiltanák, ha pedig ilyen tilalmat léptetnének életbe, ezeket az áruknak akár szárazföldi, akár a folyók kínálta vízi úton a tengerhez lehet szállítani, melyen a közeli célállomásokhoz, Velencébe vagy Anconába 24 órán belül el lehet juttatni.

Ezt szem előtt tartva lehetne tehát Császári Felségtek országai és kincstára hasznára tárgyalni a török portával való kereskedésről.

Végül mindebből azt lehet leszűrni, hogy a velencei kikötők veszíteni fognak népszerűségükből, és hogy hasznukat a háborút megelőzően a viasz- és a marhakereskedésből húzták, következésképpen valószínű, hogy a kereskedést Seraglioba helyezik át, a törököknél titokban minden módon azon fognak fáradozni, hogy tengeri kikötőik a régi hasznot húzhassák. Ezzel szemben a velenceiek semmi fáradságot nem kímélnek, hogy megakadályozzák, hogy Császári Felségtek tengeri kikötői az övéké fölé fejlődjenek.

Azt, hogy Császári Felségtek kikötőiből ne menjenek ki az áruk, megakadályozni nehezen tudják, már csak azért is, mivel a számukra nagyon nyereséges viasszal, marhával és bőrökkel való kereskedést elveszítenék.

Szmirna, mint célállomás által, mely a kereskedelmi forgalmat bonyolítja, a levantei kereskedelem rendszere olyan nagy mértékben megváltozik, amit elsősorban majd az angolok, aztán a hollandok és a franciák vesznek zokon, akik kénytelenek lesznek végig nézni,

hog az egyébként általuk manufaktúráik számára Ázsiából szállított árukat kezeik közül tépik ki, melyeket ők mind Császári Felségtek, mind pedig a törökök országaiba szállítottak, és nagy haszonnal adtak tovább, míg most ugyanezen árukból Császári Felségteknek van haszna, és a török és német manufaktúrákat egészen könnyű úton elláthatja.

Még amikor 1691-ben Konstantinápolyban jártam, észrevettem, hogy az említett nemzeteknek nem tetszett, hogy Erdélyen és Oláhországon át nagyon jó minőségű iglói kendőt szállítottak, mivel attól féltek, hogy számukra idővel ebből hátrányuk származik.

Mindezt szerény értelmi képességeimre hagyatkozva mondom, és a részben Törökországban, részben pedig Császári Felségtek országaiban szerzett tapasztalataimra építve. Rájuk támaszkodva egy olyan rendszert lehet választani, mint amilyent Császári Felségteknek magának, és alattvalóinak az érdeke megkövetel.

És mivel Császári Felségtek Minisztériumának és Udvari Kamarájának jobb információi vannak, mint nekem, ők Öttingen grófnak is meg tudják adni a szükséges instrukciókat, aki, mint rátermett miniszter, igyekezni fog ezeket az iránymutatásokat szem előtt tartani, amit Császári Felségtek haszna, és mindkét ország

alattvalóinak biztonsága megkövetel. Evégből hasznos lehetne figyelembe venni a franciák által újabban összeállított írást, amelyet én a többi hivatali irattal együtt Stahremberg grófnak átadtam. Egyébként pedig legalázatosabban azt kívánom, hogy ez a Császári Felségteknek javasolt kereskedelem Császári Felségtek országainak boldogulására szolgáljon, nekem pedig kegyelmesen bocsássa meg, kérem, hogy a határkijelölés elfoglaltságai közben Császári Felségtek legkegyelmesebb parancsának ez ügyben nem tudtam jobban megfelelni. Kérem, ezzel kapcsolatban legkegyelmesebben vegye tekintetbe azt, hogy ez egy olyan mű, ami nem az én érdeklődési körömbé tartozik, de azt, amit megírtam, számos feljegyzésem alapján állítottam össze, és egyedül Császári Felségtek iránti legalázatosabb és legmélyebb tiszteletből írtam.

A világ első tematikus kereskedelmi térképe

A tematikus térképekről általában

A fenti tanulmány illusztrálására rajzolta meg Müller az itt látható Kereskedelmi térképet, amely ebben a témában a világ első tematikus térképe. Alapvetően geográfiai térképet használ fel ugyan, de a geográfiai elemeket a vállalt feladatnak alárendeli. Így a vízrajz vagy a domborzatábrázolás, ami a geográfiai térképek lényeges eleme, itt csak a területen való tájékozódást szolgálja. Arra törekszik, hogy „képbe helyezze” témáját.

Marsiglinak elemi igénye volt a láttatás. Ez a tulajdonsága vezette akkor, amikor útjai során térképvázlatokat készített, ha madarakról vagy halakról írt, ha Magyarország bányavidékeit akarta bemutatni, és ezen tulajdonságának köszönhető azt is, hogy a kereskedelemről írt tanulmányában megfogalmazott elképzelését térképre vitte, illetve vitette, amelyet címfeliratában „geográfiai” nevez ugyan, de csak azért, mert a tematikus térkép fogalmát még nem ismerték: *Geográfiai térkép, amelyet a Budáról és Bajáról, mint kiindulási pontokból mind Lengyelország és Itália, mind pedig Törökország irányában létesítendő, piros vonalakkal jelölt kereskedelmi utak*

felvázolásával készítettünk annak érdekében, hogy az idevonatkozó írásunkat áttekinthetőbbé tegyük.¹⁰⁷

Megjegyezzük, hogy a portugál, a holland vagy az angol hajósok ugyancsak használtak kereskedelmi útjaik során tájékozódást megkönnyítő, úgynevezett portolán térképeket, ezek mégsem áruhatnak a mi térképünkkel egy gyékényen, mivel azok az országnak nem valamennyi kereskedelmi útját, kapcsolatát voltak hivatva láttatni. A szakirodalom is – helyesen – a hajózási térképek sorában tartja ezeket számon.

A térkép

A Csillagászati napló, valamint a Térképes napló jól illusztrálják, milyen sok megbízható, a helyszíni bejárások során gyűjtött adat állt Müller rendelkezésére akkor, amikor Marsiglinak a kereskedelemről

¹⁰⁷ Mappa Geographica facta in usum commerciorum, a Buda et Baja, tanquam centris, et terminis a quo, tam cum Polonia et Italia, quam praecipue, cum Imperio Ottomanico, per vias, punctis rubris heic expressas, instituendum: et Scripturae, huc spectanti, clarius lumen praebens.

Notandum: pauca illas lineolas nigras [- - -] denotare Aggeres, aquam impediētes".

A térkép kézirat, színezett, 50×74 cm; 1699. (Szerző és időmegjelölés nélkül.)

Lelőhelye: Bécs; Staatsarchiv, Kartensammlung HKR 1701 BLG Juli/42. Relation 10. melléklete.

szóló tanulmányához a térképet megrajzolta. Hasonlóképpen szerzett a határmentéről ismereteket Marsigli is, aki viszont kiegészítette ezeket a helybéli előjáróktól, írott történelmi dokumentumokból szerzett ismeretekkel. Ez tette őket képessé arra, hogy mind kultúrtörténeti, mind pedig térképtörténeti szempontból maradandót alkossanak.

Térképeik különösen a hidrográfiai területén tartalmazznak sok újdonságot. A Duna ábrázolásáról már szóltunk. Hasonló gonddal derítették fel folyóink útjának azon szakaszait is, amelyek a két birodalmat választották el egymástól. A 39 (41) szekciós határtérkép feliratában erről ők maguk is számot adnak, amikor írják, hogy *a Maros, a Tisza, a Száva és az Una folyók medervonalát, ahol azok a két birodalom között határt képeztek, iránytű segítségével ellenőrizték*. Ezek a munkák az első módszeres, műszeres folyófelméréseknek tekinthetők a Kárpát-medencében.

A világ első tematikus kereskedelmi térképe

A térkép felirata:

Geográfiai térkép, amelyet a Budáról és Bajáról, mint kiindulási pontokból mind Lengyelország és Itália, mind pedig Törökország irányában létesítendő, piros vonalakkal jelölt kereskedelmi utak fölvázolásával készítettünk annak érdekében, hogy az ide vonatkozó írásunkat áttekinthetőbbé tegyük.

Megjegyzések:

A néhány fekete vonalka árvízvédelmi töltéseket jelöl.

A térkép öt szempontból is egyedülálló történeti érték:

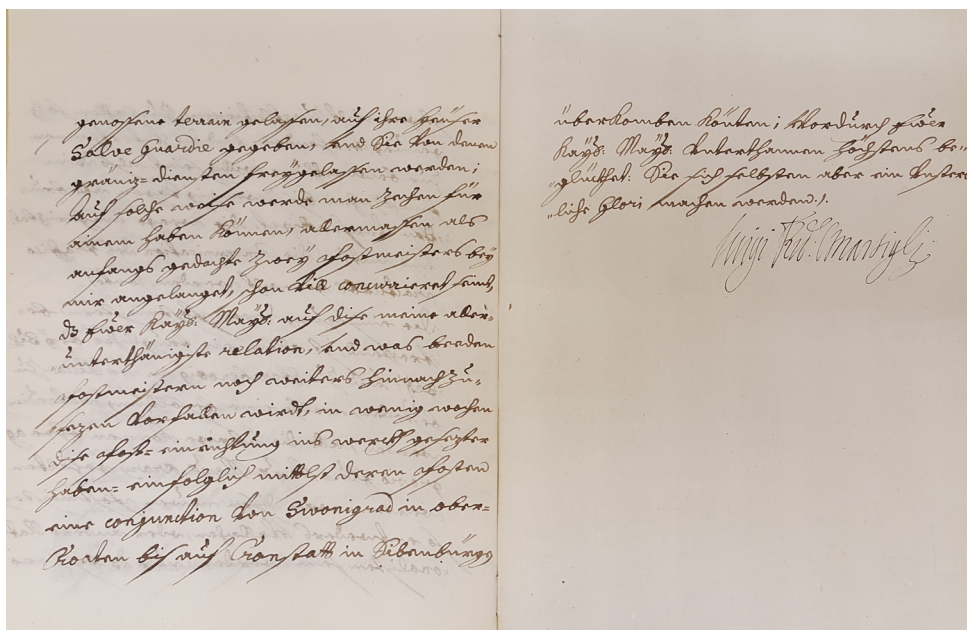
1. Először vázolja fel Magyarország lehetséges kereskedelmi útvonalait, kapcsolatait.
2. A világ legkorábbi tematikus kereskedelmi térképe.
3. Rajta található a Duna-kanyarnak és egyáltalán a Duna magyarországi szakaszának legkorábbi helyesen ábrázolt és pontosan datálható Marsigli-Müller-i megjelenítését.
4. Első olyan térképünk, amely Magyarország területén árvédelmi töltéseket jelöl.
5. Szakítva a Bécs-központú szemlélettel, a Magyar Királyság fővárosát, Budát, és Baját – a Dél-Magyarország-i kereskedő várost – tette meg az ország kereskedelmi központjává.

MARSIGLI TANULMÁNYA A POSTAI ÖSSZEKÖTTETÉS MEGTEREMTÉSÉRŐL¹⁰⁸

Marsiglinak a kereskedelemről írt tanulmánya olyan hihetetlenül gazdag földrajzi helyismeretről és a Kárpát-medencének olyan alapos történelmi, társadalmi és gazdasági ismeretéről tesz tanúságot,

¹⁰⁸ Bécs, ÖStA. HKR Akten 1701 - Beilag - 42 Relation 21; Relation von 8. May. 1700.

amivel méltán érdemelte ki, hogy 1700. tavaszán újabb császári megbízást és fölhatalmazást kapjon, ezúttal az újonnan fölszabadított területeken a postai összeköttetések megszervezésére, a posta számára szükséges utak rendbetételére, új vonalak kiépítésére, valamint állandó- és repülőhidak létesítésére. Ez a program szervesen illeszkedik a kereskedelemről fent fölvázolt koncepcióba. Elgondolását – jelentését – mielőtt Bécsbe megküldte volna, egyeztetette a délvidéki postamesterekkel. Az így kialakított koncepciójának az „Információ” elnevezést adta, amennyiben írása valójában tájékoztatás a kapott feladat elvégzéséről. Jelentését Marsigli 1700. május 8-án küldte meg Bécsbe. Ebben Bécset, Budát és Baját tüntette ki, mint legfontosabb kiindulási pontokat, az útvonalak közül pedig a Dunát, mert az könnyű kapcsolattartást tesz lehetővé.

Az Információ két utolsó oldala Marsigli aláírásával

Javaslat új postavonalak létesítésére

Miután Császári Felségtek udvari kamarása és ezredese, az örökös királyság és országok legfőbb postamestere, a császári, királyi birodalom grófja, Carl Joseph von Baar , és Károlyváros, valamint Zágráb postamestere azzal a kéréssel fordultak hozzám, hogy mivel alázatos jelentésemből kiderült, hogy a két birodalom határán, a szlavón és a horvát királyságok között nincs megfelelő

kommunikáció, adjak a szóban forgó postamestereknek információt, hogy ezekben az országokban – melyek több mint egy évszázada el voltak zárva –, miként lehetne a postai összeköttetést a legmegfelelőbben megteremteni.

Az alábbi tájékoztatást nyújtottam nekik avégből, hogy a kapott instrukcióknak megfelelően járassanak el.

Mivel az összeköttetést két végpont között (terminus a quo és ad quem) kell megteremteni, ezért az első végpontul Császári Felségtek székvárosát, Bécsét, majd Budát és Baját tettem meg, a másik végpontul pedig a Hármashatárt, Carlopagot, Segniat, Buccarit és Fiumét, tehát Császári Felségtek a különböző, újonnan létesítendő postavonalakkal és a könnyű összeköttetést biztosító Duna folyam által a Felségteknek alávetett tengerparttal kapcsolatot tud teremteni. Azt pedig, hogy mely vonalak által teremthető meg a terminus a quo és a terminus ad quem között az összeköttetés, a mellékelt térkép megmutatja. Az első vonal a terminus a quo-tól, vagyis Bécsből mint terminus ad quem-hez, Swonigradhoz visz, amely utóbbi a Hármashatárhoz a legközelebb eső helység.

Ez a vonal az alsó-ausztriai hercegségen át Neustattban visz, majd Steyermarkon át Grácba, Marburgba, Petwba [Pétervárad?], Szlavóniában Zágrábba és Horvátországon át Carlstadtba

[Károlyvárosba], Sgradba, Jessenizaba, Stariberusigba, Graschaczba és Swonigradba. Stariberusigból pedig leágazhat postavonal Segniaba, Buccariba és Császári Felségteknek a horvátországi és dalmáciai tegerpart legjelentősebb helységébe, Fiuméba.

A másik végpontul pedig a hármashatárig Károlyvárost, Segniat, Buccarit és Fiumét tettem meg. Így a különböző, újonnan kiépítendő postavonalak létesítése által a Duna folyam és a Császári Felségtek fennhatósága alá tartozó tengerpart között könnyebb kapcsolat létesíthető. Azt pedig, hogy ezen végpontokat hogyan lehet egymással összeköttetésbe hozni, a mellékelt térkép N 1. különböző vonalai mutatják meg.

Az első postavonal, a „terminus a quo”-tól, Bécstől, egészen a „terminus ad quem”-ig, Swonigradig fut, amely a hármas határhoz a legközelebb eső helység.

A másik két terminus a quo-ból, Budából és Bajából a Magyar Királyságon át a Dráva folyóig körülbelül Szigetig vinne az út, onnét pedig Szlavónián át a claudioi és a murlaviai vonalon, tovább a Lonzkopolia mocsáron át Sziszek alatt egy ágyúlövésnyire a Szávát szelné át, és Horvátországon keresztül Berchizervinánál a Glina folyóhoz vinne.

Innen jobbra tartva Szlavónián keresztül a Claudio hegyen át Murlavia felé, a Lonzkopolia mocsáron át, Sziszek alatt egy ágyúlövésnyire a Száván átkelvén, Horvátországban a Glina folyó irányában, a Glina és a Corana folyók között egyenesen Berchizervinához tartva, miközben balról a Petragora hegyet hagyja maga mögött, Sgradig, Sluinig, Jessenizáig és Perowigig haladna, ahol az említett módon a tengerparti postajáratokat meg kell szervezni.

Az előbb említett két terminus a quo, azaz Buda és Baja központokkal pedig, a Magyar Királyság közlekedési hálózata által Felső-Magyarország, valamint Erdély, Moldva és az Oláh Fejedelemség a tengerparttal egészen könnyen összeköthető. Innen ugyanis a lakosság a viaszt és a marhát akár vízen, akár szárazon az tengerpartra könnyen eljuttathatja.

Sissekről indul az egyik új összeköttetés Lonskopolián és Muslavián keresztül, a másik pedig az Una és a Culpa közötti újonnan meghódított területeken, a Szlavón királysággal egyetemben, az említett Lonskopolián át Muslavia, Craliov a, Gradisca, Brod és Eszék felé.

A Károlyvárosban hivatalban lévő postamesternek javasoltam, hogy a Sissektől Prosigig és Swonigradig szemrevételezze a viszonyokat, hogy képet alkothasson arról, miként lehetne a postajáratokat

szakaszolni; aminek elvégzéséhez ő tőlem már elégséges információt kapott. A Zágrábi postamesternek pedig a Sissektől Lonskopolia érintésével, a Claudio hegyen át, majd Szigetnél a Drávaig terjedő szakaszt jelöltem meg, továbbá az említett Sissektől Lonskopolián át Muslavina, Craliova és Gradisca vonalát, valamint a Sissektől Costaniza és Novi vagy egy másik helység vonalát attól függően, hogy a végső határvonalat hová határozzák meg. Hogy ez az üdvös dolog működjön, feltételezi néhány repülő- és állandó híd megépítését.

Legelőbb a Száván kell kettőt építeni, mégpedig egyet Zágráb környékén az ausztriai hercegségbe vivő út miatt, a másikat pedig Sissek alatt egy ágyúlövésnyire.

Majd egyet a Dráván körülbelül Sziget tájékán. Azt azonban, hogy hol, pontosan nem tudom megmondani.

Állandó hídra elsősorban Sissek, Muslavina, majd pedig Craliova és Gradisca között lesz szükség.

Az elmúlt évben az említett helységtől Brodba vivő utam alkalmával egészen új hidak épültek részben az én rendelkezésemnek is köszönhetően az általam leírt helyeken az Una, a Culpa és a Glina között és különös gondossággal egy hasonló Oláhországban is.

Nem messze Sissektől a zágrábi káptalan annak rendje és módja szerint (a szakmai követelményeknek megfelelően) saját költségére

egy repülőhidat építtetett, aminek fejében az abból származó hasznot – ami nem kicsi lesz –, nekik kellene átengedni.

Mivel azonban az említett káptalannak én ezt meg nem engedhetem, kérésükkel a legfelsőbb praejudicium végett, az Udvarhoz irányítottam őket, különben a híd megépítését el kellett volna odázní, miként az Horvátország és a Varasdi Generalat között fennálló viszály miatt történt. Muslavina és Craliova közötti szakaszon hidat kellene építeni, de ha Császári Felségtek expresse meg nem parancsolja, rendelkezésemnek nem fognak engedelmeskedni, és én sem óhajtok egyik vagy másik fél igazát illetően döntení.

Az építkezésekhez szükséges költségekkel nem kell számolni, mert megfelelő mennyiségű fa rendelkezésre áll, a lakosság is hajlandó közreműködni, így a híd 15–20 nap alatt elkészülhet, és miután az utakat is rendbe hozzák, a postai összeköttetés megvalósítható lenne.

Ami a postamesterek beiktatását illeti, egyedül Sissekben kell még egy megfelelőt és Stariberosigban, Liccaban kell még egyet alkalmazni, akik számára fizetésről kell gondoskodni, valamennyi többít Császári Felségtek Kincstárának terhe nélkül lehetne felfogadni, mivel ezen új postamesterek vagy az oláhok vagy más nemzetiségűek lennének, így csupán az eddig élvezett területet kellene nekik átengedni, házaikat salve quardie adni, és őket a határőri szolgálattól fölmenteni. Ily módon valamennyi állás

betölthető.

Most pedig, amikor a korábban említett két postamester felkeresett, már sok minden megvalósult abból, amit Császári Felségteknek ezen alázatos jelentésemben közöltem, a két postamester tovább fárad azok véghezvitelén, így néhány héten belül ezek a postai létesítmények megvalósulnak, közvetkezésképpen ezen postajáratok Swonigradtól Felső-Horvátországon át az erdélyi Cronstattig [Brassóig] Császári Felségtek alattvalóinak legnagyobb örömére, Önnek pedig halhatatlan dicsőségére közlekedhetnek.¹⁰⁹

Luigi Ferd. Marsigli

¹⁰⁹ Latin betűs átírása: V. Függelék. Az eredeti, olasz nyelvű változata: BUB A. M. C. I. 5. Vol 68. Relatio 21. 1700. Május pp. 17–22. Per la disposizione delle Poste ad uso de I Confini.

Magyarország két korai postatérképe

Müller – Homann-féle postatérkép

A fenti, 1700 tavaszán keltezett „Információ”-hoz – miként valamennyi Marsigli-jelentéshez –, J. C. Müller térkép-illusztrációt rajzolt. Ez a tematikus, kéziratos postatérkép 18 évvel megelőzte az alábbi, a szakirodalomban elsőnek tartott Magyarország-postatérképet, amelynek sajátos érdekessége, hogy ugyancsak egy J. C. Müller által rajzolt térkép alapján készült, amit a térkép feliratában Johann Baptist Homann meg is vall. Erre a térképre vitték rá fekete vonalakkal az ország postajáratainak vonalait a hozzá tartozó jellemzőkkel.

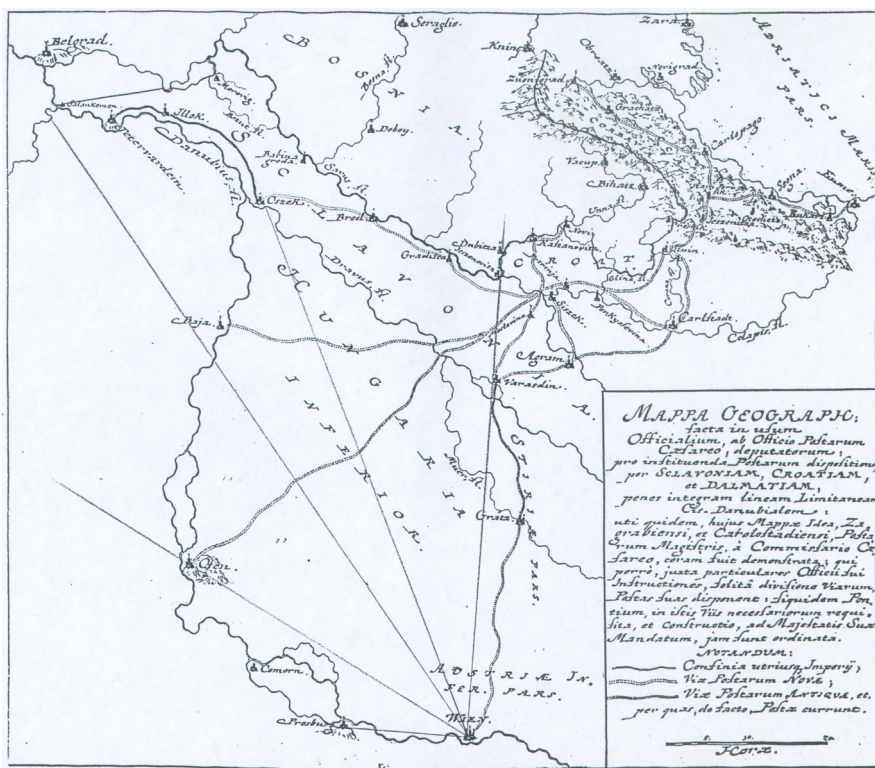

Homann – Müller-féle Postatérkép

Magyarország első, tematikus postatérképe

A határjelentésekről szóló részben elmondtuk, miként adta kezembe a szerencse a Bécsi Állami Levéltárban lappangó több ezer oldalas Marsigli-féle határjelentést. Ezek között találtunk rá a fenti Információra és a szép, színes fonallal hozzá fűzött alábbi térképre, amely az Információban javasolt postavonalakat tünteti fel. ¹¹⁰

¹¹⁰ Talán éppen ennek a ténynek és küllemét tekintve jelentéktelenségének köszönhető, hogy elkerülte azt a Magyar Országos Levéltár dokumentumait is ért fatális rendezést, amikor is a térképeket az iratoktól elválasztották, aminek következtében számos esetben mind a térkép, mind pedig a dokumentum gyökértelenné vált, meghalt.

Marsigli-Müller postatérképe

A térkép felirata:

Geográfiai térkép, amelyet azon hivatalnokok számára készítettünk, akiket Őfelsége postáinak vezetésével bízott meg: Szlavónia, Horvátország és Dalmácia postahivatalainak létesítésére; a Dunán inneni teljes határszakasz mentén: a térkép azt az elképzelést mutatja, amelyet a császári megbízott a zágrábi és a károlyvárosi postafőnökökkel egyeztetett; akik külön

rendelkezés értelmében az utak szokásos beosztásával a postaforgalmat bonyolítják: és ezeken az utakon a szükséges hidak építése Ófelsége utasításának megfelelően már elrendeltetett.

[A térképen lévő] Megjegyzés:

[Hullámos piros vonal] A két Birodalom határa

[Hullámos, kettős pontozott, sárga vonal] Az új postautak

[Hullámos, kettős pontozott, zöld vonal] A régi postautak, és amelyeken de facto postajáratok futnak.

A térkép sajátos erényei

1. A Duna ábrázolása, illetve az attól nyugatra eső terület vízrajza megegyezik a Kereskedelmi térkép ábrázolásával.
2. Több mint másfél évtizeddel megelőzi azt a postatérképet, amelynek eddig az elsőség pálmáját adták. Azt a nürnbergi Homann cég adta ki ugyancsak a J. C Müller által rajzolt Magyarország-térképre¹¹¹ víve fel a postajáratok vonalait (1718). A térkép feliratában Homann fel is tünteti, hogy J. C.

¹¹¹ Egy 1708. tavaszán írt levél tanúsága szerint J. C. Müller a szóbanforgó Magyarország-térképet már ekkorra elkészítette, az érte járó kétszáz florénát kifizették neki, sőt Pfeffel és Englbrecht a négyből már két lemezt – darabját 250 florénáért – rézbe is metszette. Müllerre vonatkozóan pedig így ír: *Ex annexa specificatione ligvet. Quod cum supradicto Ingeniero propter delineationem hujusmodi Mappae in florenis ducennis accordatum fuerit sed his pro absoluta delineatione per datam assignationem contentatus est.* Országos Levéltár mikrofilm 7675. 1708. márc. 10. p. 157.

Müller Magyarország-térképét a sajátja megrajzolásakor „archetípusként” használta fel. A mi kéziratosa, tematikus térképünk egyszerű, áttekinthető, célirányos munka. Színnel – az Adriai tengert kivéve –, csak az új határvonalat, valamint a postautakat tüntette ki. A távolságokat órában adta meg. Fokbeosztás nélküli; mérete 28×32 cm; tájolása fordított.

EPILOGUS

Bolognában, a Marsigli Múzeumban őriznek egy olajfestményt, amely a karlócai békeszerződést követő korszakos jelentőségű határtérképezésnek állít emléket: Sátra előtt a földön ül a török bizottság vezetője, elmélyülten mered az előtte kiterített térképre, fölötte két oldalt állnak a magabiztos osztrák császári tisztek – köztük L. F. Marsigli. Egy – valószínűleg a világon az első – olyan diplomáciai jelenet, amelynek főszereplője a térkép.

Luigi Ferdinando Marsiglinak az *Általános értekezés a kereskedelemről* című írása, különösen pedig az annak illusztrálására Johann Christoph Müller által rajzolt *Kereskedelmi térkép* hasonló figyelmet érdemel, hiszen – képletesen szólva – hasonló ámulattal vegyes hitetlenkedéssel állják körül térképünket a világ kartográfusai, miként tette azt a határtérkép esetében a török határkijelölő bizottság vezetője, Imrahim Capig Bassi. A kis tematikus térképünk jelentősége messze túlnő országunk határain. A tanulmány is figyelmet érdemel azonban, mivel az általa képviselt szemlélet a 300 év múlva megvalósult jövőt vetíti előre, amikor az Európába integrálódó Kárpát-medence – keleti és déli szomszédainkkal – úton van, hogy egy közös gazdasági és kereskedelmi egységbe olvadjon. A tanulmány tömör és célirányos.

A csatolt térkép tiszta, áttekinthető és informatív. Két zseniális tudós munkájának gyümölcse. Azóta sem született olyan munka, amely a Kárpát-medence és a Földközi-tenger térségének gazdasági adottságait és kereskedelmi lehetőségeit, valamint Európa kereskedő nagyhatalmainak érdekeit szem előtt tartva dolgozott volna ki Magyarországra vonatkozó, átfogó koncepciót a térségben élő népekkel való kereskedés lehetőségeiről.

Mára világunk teljesen átrendeződött. A könyvünkben közölt dokumentumok tanulsága ennek ellenére még ma is érvényes: a hatalmi érdekek határokat és korlátokat húznak a népek közé, de jövőt építeni csak úgy lehet, ha ezeket a határokat a kölcsönös gazdasági előnyökre építő kereskedés számára a megbékélés jegyében megnyitjuk.

A Bolognai Marsigli Archívumban és a Bécsi Állami Levéltárban őrzött, L. F. Marsigli személyéhez köthető dokumentumok számos tudományterületet érintenek, és szinte kimeríthetetlenül gazdagok. A könyvünkben itt közzétett írások szerzőiket és témájukat illetően is csak keskeny szeletét képezik a valós anyagnak. Angol, francia, olasz, török diplomaták levelei, tanulmányok, térképek, könyvek, sőt különböző levéltárakból származó oklevelek ugyanúgy megtalálhatók köztük, mint találmányok leírása, Marsiglinak Newtonnal és a Royal Society más tagjaival való levélváltásai, volt

tanárainak és Domenico Cassininak az okító levelei vagy a nürnbergi mesterekkel való egyezkedéseinek dokumentumai. Marsigli szerteágazó és értékes kapcsolataira jellemző, hogy a Montpellier-i Tudományos Akadémia őt kérte fel, hogy állítsa össze az általa jelentősnek ismert európai tudósok lajstromát. A felkérésnek eleget tett, a dokumentum fennmaradt, ami a mai tudománytörténészek számára is iránymutató lehet. A különböző országok levéltáraiban lappangó Marsigli-dokumentumok alapján a kor európai kultúrtörténetét árnyaltabban és színesebben lehetne bemutatni. Úgy másfél évtizeddel ezelőtt a Bolognai Egyetem és a magyar Országos Széchényi Könyvtár – a tervek szerint bevonva a Marsigli munkássága által érintett országokat – Magyarországon túl Svájcot, Németországot, Angliát, Ausztriát, Hollandiát, Franciaországot, Horvátországot, Csehországot – közösen pályázott EU-s támogatásra, hogy egyesült tudományos erőkkkel egy Marsigli-kritikai kiadást létrehozzon. A pályázat, amelynek előkészítésébe minket is bevontak, nem nyert. Ettől függetlenül a tervet nem szabadna föladni, mert a téma annyira összeurópai, Marsigli személye és munkássága oly mértékben egyetemes és értékes, hogy – miként a róla megjelent publikációk és a jelen forrás-közlés is bizonyítják –, nélküle nem lehet hű és teljes képet kapni Európa 17. század második felének és a 18. század első felének kultúrtörténetéről.

FÜGGELÉK

I. Ichnographia Fortalitiorum Limitaneorum

Ichnographia Fortalitiorum Limitaneorum, quae, vigore Pacis Carlovitzensis, plurimam partem sunt destructa aut evacuata; uti quidem Relationes huc spectantes clarius docent. Notandum: in omnibus scalis Orgiae intelliguntur.

Magyarul: Azoknak a határ-menti erősségeknek az alaprajzai, amelyeket a Karlócai békeszerződés értelmében többnyire leromboltak vagy kiürítettek, miként azt az ide vonatkozó jelentések részletesebben elmondják.¹¹²

Marsigli, amikor a Határkijelölő Bizottság élére kinevezték, írásban rögzítette, melyek azok a feladatok, amelyeknek maradéktalan elvégzését Bécs elvárja tőle, és megfogalmazta azt is, hogy melyek, amiket ő magánszorgalomból meg fog tenni. Ezek között szerepelt a lerombolt vagy lerombolandó várak helyszínrajzainak elkészítése. Ezeknek a helyszínrajzoknak az impúrumait tartalmazza a 21. kézirat-kötet albumba kötve. Nem egy kéz munkája. A térképek alapszövegét – formai jegyeiből ítélve – kilencven százalékból J. C. Müller készítette, a legtöbb feliratot is. Az album mérete, így valamennyi helyszínrajz külső mérete is: 36×51 cm. Valamennyi

¹¹² A tisztázati példányoknak elvileg a Bécsi Levéltárban kellene lenniük, az ide vonatkozó iratok társaságában, de nem találtuk azokat: Bécs, ÖStA HKR Akten, 1701. BLG Juli/42. 77. karton, 5. Jelentés.

léptékmegjelölés esetében öl értendő.

Lelőhely: BUB Mss di Marsigli, Vol. 21. pp. 1–78.

Slankamen

Szerző: (J. C. Müller)

Méret: 36×51 cm (32×46,5 cm)

Technika: Kéziratos

Lelőhely: BUB Mss di Marsigli, Vol. 21. p. 2.

Készítés éve: 1699 után

Tájolás: D – É

Anyaga, állapota: Merített papíron, ép.

Színe: A Duna és a Tisza, valamint a mocsarak és fokok zöld vízfestéssel, a feliratok barna gubacstintával, a hegyek szürke tintával, Szalánkemen oldalán a török és az osztrák sátrak és a hegyek fekete tintával.

Jellege: Helyszínrajz

Nyelve: Latin

Megjegyzés: Kettős kerettel. Lépték: 11 cm 250 öl. A Duna két partját ábrázolja Slankemen-nél [Slankamen, Zalánkemen, Szalánkemen]. A bal parton a Tisza betorkollását a jellegzetes kettős

Duna-szigettel és három fokkal látjuk, melyekhez megjegyzést fűztek [L. F. Marsigli]: ezeken át szoktak a hajók a szárazföld belsejébe kihajózni. A Duna jobb partján pirossal Slankemen városfalának körvonalait, néhány épületének rajzával, a város Dunához közelebb eső bal sarkában sátortábort – feltehetően az osztrák határkijelölő bizottság táborát –, tőle keletre 300 ölnyire a török félholdas sátortábort ábrázolja. A léptéket lent egy láda oldalára rajzolták fel, helyet hagyva a feliratnak.

Mitrovic (p. 3.)

A Száva és a beléje csatlakozó fokok és mocsarak zöld vízfestékekkel, a fák és a városfal alaprajza fekete tintával, a városban és körülötte néhány épület, valamint a városba vezető, a folyóra merőlegesen haladó út piros, a feliratok barna gubacstinta

Megjegyzés: Kettős kerettel. Lépték: 9 cm 400 öl. A Szávának Mitrovic környéki szakaszát (kb. 2500 öl) ábrázolja a lap keleti szélében egy kör alakú földsánccal. A helyszínrajz tengelyében északról egy úttöltés fut a városhoz. A felirat – Plan de Mitrovic – és a lépték a lap jobb felső sarkában lévő kartusban (egy kigöngyölt papírtekercsen).

Morovic (p. 4.)

Kettős kerettel. Lépték: 16,5 cm 70 öl. A Boszut és a Studva folyók találkozásában lévő két sziget közül a folyók találkozásában lévőre épült erősséget ábrázolja közvetlen környezetével – kb. 200 ölnyi szakaszt.

Ratzka (p. 5.)

A Szávát zöld, a kartusnak szánt kibontott papírtekercset piros és sárga vízfestékkel; a fákat, Ratzka alaprajzát fekete, egy ismeretlen négyzet alakú objektumot piros, a feliratokat barna gubacstintával. Kettős kerettel, lépték: 6,5 cm 150 öl.

Brod (p. 6.)

A Száva zöld vízfestékkel, az erősségek körvonala barna és zöld, a kartusnak szánt kibontott papírtekercs pirosas, sárgás vízfestékkel, házak, a fő és utak, szántók fekete, a feliratok barna gubacstintával. Kettős kerettel, lépték nincs megadva. A rajz középpontjában a Száva, bal partján Brod erőssége fokok és csatornák védelmében. Két szigeten egy-egy erősség, vele átellenben a szigeten ugyancsak erősségek alaprajza, a jobb parton pedig egy vár szerű építmény csillag alakú kiszögellésekkel. A kartust üresen hagyták.

Jessenovitz (p. 10.)

Kettős kerettel, lépték: 9 cm 150 öl. Az Una és a Száva védelmében három őrtorony, valamint a Szávának nemcsak a bal, hanem a minden oldalról vizekkel védett jobb partján is házak (19 db) láthatók. Csak a részletekben tér el a Vol. 21. p. 9-től. Egyetlen felirata sincs.

Jessenovitz (p. 11.)

Kettős kerettel, lépték: 9,5 cm 150 öl. Csak részleteiben tér el a Vol. 21. p. 9. és p. 10.-en található helyszínrajztól. A folyók találkozásánál lévő sziget csücskében őrtorony, mögötte körben zárt, rendezett sorban házak, középen templom [„katonai falu”], a Száva bal partján ugyanez a kép, míg a Szávát a két parthoz kikötve lezárja egy hajómalom.

Az Album további helyszínrajzai:

p.12. Dubica, p.13. Kastanovic, p. 14. Novi Novum, p. 15. Zerin, p. 16. Pedaly, p. 17. Gvozdansky, p. 18. Sluin, p. 19. Kremen, p. 20. Dresnik, p. 21. Gratsatz, p. 22. Lapats, p. 23. Poritsovatz p. 24. Svonigrad, pp. 25 – 27. Titel, p. 28. Betskerek, 29. Betskerek, p. 30. felirat nélkül, p.31. felirat nélkül, pp. 32–33. felirat nélkül, 34. Sablia, 35. Sablia, p. 36. Becs, p. 37. felirat nélkül p. 38. Kanisa, p. 39. Kanisa p. 40. Szeged, p. 41. Szeged felirat nélkül p. 42. Csanad,

p. 43. Csanad felirat nélkül, p. 44. Arat, p. 45. Lippa, p. 46. Lippa felirat nélkül, p. 47. Lippa, p. 48. Vepries, p. 49. Veries, felirat nélkül, p. 50. Facset, 51. Facset felirat nélkül , p. 52. Lugos, p. 53. Lugos felirat nélkül, p. 54. Sidovar., p. 55. Sidovar felirat nélkül, p. 56. Karánsebes, p. 57. Buccaritz, Maroarita, Torio Ree. P. 58. Karánsebes, p. 59. Karánsebes felirat nélkül , p. 60. Egris, p. 61. Egris felirat nélkül, p. 62. Bokcsan, p. 63. Bokcsan felirat nélkül, p. 64. Meadia, p. 65. Meadia felirat nélkül, p. 66. Versitz, pp. 67–68. Versitz pp. 69–71. Bosna menti felgyűjtött erősségek, p. 72. Doboy, p. 73. Deschen ostroma, p. 74. Magoley 1697. okt. 30-i ostroma, p. 75. Prantuk, p. Visoka, p. 71. Seralia, p. 78. Jajcza.

II. Observationes astronomicae

Observationes astronomicae hungaricae habitae a Comite Ludovico Ferdinando Marsili in Castris Hungaricis, Anno 1696 Circa Solem, Lunam, Planetas, ac Stellas Fixas cum Figuris.

Originalia Mss.¹¹³

Altitudines solis meridianae observatae a I. C. M.

A. R. CI. DCXCVI. observationum Budae habitarum descriptio

Hic minus feliciter, quam optaveram observationes mihi peragere licebat. Nam cum 13/23 Maji tempore vespertino huc cum sociis applicarem, et sequenti die in proxima urbi insula, instrumenta mea debito modo sub dio erigerem, continua nubium velamina non minus de die, quam de nocte ita Coelum obtegebant, ut sidera nec per fissuras quidem aspicere daretur.

Spes erat, hujus diei jacturam sequentis serenitate resortum iri; nec omnino vana, siquidem liberiori vultu die illum utpote 15/25 Maji Phoebus aspiciebat, mihiq; inveniendae Lineae Meridianae ansam praebebat; quam ego alacriter arripiens, nulli parcebam labori, quo

¹¹³ BUB Mss di Marsigli, Vol. 100. I. 1–47.

minus modo supra jam descripto eam acquisivissem, quam vis nec hoc die labor satis feliciter successerit, nubesque post meridiem increbrescentes paucas Solis altitudines observare permiserint. Interim Meridiani locus utcumque certus ita erat inventus.

Nocte illa fixarum observationes instituere volentem nubes undique Caelo illitae impediabant.

Haud clarior illucescebat dies sequens 16/26, imo multo crassioribus nubibus observatur, quae adeo largam fuit pluviam demittebant, et tanquam ingruente nocte rariores fieri ac diffugere videbantur; tamen ingratus illarum reditus, hinc inde denuo advolitantium, vel interpellabat observantem, vel quas habere contigit observationes, erroribus involvebat. Quare cum ista Coeli tempestate param me efficere viderem; et vero ditius in uno loco haesere temporis ratio haud permetteret, jam de itinere crastina die proseguendo cogitabam. Sed haec praeter opinionem pulcherrime omnino exoriebatur, ita ut hesternam non potuerim non mutare sententiam, et hac quoque vice hic permanere constituerim.

Quare quesita iterata linea meridiana, eaque in pristinum incidere locum deprehansa; acuum Magneticarum declinationes tuto ad eam mihi examinare licebat, quas in sua tabula videas. Noctem vero insequentem primario fixarum nonnullarum observationibus,

quantum quidem per nubeculas, quibus nec tum aer omnino caruit, licebat, impendebam et ex altitudinibus meridianis Spicae, 33. 2'. Arcturi 63. 26' et Polaris minima, 45. 6', levissime sane differentibus colligebam Elevationem Poli Budensem assurgere ad grad. 47. min. 25' vagy 26'.

Deinde etiam circum jovialium situm certo temporis momento observabam; quem suo loco depictum videre licet.

OBSERVATIONUM COELESTIUM

BAJAE

habitarum

descriptio

Die 1 Junii st. n. hor. circiter 1 pomeridiana navi feliciter hic adveniens, sine mora instrumentorum meorum apparatus applicabam, ut crastina luce ad instituendas observationes omnia parata essent atque in promptu.

Itaque exorta ea, cum mira esset Coeli serenitas, more consulto ex observatis ante et post meridem Solis altitudinibus, Coeli medietatem rimabar, eamque in tantum quidem exacte inveniebam, quantum ad capiendas stellarum altitudines maximas omnino sufficebat.

Cum quidem negotio nox illa, utpote aero purissimo atque

defoecatissimo, mire arridebat. Primus igitur Arcturus in culmine positus loci mihi significabat fixum; siquidem ex ejus altitudine, quae erat 64. 40' altitudinem Poli eliciebam 46. 16'. Post hunc Lanx austrina librae itidem fastigium obtinens, altitudene sua idem pene indicabat: erat quippe ea 29. 6', unde Elevatio Poli provenit 46. 9'. Circa Polum quoque eam, quae est in humero Ursae minoris, culminantem observatam, ex quo ejus altitudine 60. 44'. Polum elevatum intelligebam 46. 9'.

His igitur observationibus, utpote ad praesens negotium sufficientibus hac vice acquiescens, ad Jovem me convertebam eusque cum satellitibus suis positum more solito annotata, quem suo loco videor.

Dies 3 exoriens quidem pulchre affulgeret, inque ea serenitate nonnulla etiam post meridiem horas permaneret; oppurtuna mihi sic investigandae denuo lineae Meridianae praebebatur occasio, quae etiam cum hesterna omnino correspondebat. Sed appropinquantes nocturnae tenebrae, ingratas secum vehebant nubeculas, adeo ut fixarum heri observatarum culminantium affectus impediretur, cum interim, cum satellitum suorum ordine, et Martis cum fixis proximis configaratis observatio non omnino negaretur.

Diem quartum et quintum, tam venti vehementissim, quam nubes et imbres maximi mihi auferebantur; jamque temporis, quod hic

commorabamur, longinquitas abitum rursus svadebat, cum ecce inopinandi dies 6 pulchre admodum surgeret, mihiq; ad repetendam priorem ilam fixarum observationem utique faveret.

Repetens ergo eam, Arcturi quidem altitudinem meridianam 64. 38', et exinde Elevationem Poli 46. 12': Lancis vero austrinae 29. 6' et exinde Elevationem Poli 46. 12' ; in humero denique Ursae minoris 60. 45', adoque Poli altitudinem 46. 10' deprehendebam.

Jam licet aliqua inter hasce observationes sit discrepantia, siquidem statim exactitudinem habere posse; interim tamen citra 3 errorem certo statui potest Elevatio Poli Bajensis 46. 10'.

Quod item de Jove et Marte hac nocte annotaverim, suo loco videri potest.

Quare quaesita iterato Linea meridiana, eaque in pristinum incidere locum deprehensa, acuum Magneticarum declinationes tuto ad eam mihi examinare libebat; quas in sua tabula videas. Noctem vero insequentem primario fixarum nonnullarum observationibus, quantum quidem per nubeculas quibus nec tam aer omnino caruit, licebat, impendebam, et et altitudinibus meridianis Spicae, 33.29 Arcturi 60.26' et Polaris minima 45. 6', levissime sane differentibus colligebam. Elevationem Poli Budensem assurgere ad grad 47 min. 25' aut 26'.

Deinde etiam circum Jovialium situm certo temporis momento

observatam; quem suo loco depictum videre licet.

OBSERVATIONUM COEL:

ad Confluxum

DANUBII ET DRAVI

habitarum

descriptio.

Dies erat 9 Junii, sed ad noctem jam inclinans, quo per Dei gratiam, felicitates et incolumes hunc locum contigeramur.

Cum igitur sequenti die, qui erat Festum Pentecostes, instrumentis explicatis ac in debitum situm erectis, tempore ante meridiano nonnullas Solis altitudines, pro investiganda liea merid. capere coepissem, a nubibus post meridiem advenientibus, totque Coelo sese insinuantibus, ab incepto rursus desitere cogebam.

Nec magis dies 11 proposito favebat meo, quamvis impuritates illae, nocte maximam partem Coelo abstersae, uni atque alteri observationi circa stellarum configurationes habendae locum mihi facerent.

Sed multo sereniori, multoque puriori luce dies 12 fulgebat, ita, ut nullum omnino obstaret impedimentum quo minus in Meridiani locum inquirere potuissem, Quo accurate satis invento, utpote tot observationum conspiratione comprobato, nocte illa unius atque

alterius fixae observata altitudine merid. Elevationem Poli scrutabar, harumque ex altitud. Arcturi 65. 13'; Humeri Ursae minoris 60. 11'; in manu sinistra Ophiuchi borealis 41. 35', lucidae in medio coeli serpentis 51.50'. per declinationem singulis competentem deprehendebam esse inclusa intra grad. 45.min. 35. et 45. 37'.

Alias item curioseas Planetarum cum fixis constellationes, et Jovis praecipue satellitum brevi temporis spatio varie mutatum ordinem huc nocte annotatam, quae omnia suo loco descripta reperiuntur.

Dies 13 cum praecedenti serenitate haud multum cederet, lineae meridianae nova inquisitione instituta, eundem eam cum hesternam locum occupare deprehendebam. Cumque in ipso meridies momento libero vultu Sol terram aspiceret; altitudinem ejus meridian. observare mihi licebat, qui tunc, utpote maxime conspiciebatur.

Hac quoque die acuum Magneticarum declinationes ad meridianum utpote jam certiores, facta applicatione inquirebam quam in sua tabula videas.

Appropinquante nocte Coelum, contractis undique nubibus, posteriores observationes negare videbatur. Sed praeter spem serenitas aliqua reiiit, adeo, ut tantum non omnium heri observatarum fixarum altitudines meridianas iterata vice capere mihi concederetur. Deprehendebam autem humerum Ursae minor in 60. 9'. altum,

licidam vero in medio colli Serpentis 51.49'. quarum altitudinum licet prior illa Polum in 45. 32' collocat; quia tamen cum posteriori praecedentes magis conspirent, hanc ad designandam Poli celsitudinem totius ampleximur , ut adeo ea sit 45.36'.

Sed et alias hac nocte habere observationes per Coeli serenitatem licuit, quas in suis singulis tabulis vide.

Die 14, qui Coelo gaudebat sane purissimo altitudinem Solis meridianam venabar 67. 44'.Et spes erat, sequente nocte observationes superiores tertia quoque vice instituere; sed contractis nubibus vana; praeter quod solum Arcturum in culmine haerentem conspecere dabatur, cujus tum supra horisontem elevatio erat 65. 13'

OBSERVATIONUM COELEST[IUM]

pro investiganda Elevatione Poli

SEGEDINI habiturum

ipso sub SS. Trinitati Festo

Tandem die 17 Junii,feliciter hic adveniebam, instrumentorum meorum fabrica integra atque inviolata hic usque conservata.

Haec ergo die 19 ejusd. in Illustriss. Dn.i Comitum mei horto satis quidem amplo, et, cum totum Coeli Plenisphaerium praeter ipsum horisontis cum eo contactum a parietibus nempe interceptum, exinde

liberrimo aspectu pateat, ad praesens negotium maxime opportunus, decenti ordine erigebam, quam proxima aeris serenitate illa ad observationes adhibiturus.

Primus erat dies sequens 20, quaem serenitas clarissima exornabat.

Nec ego hinc quicquam moratus, lineae mer. inquisitionem, qualem, ratione maxime suffragante, nunquam hactenus solitus eram, accuratissimum instituebam. omnisque hoc ipsum tempus esset solstitii, ob declinationem Solis intra 3 aut 4 dies, medium 4 aut 5 horas, mihi pene variantem, eo certius. Nec minus agebam feliciter, deo tot puncta asimuth alia in plano horisontis ad urgum sane normaliter sita, eundem plane Meridiani locum exhibebant.

Diei 23 egregia claritas ad repetendum laborem me invitabat, qui eundem, qua nuperrime, felicitate gaudebat, umbras nempe Solis easque cum novissimis altitudines habentis eadem feriente in azimutha puncta, quae adeo eandem meridianam indicabant.

Postquam igitur certus esse poteram, verum Meridiani locum me invenisse, quotquot deinde noctes ab impuritatibus vacuae contigere, eas, praeter observationes Satellitum Jovis, et siquae alia notata digna erant, capiendis unius atque alterius fixae (namque enim opus esse pluribus, et unum saepius accurate observasse, idem mihi esse videtur, quod praeses) altitudinibus meridianis pro habenda

Elevatione Poli impendebam, idque per longe plures, quam in aliis locis, dies continuabam, ut adeo imo plane, supervacuum foret, singularum noctium observationes verbis describere, cum eas tabulae quoque suae fideliter ac sincere exhiberat. Elevatio autem Polis ex observatis prodibat 46. 16'.

OBSERVATIONUM COELEST:
pro investiganda Elevatione Poli
in CATRIS prope TITUL
habitarum Descriptio

In Castris quoque et inter medias Martii satellitum turbas coelestibus vacabam contemplationibus. Erant autem ea unum circiter milliare a Titul dissita, quamvis non tam secundum latitudinem, quam longitudinem, ut adeo in Castris Elevationem Poli observasse per inde sit, ac si in ipso castello Titul fuisset observata.

Cum igitur 16 Julii feliciter, Deo sit gloria, huc venissem; primum erat desiderium, ut nubes Coelo fugatae liberam mihi astrorum aspectum concederent inventa tamen prius linea meridiana.

Ad quod negotium dies sequens 17 ob serenitatem suam aptissimum atque promptissimum sese exhibebat, nec minori in Meridiani

inventione felicitate gaudebat, adeo, ut tot in eundem locum conspirantibus umbrarum motis, de certitudine nullus fere relinqueretur dubitandi locus.

Sed tamen et sequenti die, cum praecipere tam puro Sole fulgeret, majoris certitudinis ergo eundem repetebam laborem, qui etiam pari cum hesterno effectum gaudebat, ita, ut idem Meridiani locus emergeret.

Nocte igitur illa primo unius atque alterius fixae altitudines meridianas capiebam, quas praeter alias observationes ibidem habitas, in sua quasque tabula descriptas, pluribus etiam insequentibus, repetens, Elevationem Poli loci illius adeoque ipsius prope castelli Tituli deprehendebam esse 45. 20'

SOLNOCI

Regressus ex Castris die 3 Augusti, Segedinum die sequenti 4, non ultra triduum hic morabar, die scilicet 6 impositis curru instrumentis meis Astronomicis Sonocum tendebam, ubi etiam octavo ejus d. Dei gratia, feliciter adveniebam.

Heic, cum commodior non haberi posset locus, in medio oppido, quamvis nihilominus in secessu aliquo, et ubi a transeuntibus damnum inferri non poterat, instrumentorum meorum machinamentum erigebam, ipso adhuc die, quo adveneram.

Die statim sequenti, utpote serenitate pulcherrima praedito, quaerendae meridianae negotium aggrediebar, tanta quidem in ea felicitate usus, ut plures umbrareum a filo perpendiculi in Asimutho, quam maxime fieri potuit, ad horisontem normaliter posito, projectarum notae, eundem Meridiani locum minstrarent, cumque adeo sua constare certitudine simul edocerent.

Tenebris igitur nocturnis astra visui sistentibus, quarundam fixarum altitudines meridianas venabar, quae in sua tabula possunt conspici.

Majoris etiam certitudinis ergo, una atque altera adhuc vice (temporis tamen ratione penes habiti) easdem repetere observationes necessariam videbatur. Sed omnes fere insequentes noctes nubium impuritatibus maculatae, desiderium nisi frustrabantur; certe non omni ex parte implebant; siquidem nullius fixae altitudinem mer. altera atque secunda vice habere contigit, praeter unius Aquilae caude, cujus altitudo tertia quoque observatione, quae semper eadem erat,, comprobata atque confirmata fuit. Et hoc mihi denique satis erat; cum (ut supra memoratum) unica eadem stella saepius accurate observata idem praestare videntur, quod plures. Polus interea ex hisce observationibus supra horisontem Solnocensem elevatus colligebatur 17. 9'.

AGRIAE.

Solnoco die 15 Augusti descendens recta Agriam proficiscebar, quam etiam sequenti 16 solíciter, sit gloria Deo, attengebam.

Oppidi huius Gratosus Dn. Praefectus, studii Astronomici amator haud sane ultimis annumerandus, locum mihi negotio meo satis sane commodam, et quem pro libitu mihi eligere licebat, libentissime concedebat; locum nempe editum valde, in secessa positum, et ab hominum turba plane remotum; una cum habitatione illi proxima, ac solitudinis magnae, ejusque non ingratae.

Hoc ipso loco die sequenti 17 summo mane instrumenta mea apparabam, ac ad habendas iis observationes decenti et comodo ordine disponebam; cumque ille dies aliquam prae se ferret serenitatem, utcunque eum ad quaerendam lineam mer. opportunum ratus, ad id negotium me accingebam; et licet nubes itentidem intervenientes meridiana inventa valde redderent difficilem; interea tamen nihilominus verum, vel profecto vix sensibiliter a vero disserentem Meridiani locum hac observatione fuisse inventum, sequentis diei observatis edocebat.

Pro invenienda igitur hujus loci altitudne Poli, prima statim sequenti nocte quarundam fixarum culminantium altitudines rimabar, quas in sua tabula videas.

Puritas diei sequenti, et Coelum purum, sordidus defaecatur, ac Sole

mire co(a)erusso quamsi superbiens ad iterandam lineae mer. investigationem me invitabat; quam quidem cum hesterna quam proxime convenientem deprehendebam. Et nocte ergo fixarum heri observatarum altitudines mer. iterata vice capere necessarium existimari, quae uti cum hesternis et postera etiam nocte observatud congruunt, tabula quoque exhibet. Ex hisceae autem observationibus emergit supra horisontem Agriensem sublimem esse Polum 18. 0'.

BUDAE,
altera vice.

Sed et Buda mihi revisenda erat, observationesque coelestes ibidem instituendae, eo quod priori vice, coelo quippe haud propitio, vix ullas habere contigit observationes, adeoque meo certa Elevatio Poli horisontes illius colligi potuit.

Jam vero purissimi dies, talesque pariter noctes egregie favere negotio meo.

Postquam enim Pestum die 26 Augusti, quert Solis, feliciter, sit gloria Numini, attingeram, ibique forte occasionem nactus eram, in civis cujusdam areola (ut profecto ad fruendum? Poli affectu loco satis magnó) ab hominum lustra plane remota et in secessu sita, instrumentorum meorum apparatus exponere sine mora die 27

negotium aggrediebar, eoque ipso Linea meridiana inquisitionem quam potui accuratissimam instituebam.

Ut igitur propositum meum assequeres, fixarum aliquot altitudines mer. earumque plersque easdem tribus sese insequentibus noctibus venabar, quas in sua tabula, si cupis, vider licet.

Hoc interim heic memorandum esse duxi, ex hisce observationibus elicitam esse eandem fere cum priori illa poli Budensis sublimitatem, nimirum 47. 24'.

Sicque peractis, per Dei gratiam, quae erant peragenda die 30 Augusti Buda cedebo; ac tandem etiam relicta Hungaria, die 1 Sept. Viennam revisebam.

Deo Protectori summo sit laus et gloria, quod me manu sua potenti deduxit ac reduxit, sanitatemque atque incolumitatemtissime largitus est, ut commissum mihi negotium viribus integris expedire potuerim, husque suasque creaturas pulcherrimas Coelo undiquaque disseminantes, ac lampadum instar splendidissimarum sublimi fulgentes oculo nunquam non sano intueri licuerit. Me quod concernit, Deum ac conscientia testes habeo; labores hos maxima a me cura praestitos esse; quantumquumque etiam forte horum affectus ab aliis discuset? . Deus interim facit, ut optati inde fructus proveniant Gloriae nimirum suae augmentum, et studii pulcherrimi,

veroque coelestis accrescens in plurimorum hominum animis favor
amorque.

III. In Nomine Sanctissimae, et Individuae Trinitatis

Notum Sit Universis, et Singulis, quorum interest, aut quomodocunque interesse potest.

Quemadmodum in Sacro pacis foedere inter Seren. Potent.^{um} Principem, ac Dnum, Leopoldum I.^{um} Romanorum Imperatorem, Semper augustum [complea titl.] ex una, et Seren.^{um} ac Potent.^{um} Principem et Dnum Mustapha Han [...] Ottomanorum Imperatorem ex altera parte, Carlovitzii Sancitae, inter alias conditiones decretum fuit, ut ad plenariam tantae pacis executionem deputati utriusque Commissarii conventos inter ambo Imperia limites reipsa statuant, atque determinent: assistente auxilio Divino a delegatis ad id Commissariis, nominatim quidem Caesa. ^a ex parte Ludovico Ferdinando Comite Marsigli (titl). Ex parte autem Sultani Ibrahim Effendi, Capigi Bassi et permutatis ab initio, atque alteri ab altero traditis Plenipotentiae suae, Tabulis, Decreti illius executionum nunc tandem rite esse factam, praedictosque limites, Salvo quidem unico tractu Novensi, qui in controversia adhuc est, ab Aulis tamen componenda; legitime esse statutos, atque determinatos.

Illorum igitur limitum praesens conficere Instrumentum Universale,

eosque sic ultima confirmatione corroborare, Nos praenominati ambo Commissarii volumus, eum plane servaturi Ordinem, quod in ipsa limitum constitutione usi fuimus.

Atque ut clarius cuncta pateant, et, quae alias in tam vasto limitum tractu facile obrepere potest, confusio omnis evitetur, naturali distinctione fluminis Danubii eos dividere e re visum est; ita ut pars citerior respectu loci Congressus Carlovitzii (Cis-Danubiales, ulterior Trans-Danubiales imposterum nominentur, utrique deinde iterum in minores partes subdividendi.

Limites Cis-Danubiales.

Pars 1.ma

Linea Ducatus Sirmiensis Sclavoniae partis.

Factum igitur fuit in Nomine Dei limitum initium in Ducatu Sirmiensi ad ripam Danubii, quae est e regione ripae Tibisci fluvii, ibidem in Danubium se exonerantis, seu potius e regione confluentium anguli ripae Titelianae appositi, exigente ita artic.^o 4.to Instrumenti pacis, loco scilicet, decem circiter perticas Belgradum versus a Salankamen dissito; ibidemque cumulus primus (Unka vocare solent incolae) et major, et artificiosior reliquis, et maximam partem ex lapidibus, primum quippe confinii Signum est erectus;

Dehinc ad Summitatem usque montis alii quatuor, et ab ea Summitate, recta versus Moravicium linea continuando, usque ad Savum fluvium 208. cumuli sunt positi, in locis, atque territoriis, quae sequens descriptio exhibet:

In pagorum olim Grabovza, Kiirzadin, Inghie, Schulantintza, et Topoli districtibus, indeque penes desertam quandam ecclesiam in territorio Jankovza Sitam, et parti Caes.^{ac} appertinentem in vineis Schatrinza ad Kukias, penes territorium Irick, Ciunduna, et in districtu Viscianovza, non procul a via Mitrovicium tendente, et tandem in ipsa Savi ripa.

Porro fluminis Savi flexum circumeundo, in loco Hisir Chians antiquitus nominato, utpote priori cumulo in eadem linea recta opposito binae ingentes arbores incisione sunt notatae, et non procul inde penes Sylva tres cumuli penes viam quatuor: in aperto quodam loco unus quem alii duo in aperto campo sequuntur, penes arundinetum unus, aliusque iterum e regione prioris. In medio aperti cuiusdam campi unus, quem rursus, duo alii, et hos unus penes quercum positus, sequunt. Dehinc binae ingentes arbores characteribus notatae limites indicant. In loco aperto cumulus unus. Alius quadrantis horae spatio a priori distans, in nemore Moravizio arcu proximo. Alii iterum duo in aperto quodam loco. In districtu veteris pagi Lachinzaunus, et in Filetinza limitibus duo; in territorio

Scharkodin, et Pogotova tres; non procul item Moravizio ad Sylvam unus. Denique in ripa amnis Bossut e regione Arcis Moravizii, ultimus aliisque major cumulus est erectus; ita ut a ripa Savi fluvij usque ad amnem Bossut 29. cumuli sint perfecti.

Hinc autem ipse amnis Bossut ad eum usque locum, ubi antiquo suo alveo in Savum fluvium se exonerat, confinium facere in supra dicto pacis Instrumento conventus, limitesque Sirmy hucusque tam naturalibus, quam artificialibus Signis taliter sunt determinati.

Quid quid igitur est ad dexteram, respectu a primo cumulo infra Salankemen posito venientis, ad Aug.^{mi} Romanorum, Quid quid vero ad Sinistram, ad Ottomanorum Imperatoris ditionem pertinet.

Pars 2.da

Linea Savensis inter Regna Sclavoniae, et Bosniae.

Quemadmodum prescriptum est in Articulo 5.to Instrumenti pacis, ut ab ostio amnis Bossut in Savum effluentis, usque item in Savum elabentis Unnae fluvij ostium Savi altera quidem pars ipse Savae fluvius partem limitum naturalem constituat; ita haud necessarium fuit, Signis artificialibus istum limitum tractum determinare .

Ripa igitur ascendenti dextera eique proxime adjacentia territoria

Regni Sclavoniae, Possegatzacestas in Potent.mi Romanorum Imperatoris: ripa autem Sinistra, eique item adjacentia territoria Regni Bosniae, Znornicks, in Ottomanorum Imperatoris possessione manent.

Insulae vero quae in hoc Tractu Savi reperiuntur, ipseque adeo fluvijs Savus, tum ad navigationem ultro citroque, tum ad alias comoditates utriusque partis Subditis communes sunt.

Specificatio

Insularum in praedicto Savi Tractu reperiundarum

Prima Insula Razka, a praedicto amnis Bossut confluxu, Sursum eundo, quatuor horis ditans, Savique ripae Bosnensi propior.

2. ^{da} Kopan nominata, 12 horis a priori distans, eidemque Savi ripae propior.

3. ^{tia}. Rastoviza ripae Savi Caes-ae vicina.

4. ^{ta}. E regione Brood, ripae Bosnensi vicinior.

Haec Insula Brodensis, cum, Sicuti reliquae, utique parti communis esse deprehenderetur; ideo Super structa ei duo Valla, et domus amore pacis solo sunt aequata, milites vero Caesarei, et omnis alius apparatus bellicus ex eo deducti.

Dehinc usque ad Jessenoviz, quamvis aliam adhuc existere Insulam,

non sit deprehensum, casu tamen, quo aliqua, vel plures deprehenderentur; illae, uti reliquae, omnes communes sunt.

Pars 3.^{tia}

Linea Unnensis inter Croatiam Cis-Montanam, Savensem; et Bosniam.

Pars ista limitum incipit a ripa citeriori, Sive ascendenti Sinistra fluminis Unnae, ubi in Savum fluvium se exonerat, penes Palankam Jessenoviz; quamvis enim ante huius Palankae portam exiqua quaedam insula existat, quae vigore Art. 5.^{ti} sub Imperio Romano manere deberet; quoniam tamen ob diversas aquae mutationes variae de illa insula ortae sunt controversiae tandem Mstas Sua Caes.^a considerando incolarum istius palankae commoditate, praedictam insulam ipsis amore pacis pro libero navium appulsu, transitu, et quiete utriusque partis concessit.

Fluvii istius Unnae praedicta ripa Sinistra usque ad terminum hactenus nondum decisum, Sed ab aulis determinandum, juxta art. 5. tum limites naturales facit, ita, ut eousque totus Unnae fluvius cum suis Insulis in Romanorum Imperatoris „omnis autem terra Bosnensis in Sultani, potestate manent. Unde non modo Palanka Jessenovitz, Dubiza, et Doboy, sed etiam tres illae turres, una Slabin dicta, quae

ultimis temporibus Semper fuit vacua et deserta; altera Dirnova? , maxima partem destructa” et Tertia Sofu, quae inter has tres Sola praesidio hactenus fuit munita, et qua excepta prores duas haud licitum est restaurare, multo minus praesidiis munire, Ottomannorum possessioni sunt restituae.

Novi autem Vetus cum suo territorio a Caes.o praesidio tamdiu possidebitur, usque dum controversiae propter istum tractum exortae erunt compositae.

Causa propter quam Tractus Novensis indeterminatus hactenus relictus est.

Quum ex parte Fulgid.^{mae} Portae praetensio fuerit facta tam demolitionis fortalitii Neo-Novii, quam ipsius territorii, ex parte Croatiae siti, et durante ultimo bello a militia Caes. extracti, semperque hactenus conservati, atque possessi..., in SS. Capitulationibus tamen, neque ut destrueretur, neque ipsius territorium ut restituatur, expressum sit, hinc praetensioni isti, utpote pacis fundamento: possideate uti possidetis, aliisque rationibus pacis Capitulationibus fundatis, et a Commissario Caesareo tam scripto, quam oretenus Turcico probatis, contrariae ab eodem Caes.o Commissario est repugnatum, protestante simul si forte unum aut

aliud verbum controversias has Novenses tangens in Instrumento turcico reperiretur, quod pro invalido fit habendum; si quidem in hoc negotio aularum Sententia est expectanda.

Controversiae istae, quando erunt compositae, Nos ambo Commissarii convenimus, ut, primumque ab utraque Parte sub legati erunt ad distinguendum limitibus etiam illum tractum Novensem, uterque Scriptum sibi invicem dare debeant Instrumentum particulare executionis ejus; idque penes nostrum hoc Universale Instrumentum inter utriusque Imperii Archiva asservetur, ea cum legalitate, ac si de verbo ad verbum huic Instrumento Universali esset insertum.

Pars Quarta

Linea Partis Croatiae Cismontane, seu Savensis, a Monte Klepala usque ad Confluentes Glinae, et Glinizae fluviorum.

Tractu igitur Neo-Novensi ob dictas controversias vacuo relicto, reliquorum territoriorum confinia sunt statuta; et incipiendo a monte Klepala ubi juxta expertorum incolarum assertum Gosdansky Caes. ae et Busim Ottomannicae Arcium territoria conveniunt, cumuli positi sunt locis Sequentibus:

In medio praedicti montis Klepala.

Hinc in via.

Abhinc in monte Radovich in loco in loco Corna Jamniza, ad dexteram viae.

Prope angustum transitum ad sinistram viae penes betulas.

In terra Radovich, medioque Vallis Dabrina super antiqua via.

Ad sinistram apicis praefati montis Radovich.

In eodem monte Radovich ad dexteram viae ad cuius sinistram Dabrina fluvulus praeterfluit.

In vertice montis Radovich ad sinistram viae.

In vertice noti montis Jamnick.

Ad sinistram praefati montis Jamnick, penes notum Stagnum Ergiavecz.

In vertice montis Duorza, inter duos rivos Cere, et Lubinae, et pariter inter duas vias.

In loco Jelova Gora ad dextera viae.

In loco Metle e regione praesii Busim ad Sinistram viae.

Ad dexteram in concursu Viarum arcium Busim, et Gosdansky in Bukov Klanza.

In vertice montis Nicolina Klanaz inter duas vias.

In via Nicolina Kossa dicta, descendens in fluvium Rudastiza.

Prope Vallem Nicolina Kosta.

In Valle Radastiza ascendendo, penes fontes grabovza ad sinistram viae.

In loco Radachka Ravaiza ad dexteram viae.

In loco Stara Strasbendza ad sinistram viae.

In confiniis Gunlik et Stara Strasbeniza ad sinistram viae.

In Gunevza Golle ad dexteram viae.

In monte Radonicha Glaviza, cuius ad dexteram Jassenovpotok, ad sinistram autem Bubigapotok seu rivulus.

In eodem monte inter eosdem rivulos.

Ad dexteram eiusdem montis in Superficie.

Penes Vallem verh platina ad sinistram viae Verslovpotok dictam.

In loco Regiebovza, aut alio nomine Ruiska, circa magnum arborem cumulus pariter magnus, vicinaeque arbores resectae sunt.

In Gerleviz monte circa praegrandem quercum, ubi arbores sunt notatae.

Circa arborem Sorbi incolis Oskorus dictam.

Abhinc, Brestova, et Binick rivuli faciun confinia, et erectus est penes silvam cumulus.

In nominata arce Boinick super Semidiruta turri.

E regione eiusdem destructae arcis in valle Hurianstiza.

In monte Kolun circa quercum.

In proximo loco ad dexteram viae.

Penes rivulum Grabovza ad dexteram quoque viae.

In monte Chehaja Kossa a dextris.

In eodem monte a sinistris.

In eodem monte a sinistris, ubi quercus grandis cruce signata est.

Ad confluentes Zemeridza, et Bakola rivorum in ripa ulteriori.

Ad rivulum Ioanis ad viae Sinistram.

In monte Ioanis Kossa.

Penes rivulum Sayn, qui rivus dehinc usque ad suos fontes pro confinibus est.

Penes rivulum e regione sepulchri Sayn.

Penes Sepuchrum Sayn.

In monte Dabrina ad dexteram viae.

In monte Krivaja, ad Sinistram viae Lumbardenik nominatae.

In eodem monte ad Sinistram viae.

In declivitate ad rivulum tendente.

In infima declivitate.

In loco Sasin Kossa ad scaturiginem rivuli Bukov nomine.

In eodem monte Sasin penes eundem rivulum Bukov.

Hinc dictus rivulus, Bukov usque ad Glinizam fluvium, et inde porro Gliniza fluvius usque ad suum confluxum cum Glina fluvio confinia faciunt.

Denique in ipso praedictorum fluviorum Gliniza, et Glinae confluentium angulo ulteriori.

Et cum hoc cumulo pars ista limitum artificialis desinit.

Linea confluxu Gliniza, et Glinae fluviorum usque ad Coranam
fluvium

A praedicto Cumulo conventum est, ut Glina fluvius confinia
faciat usque ad locum eum, in quo fluviolus Rabina a Sinistris
veniens contra fluvium Glinam Sursum eunti in eundem fluvium
Glinam se effundit. Unde in ipso huius confluxus angulo denuo
cumulus est erectus, a quo cumulo ipse fluviolus Rabina ad originem
usque Suam naturales limites praebet.

Hinc vero ad distinguendum territorium arcis Caes. ae Szluin a
territorio Arcis Ottomannicae Tersatz, positi sunt cumuli sequentes:

Penes praeditum Originem fluvioli Rabina super monte.

In Cetinovo bilo, sive monte Cetin, in via circa quercum.

Ad dexteram montis Cetinovobilo, in loco Kabillovo Razboiste
vocato.

Trajecto fluviolo Grabovza ad dexteram eius partem, penes montem
in ripa.

Inde descendendo penes dictum fluvium Grabovza.

Trajecto iterum fluvo Grabovza super monte Cetin ad originem fluvii
Kirladiosa circa quercum.

Ad Kirlandusa fluviolum.

Supra verticem Collis Gnovinza Sellische dicti circa quercum.

Super eodem Colle gnoiniza Sellische.

Super eodem Gnoiniza Sellische circa quercum.

Descendendo ad Coranam Fluvium, penes eiusdem, et Gnoinizae rivuli confluxum.

Et hoc modo praenominatarum Arcium Szluin, et Tersatz territoria in citeriori parte Coranae fluvii Sunt definita.

A Corana Fluvio usque ad Jessera Lacum

Hinc postmodum contra Coranae fluxum ascendendo ipse idem fluvius partem limitum constituit, videlicet

usque ad Cumulum, qui est erectus in ulteriori ripa Coranae fluvii, e regione parvae alicuius Insulae inter Sclop-Brod, et Strulizki Brod.

Cum enim Commissariis, limites ulterius continuare volentibus, magnae illae controversiae propter destructas arces Dresnick, Hurian, Boricovoz, et turrim lapaz diuturnum afferrent impedimentum, ita, ut, eum periculum apparuerit, quod idcirco se ab invicem separare vellent, a confiniariis Suppliciter rogati fuerint ut ad componendas has conthroversias medium aliquid terminum invenierent; denique Reversalibus Separatis et invicem commutato Instrumento Cis-

Danubiali iterum restitutio conventum fuit, ut pradiatae Arces, et turris Ottomannicae ditioni ea conditione tradantur, ut circum eas domus, et pagi extrui, agriculturaque libere exerceri possit; ipsae vero arces, uti de facto sunt, ita imposterum Semper destructae, atque desertae maneant.

Et hoc modo per medium regionis inter Szluin, et Tersatz interjacentis continuati sunt limites, et Sequentes erecti cumuli.

In Sylva penes Coranam fluvium sita inter duas paludes circa ingentem quercum.

In citeriori parte rivi, Hurianstiza in fundo Radovanova Kossa circa ulmum?.

Sub monte in citeriori parte rivuli Priviliza ad finem nemoris Hurianensis circa praealta quandem quercum.

In via Szluinensi inter signatam fagum, et quercum, circa positum ibi truncum quercinum.

In altitudine quadam Hurian versus respiciente circum albam fagum, et ingentem quercum.

Ante montem Maswina inter Breszovopolie, et Hunrianstiza originem circa betulam, qui cumulus e terra, et lapidibus erectus est.

Inferius ad montem Maswina circa praegrandem quercum.

Inter duas Scrobes Circum parvulam quercum.

In Rudenizkopolie circa quercum.

In loco verh Rudenizkopolie penes viam circa quandripidam quercum.

In eodem Rudenizkopolie circa quercum.

In eodem Rudenizkopolie circa quercum.

In verh Rudenizkopolie circa bifidam quercum.

Inter Plisniza montem, et Rudenizkopolie campum circa quercum.

Infra Plisniza montem Supra viam;

In Summitate montis Plisniza circa quercum.

Sub praefato monte Plisniza in loco delli Bassin Razbrii.

In Campo Rakovizensi penes viam Lumbardenik.

Trajecto rivulo in ripa altiori circa trunculum betulae.

Prope fluvium Rakoviza nuncupatum circa trunculum.

A quo cumulo usque ad Sequentem proximum ipse fluviolus Rakoviza ad medium quadrantem usque horae pro confinibus est.

Penes viam in planitie circa quercum.

Supra originem fontis Grabovza in monticulo circa quercum.

Infra collem supra Grabovza circa quercum.

Inter montem, et originem Grabovzae circa palum.

Prope Sartsasvol circa truncum betularum.

Penes antiquam viam ad Sinistram partem intra valles circa bifrondem quercum.

Versus montem Runiaviza.

Sub eodem monte Runiaviza.

Prope Melinarski Brod in Summitate ripae citerioris Coranae fluvii, infra viam penes Sylvam circa quercum.

Et hic iterum dictus modo Corana fluvius ipse limites naturales facere incipit, et sic eos continuat usque ad Iessera, unde oritur, qui locus etiam cumulo infra describendo est insignitus.

Adeo tota ita pars Croatiae Cismontanae hoc modo sit absoluto suisque limitibus distincta.

Pars 5.ta

Linea Croatiae Montanae.

A Jessera Lacu usque ad extremitatem montis Popistak

Ad distinguenda territoria Arcium Caesarearum Udwinia, et Graschaz a territorys arcium Turcicarum Bihaz, et Ostrovz, nec non Provincia Szerp, cumuli sunt erecti Sequenti Ordine:

In monte Puglia dolo, parte videlicet pagorum Plessiviza, Na Jesserskoput in Summitate, ex qua lacus Jessera in conspectum cadit.

Na Kopinita Kossa, na Schellieva put inter duas Summitates

Vranseverh na verh Plessiviza sub praecipiti aliqua summitate, quae est ad dexteram, erectus circa quercum.

In medio viae Tarkaschiz.

Super monte verh Kuk dicto.

In monte Vissoka Lonqua.

In via Lumbardenik montis Massin; in aperto quodam campo Dugopolina dicto.

Super monte Gradovita Kossa, alias Veliki Lisaz dicto.

In monte Zemernizza penes Bunnar.

In iisdem montibus Dabaristiza.

In Summitate montis Kupiruha dicti.

In cacumine rupis caltissimae Strasbeniza; unde prospectus in provinciam Szerp patet.

In Summitate Popina Klanaz, ad dexteram viae circa magnam arborem.

In calco vertice inferiori montium Popistak.

Hinc ipsa juga Popistak limite continuant, remanentibus ad dexteram Valle Korito, et Popinskopolie.

Postea denuo positus est cumulus in fastigio eiusdem montis Popistak.

Et tandem in rupe montis Raona Popistak.

Linea Croatiae Transmontanae, seu Maritimae.

Porro continuati sunt cumuli:

Ad pedem montis in angustiis Vilin dictis, ad sinistram viae.

In monte Gerni verh, sive Runiava Ilaviza.

In Campo Zuinopolie.

In Valle Zuinak.

In monte Kitta Berdo.

In Valle Metuliavi dolaz.

In Campo Bila Berda.

In Campo Hottansko bilo.

In Campo Hoton.

Et denique ultimus, et reliquis eminentior supra monte Debelo berdo, in eiusdem Summitate Medwidia Glaviza dicta.

Cum enim jam in viciniam Arcis Knin in Croatia sitae, et a Venetis de praesenti possessae, deventum esset; locus iste ex plenario consensu et iudicio Commissariorum, Caesarei, amborum Ottomannicorum, et a Republica Veneta Deputati unius, aliorumque tunc praesentium primatum, Seniorum, et militum, ipsum esse punctum illud, in quo tria confinia concurrant, declaratus, ac decretus, ibidemque magnus in cacumine cumulus ex lapidibus, ipsis Connissariis propriis manibus fundamenta jacentibus, erectus est; unius rei etiam peculiare confecimus Instrumentum, idemque alter alteri, Suo quique Idiomate, traddimus.

Quaecunque denique loca Bosniae evacuanda, et Vallum e regione Brod destruendum, almae pacis Instrumentum exigebat, rite sunt evacuata, Vallumque Brodense destructum,

Excepta Arce Veteris Novi, eiusque territorio, quod, uti supra cautum est, in Romanorum Imperatoris potestate manebit tamdiu, donec cotroversiae istae ab Aulis erunt compositae.

Statutis igitur hoc modo limitibus inter Sclavoniam et Croatiam, sub Imperio Caesaris existentiae Regna, et Bosniam Excels. Portae Subjectam, Salvo Tractu Novensi, Nos ambo Commissarii denuo affirmamus, quod quidquid est ad dexteram limitum descriptorum a Salankamen venientis, sit, et maneat in Romanorum Imperatoris, quiedquid vero ad Sinistram, in Turcarum Sultani potestate.

Limites Trans-Danubiales

Pars I.^{ma}

Limites Mediati a Podoliae Confinio usque ad extremum Wallachiae confinium.

Cum in almae pacis Instrumenti Artic. 1.mo expressis verbis perscriptum sit, ut Transylvania Romanorum Imperatori Subjecta, a Podoliae confinio usque ad wxternum Vwallachiae confinium suis

montibus, qui antiqui fuerunt limites ante ultimum bellum, a Moldaviae, et Wallachia, sub Ottomannica protectione existentibus provinciis, Separetur; iidem autem limites mediati inter ambo Imperia partis utriusque incolis fatis noti, extra omnem Semper controversiam fuerint; et in Instrumento pacis per antiquos limites prout Mjtas Sua Caes.a eos tempore Subscriptorum pacis Tractatum in actuali libera possessione habuit, satis expresse fuit determinati atque stabilit; Porta denique Fulgid.ma id desideraverit: hinc ob easdem rationes altelata Mtte Sua Caes.a in hoc annuente, praedictorum limitum individualis revisio atque determinatio hac viae omissa fuit, ipsi autem memorati antiqui limitem ac si de loco ad locum descripti et Instrumento huic Universali eo modo, uti de facto sunt, essent inserti, hisce confirmantur.

Pars 2.da

Ab extremo Wallachiae Confinio usque ad Marusium fluvium

Quemadmodum porro vigore Artic. 2.di. provincia Arci Temesvariensi Subjecta in Excelsi Impery Ottomannici possessione manere debet: ita ad rite separandam ab hac provincia Temeswariensi Transylvaniam soliti cumuli maximam quidem partem jam erecti; paucissimi, quos tempestatum incommoditates, rigida hyems, et altae

nimis nives erigi non permittebant, proximo fere, volente Deo, per certos a Nobis Sublegandos, nostraque ponendi limites facultate muniendos, erigendi adhuc sunt.

Hi posteriores, vigore Scripti particularis, internos conventi, locis erigendi sunt sequentibus:

Super monte Wurbur Murarul, ubi utriusque Imperii limites mediati cum immediatis concurrunt, e ubi est extremum Wallachiae confinium cum Transylvania et Baqnatu Temiswariensi.

Inde recto itinere Marusium versus pergendo:

Facsa Murarul monte.

Wurbur Gieul m.

Wurbur Branul m.

Gora Laposnick. M.

Wurbur Brislub Temisanul. M.

Kapul Kostura piatra.

Wurbur Pissinaga m.

Wurbur Murganul. M.

Wurbur Lullaja. M.

Sequuntur Cumuli de facto jam erecti:

Kapul Bucurnilor. M.

In Apice primo montis Jadrenermize cumulus ex lapidibus.

Super eodem monte.

In eiusdem montis descensu, a praecedente quadraginta circiter passibus distans.

Ad radicem eiusdem montis, Similiter fere a priori distans.

In eadem Valle.

In angulo confluxus Margae Margensis, et Margae Ottaczkekensis rivorum.

Et ab hoc cumulo ipse rivus Marga usque ad Suum influxum in Pistram fluvium, quod est unius circiter horae spatium, naturale confinium facit:

Inde continuant cumuli:

Ad radicem montis Kosta mare, e regione influentis in Pistram fluvium Margae Fluvii.

Super ipso eodem monte Kostamare, penes eminentiam quandam altior.

Super monte Oborsia Sternizori.

Super monte Wurbur Maguri.

Super Wurbur Losnizori m.

Super Jalul Kalugierilor penes viam circa parvam pagum.

In la Capucig dicta altitudine.

Super Smida Lumgrasina m.

Super Pojana Alunulor m.

Super Oborsia Cerni m.

Super Gicsora Miklansului monte circa juvenem quercum.

Super a Smida Ruski m.

In Kurmatura (sic) Ruski m.

In Kurmatura Ruski m.

In Summitate montis Cornu Ruski.

In Kurmatura Ruski.

In Smida m. circa fagum.

In pojana Lotrilor m.

In Kapul Jazulilor m.

Intra Jazuri m.

In Kapul Inlului Cerni m.

In Pojana Zalatrucului m. circa betulam.

In Kostaska m. circa fagum.

In Zlotronia m.

In Pojana Frazinolui m.

Super monte Irregerului.

In Facsa Kremeni m.

In Wurbur Mutului m. supra pagum Laussus, in ditone Caes.a

In Facsa Valle lunga, Super dorso praedicti montis.

Super Hodarul Maldiest m.

Super Jalul Serzului m.

In Jalul Krivini.

In Grunjulupului

In Jalul Magurescsi penes viam regiam.

In Jalul Slabatzka m.

In Wurbur Siursului m.

In Magurg Slabatzka m.

In Facsa taniaska m.

In Facsa hodarului m.

In Facsa Getseri m. in Sylva.

In Facsa Holgeleor m. in Szlva.

In kallia Dobri in Sylva.

In Facsa Grunului mare in Sylva.

In tre Dengi Super colliculae.

In Facsa Hegroului.

In Wurbur Dermocksi.

In Komora pred hodarul mare.

In Jalul Juniestilor.

In Zeaka monte.

In Oloinizel.

Ad radicem montis trans rivum Vallia Oloiniz.

In eadem Valle parum a priori distans.

Ultimus Cumulus in ripa Marusy fluvii citeriori et in Specie Super rupe Philipe dicta, et inde cum simul eo limites artificiales fuerint absoluti exceptis illis decem cumulis supra recensitis reliquis omnibus multo major, et maxima partem lapidibus constans.

Pars 3.^{tia}.

A Rupe Philipe usque ad Confluentes Danubii, et Tibisci fluviorum.

A rupe Philipe porro descendendo, naturalibus limitibus, ripis nempe Marusy fluvii citerioribus in pacis Instrumento ita dictis, seu descendenti sinistris, usque ad Tibiscum Fluvium, et inde ripis item citerioribus eius fluminis Tibisci, usque ad Danubium fluvium Regione, Caesareae a Banatu Temiesvariensi Separantur.

Quidquid igitur est ad dexteram veniendo a Podoliae confinio usque ad montem Murarul, limitum nempe mediatorum, Potent.mo Romanorum Imperatori Subjectum; quidquid ad Sinistram, sub Ottomannicaq protectione manet. Quid quid vero a Murarul monte usque ad confluentos Danubii, et Tibisci fluviorum, praedictorum quippe limitum Artificialium, et Naturalium ad dexteram eperitur, in praefati Potent.mi Romanorum Imperatoris, quod ad Sinistram; in

Sultani potestate relinquitur.

Quemadmodum tandem constituta intra Banatum Temswariensem loca, in pacis Instrumento tam nominata, quam sub generali illa clausula: qualiscunque alius similis locus reperiatur: comprehesa, sunt demolienda, Regioque Temeswariensis omnino ab armis Caesareis libera relinquenda: ita demolitiones eae statutis limitibus ex parte quidem jam sunt factae; quae autem adhuc restant, uti defacto continuantur, sic eas sine ulla mora continuatum iri, Commissarius Caesareus promittit, et proximis Commandantibus, ut , quamprimum fieri potest, id exequantur; notificavit.

Sic igitur absoluto per Dei gratiam hoc limitum negotio, Nos ambo Commissarii ab invicem discessuri, Universale hoc Instrumentum, restitutis ab altero alteri particularibus, Sirmiensi, Croatico-Bosnensi, et Trans-Danubialium limitum Instrumentis, prius conficere volumus. Id, quod proprio uterque idiomate conscriptum, propriis Sigillis, et Nominum Subscriptionibus corroborantes, alter alteri tradidimus. In Castris ad Pistrum 5 ta Martii 1701.¹¹⁴

L: S:

Lud: Ferd: Comes

Marsigli.

¹¹⁴ BUB Mss di Marsigli, Vol. 69. (G 37–G46)

IV. Allgemeiner Discurs über den Traffico

Euer Kays. May. allergdgsten Verordnungen gemaess, hette ich zwar schon vorlaengst in puncto das mit denen türkhen einzurichten vorhabenden traffico, mein allerunterthaenigstes guthachten über die bishero nur obernhin berührten discurs weitlaufiger erstatten sollen; Nachdeme aber die überheufte geschaffen solches zu verschieben mich obligieren als vorhoffte auch, Euer Kays. May. werden die meinen nicht auf eigenen schuldt herrührenden verschub, umb soweniger in Ungnaden aufnehmen als versichert bin, das die fernere demonstrationes deroselben Ministerio, undt Hochlöbl. Hof.Cammer zur deliberation noch zeithlich genüg einlangen, undt daraufhin die bey dem Congress zu Carlovatz veranlaste feststellung dessen der grossen Botschaft übergeben werden khan.

Erstes Capitel

Es ist also der traffico nichts anders, als eine Communication zwischen frembdlingen, welche mit geldt undt manufacture aus Ihren eigenen in ein Frembdes das landt zu verkhaufte, oder zu contrahieren handeln; Undt weillen ich verschidene reisen durch

Türkhey verrichtet, in Constantinopel mich lang aufgehalten, sonst auch bey verschiedenen fremden nationen vill zu Euer Kays. May. Dienstbeförderung dienende Notizien eingehollet; als khan Euer Kays. May. allergdstem befelch hierin falls auch ein allerunterthaenigistes vergnügen thun.

In Constantinopel habe ich verschidene Europäische nationes gefunden, ingleichem aus Asien, so dem Türekischen Reich nicht untergeben waren; kheinen aber von Euer Kays. May. unterthanen; Ich habe mich diesemnach von der vor disem krieg gewesten handelschaft informieret undt in erfahrung gebracht, das dise letztere, sowohl wegen ihrer anordnung, als schlechten wahren unter die kaufleute nicht gerechnet worden; wan also khein bessere einrichtung geschehen solte, so waere es nicht rathsamb, unter Euer Kays. May. nahmben bey so weitschichtigen conquisten sich in einen tractat einzulassen.

So viel victorien geben versichert eine grosse öffnung Euer Kays. May. aerario, undt deroselben unterthanen einen nützlichen traffico einzuführen; Occasione wessen Ich (damit alles dan, undt mit güther ordnung expliciere) wie socher traffico mit denen türkhen undt sodan mit anderen nationen einzurichten, das zeigen werde; Aus welchem dan abzunehmnen sein wirdet, das der türekischer Kayser mehrere vonnöthen habe, mit Euer KAYS. MAY. ein commercium mercantile

zumachen, als dieselbe mit Jehnem; welchen Vorthail Euer KAYS. MAY. die beschaffenheit dero landten geben undt dannenhero mit deroselben decoro bey denen tractaten an der Porten Soustenieret werden muss, umb Ihre convenienzen davon zuerhollen, die ich zu seiner zeith schon unterscheiden werde;

1mo

Die terminos a quo ad quem, dises zwischen beeden Reichen, undt andere Staedten, mit welchen man negotieren werde müssen, anstellende Commercium zu determinieren, sodan die weege zu wasser, undt zu Landte, durch welche man die wahren zu ermelten terminis lifern muess; wobey zu consideriren, was für nützen, oder schaden der Eigenthumber solcher wahren bey solcher passage zu leiden hat.

2do

Miessen die weege aufgezeichnet werden, wie solche zu ross, oder zu wagen, undt zu schiff practicierlich, nicht weniger auch wo, oder beständige, oder fliegende brückhe von verschidenen arthen der schiffe anzulegen; Item die gelegenheiten zu determinieren, wo Magazinen, sowohl zu Unterbringung der wahren, als unterhalt der kaufleute einzurichten, undt eine taxa der frachten so wohl zu landt als zu wasser zu introducieren, denenselben auch eine gewisse schwähre der fuhren wegen conserdierung der weeg undt bruckhen

aufzuerlegen.

3^{tió}

Die Sorten der wahren zu unterscheiden , welche aus Euer Kays. May. landten zwischen gedechte terminis a quo usque ad quem mit besserem abgang in Türekische undt andere landten verschliessen werden khömmen, hiegegen zuexaminieren, was für frembde wahren dagegen zu verwechseln, oder was für andere wahren umb paar gelddt zuerhandlen; zu welchem ende gewisse Orth zu Jährlichen Märckten, undt erlegung der Mauthen zu stabilieren.

4to

Ist zu observieren, was für nationen Euer Kays. May. convenienzen zuschaden khomben, oder eine gelosie machen möchten, consequenter ob sich derenselben opposition in allen fällen zubesorgen wornach man sich mit sichere geleuthen versehe miesste.

Nach disen 4. puncten werde Euer Kays. May. allergnädigsten befehles erfüllen; fange dannenhero von dem ersteren an, die terminos a quo, ad quem, dan die arth undt qualitet der lineen zu wasser, undt zu landt zu zeigen; verstehe iedesmahlen durch die lineen die weege, welche zu dem traffico dienen sollen; werde mich auch respectu Euer Kays. May. allzeith in deroselben von denen türkhen in dem letztern Krieg überkhombenen conquisten halten.

Der erstere, undt Vornehmste terminus a quo ist respectu Euer Kays. May. allzeit in deroselben Residenzstatt Wien, undt hat respectu des Türkhschen Reichs den terminum ad quem Constantinopel, wohin 2. unterschiedliche lineen, als eine zu wasser, undt die andere zu landt practicieret werden khan.

Die Jenige, welche zu landt gebraucht werden khan, ist in beyligender carten N. 1. mit rother farb gezeichnet, sub No .1.

Die andere linea ist auf der Donau bis auf Roszik undt von dar zu landt bis auf Constantinopel nach der rothen linea N 2. oder da man bis auf den einfluss Ermalter Donau bis ins schwarze Meer continuiren will, müsste in den Phosphorum Thraciam passieret, undt von dar nacher Constantinopel nach der rothen linea No 3. die farth genomben werde.

Andere 2. termini a quo können Ofen undt Baja sein, undt respective mehr terminos ad quem in Turkey haben.

Deren einer khan sein Smirne in Khleinere Asien mit No.4. in der Mappa unterschieden, wohin man zu landt bis auf Ragusa gehen khan, undt von dar weithers dahin auf dem Meer. Der andere terminus aber Seraglio die Hauptstatt in Bosnien; wie die linea No. 5. weiset.

Betreffend sodan die Länder, welche immediate de Porten unterthänig sindt, als Moldau, undt die Wallachey, da muess ihr

bestendiger terminus a quo Baya sein; alermassen aus denen lineen 6.7.8.9. 10.11. zuerschen ist, undt über die angezochene terminos ad quem khommen Euer KAYS. MAY. weder mediate, noch immediate einen weitere traffico haben, weswegen Mich dan mit diser meiner allerunterthänigisten relation ausser derselben nicht extendieren werde.

So vill so dan den traffico mit denen anderen potenzen anlanget, da khombt Pohlen undt Welschlandt in consideratione;

Für das erstere wirdt (wie die linea No 12. weiset) der bequembiste terminus a quo Offen sein, undt der terminus ad quem Warschau;

Baja khonte ingleichem, wie Ofen, hierenfahls dienlich sein; mehrers aber in Podolien, als in Pohle; zumahlen die liene No 13. Zeiget;

Für Italien wirdet in simili Ofen undt Baya pro terminis a quo dienen khönnen, Venedig undt Ancona aber pro terminis ad quem;

Die liena ist zu solchem ende von Ofen sub No 14. zu landt bis Buccari gezogen, undt von dar gehet es über das Meer, oder nacher Venedig, oder nacher Ancona;

Die linea aber von Baya mit No 15. gezeichnet, gehet über Össerkh, Brod, undt von dar zu wasser auf der Sava nacher Sissek, undt in der Culpa auf Carlstatt; alwo es zu landte bis Buccari continuiret, wie No. 16. anzeigt, undt eben wie die vorige linea ad terminos ad quem nacher Venedig, undt Ancona abgehet.

Hierbey ist zumerckhen, das vill andere weeg aus denen ersterzehnten genohmben werden khönnen; die nacher Belgrad, oder andere vornehmbe Orth genohmben werden khönnen, wovon zugedencken mein absehen nicht ist.

Auf allen denen in der Mappa mit linea unterschiedenen terminis a quo, ad quem versieren neine nachfolgende vorschläg, welche, das es alle practicierlich, demonstrieret werden solle; doch die linea auf der Sava bis auf Ragusi aufgenohmben, wovon der augenschein genohmben werden muss; Indeme Ich nur eine general notiz davon habe, undt dannenhero eine gründliche nachricht von Einigen selbiger enden sesshafften türckhen davon einzuhollen, mich bemühe.

Auf die lineen, oder die weege, undt deren qualitet: auch unter wessen dominium solche gehörig, zukhomben; da habe den vornehmsten terminum a quo Wienn, undt den jehnigen ad quem Constantinopel angesetzt; es ist dannenhero diese die erste linea, welche in diesen discours eintrifft.

Man khan also diese linea zu wasser undt landt haben; zu Landt gehet es mit einem parallell lauf zwischen Verschiedenen distanzen an der Donau nacher Constantinopel, da zuvor die eusseriste Theill von Unter-Österreich, undt der grösste von Nieder Hungarn bis an die Drava, undt von dar durch Slavonien biss an die Sava consequenter

bis an den berg Emo durch Servien passieret werden; alwo da man über einen theill dises berges khombet, es nach gehendts an dem vorgebürg des eusseristen Theils von Thracia aufhöret.

Die vornehmste Stätt durch welche die linea gehet, seindt, Pressburg, Raab, Comorn, Gran, Ofen, Össeck, undt Illok, so alle Eyer Kays. May. unterthänig, hernach durch die Türek. als Belgrad, Nissa, Sophia, Philipopoli, Adrianopel, undt Constantinopel.

Die linea zu Wasser gehet nach dem bekanten lauf auf der Donau bis auf den einfluss in das schwarze Meer, auf welchen man durch den Phosphorus Thracicum nach der linea No 3. Constantinopel khombet. Zu disem terminum khan auch eben dise linea genohmben werden, da man ein Stückh landts N.2. zu Roszik darzur füeget, undt den weeg zwerchweyse über die extremitaten von Bulgarien, und Thracien auf Somelio nimbet, undt weithers, oder durch Kirkliissa, oder durch Adrianopel gehen, undt vorbeschribene linea enden khan. Euer Kays. May. geruefen es für kheine nachlässigkheit aufzunehmben, das dise so importante Donau-Linea so khurz beschreiben thun weillen solches allein geschehen ist, umb dem Jenigen nicht zu widersagen, welches Euer Kays. May. in sachen abereits vorgebracht worden; dan, wan über die von denen Holländern des mit denen Türekhen anzustellen habenden traffico

eingeebene projecten raisonieren solte, miesste ich da bey mein guethachten nach derjenigen ordnung, wie es beede Gottseels Grafen Strattman undt Kinsky gehalten, einrichten, undt noch zu gleich mit einer andern schritt Mich weitleufigen darüber extendieren, als in der vor meiner abreise zu dem congress zu Carloviz verfassten, undt vor der angetretenen Fridens executions Commission Eyer Kays. May. Vice-Praesidenten grafen Gundakher von Stahremberg übergebenen schrifft gethan habe; aus welchem Euer Kays. May. Alergnädigst werden abnehmhen können, was vorgedachte beede Ministri in sachen für vernünftige gedanckhen geführet haben, die Ich als deroselben conquisten informieret, lechtlich zu Papier bringen khönnnen;

Es wirdet zwar nicht allein Eyer Kay .May. sondern auch mehr andern frembd vorkhomben, das Baja der Hauptvestung Ofen pro termino a quo durch verschidene lineen vorzieche; die privat wissenschaft aber, so gemeltermassen von deroselben conquisten habe, hat mich zu diser veranlassung bewogen, die sich auch mit des Herzogens von Lothringen Hochseel. angedenckhens nach der zu Harsan erhaltenen Victori, als derselbe darauf Sibenbürgen zurecuperiren marchieret, conformieret; zugeschweigen, das durch sovill Jahr bey denen vorgefallenen verschidenen Kriegsoccasionen erkennen gelehrt habe, das gedachter terminus Baya in fridenszeith

zu denen Handelschaften, bey einem Krieg aber zur Magazinierung ein Hauptniederlaag sein miesse;

Was aber von Baya für verschidenen weege ad terminos ad quem zumachen, werde ich auf folgende weise unterscheiden, undt habe disem zu foge mit der Linea No 4. schon beschriben, das diesfalls ein kleinerer Theill zu landt, als zu wasser verhandten; wie dan die linea zu landt an dem Ufer des Adriatischen Meers zu Ragusa aufhöret, dahin man die eusseriste Theill von Nider Hungarn bis auf die Drava, von dar durch Slavonien an die Sava in fronte des einfluss der Drina beriehet, undt nach der Länge erstgedachtes Flusses in Bosnien den district von Herzogovina überzwerch gehet;

Die seithen des Meers fanget von gedachten Raguserischen Port an, undt setzet zwischen welschlandt, Epiro, Morea, undt den Archipelagum den terminum in kleinere Asien in die berühmte überfuehr von Smirne.

Dise linea gehet in Euer Kays. May. landten durch Eszék, undt die sehr importante Situation von Raska, in dem Türek. territorio aber durch Zwornick, Visogra, Tesligia, Fogia, undt von da in die Hauptstatt der Raguseer, so ein der Hungar. Cron einverleibtes Behenguet ist.

Bei diesem Meer ist sodan wegen dessen weithschichtigkeit, undt davon herrührenden andern zu fallen nicht rathsamb, oder

zugelassen, ein eigentliche passage festzustellen;

Was für einen Vorthail aber Euer Kays. May. von diser linea haben, undt wie Sye dardurch andere Potenzen ereifern werden , soll an seinem Orth beschriben werden; hiebey aber melde allein, das, wan man diese linea nicht erhalten solte, oder das, solche zubekhomben, ietzo nicht für guetgehalten wurde, Ich alle die lineen zu landte (ausser der jehnigen von der Donau) nicht aestimiere, alswelche alle mehr nutzen denen Türkhen, als Eyer Kays. May. aerario, undt unterthanen auf denen von mir zu seiner Zeith schon recensierenden Ursachen abwerten wurden;

Von Baja, als dem termino a quo, wan die linien No.4. undt 5. nacher Össeckh übergangen werden, khombt man auf Seraglio, als den terminum ad quem.

Es übergehet dise linea gedachtermassen die eusseriste Theill von Nider Hungarn, da man die Drava zu Össeckh passieret, durch Sclavonien zwerchweise khombet, undt zu Brod über die Sava schlangenweise bey dem Fluss Bosna bis auf gedachtes Seraglio khombet;

Über erstermalten terminum habe ich diese linea nicht eingerichtet, dan, an was für ein Meergestatt es auch gehen wurde, so bringt es Euer, Kays. May. Landten kheinen nutzen; die Ursache dessen werde in einem anderen Capitl allerunterthänigist remonstrieren; da

unterdessen die prob meiner Vorschläge zugewinnen mich bemühe;
Gewiss aber ist es, das der von denen Türkhen in Bosnien so sehr
Verlangende traffico denenselben undt andern Potenzen
nachdencklichen nutzen: hingegen Euer Kays. May. Unterthanen
mehrer nachtheil undt schaden verursachen werde.

Wann von Baya die linea No 4. et 5. undt hernach No 15. (welche an
dem Adriatischen Meer bey dessen Port Carlopago aufhört)
genohmben wirdt, so khan man von dardurch 2 Weeg nacher Venedig
undt Ancona khomben;

Dise linea gehet, wie die vorige, durch die eusseriste theil von Nider
Hungarn bis auf Össeckh, überzwerchet Slavonien bis auf Brod,
undt thuet ein gleiches in Bosnien; undt da man sodan auf
Bagnalucca khombt, so passieret man etlich stundt oberhalb Bihaz
die Unna auf der brückhen zu Vakup; sodan führet dise linea 3.
stundt in Croaten, so immediate türkhisch ist, auf den berg Plessiviza
in den Paass Lombardinik des eusseristen Theils von der Corbavia
undt Licca über Graschaz, auf Carlopago; Orth, undt Ländter, so alle
Eyer Kays. May. In Croaten eroberten conquisten einverleibt seindt.
Die weithere beschreibung diser linea khan auf khein gewisses Orth
determinieret werden, weillen es über das vilen Umbständten, undt
gefahren unterworfene Meer gehet; Undt dise linea ist die letztere,
welche eine connexion mit denen Türkischen passagen, undt denen

terminis ad quem hat;

Von dickherwehntem Baya khan man andere 2. sehr importante: zum traffico mit andern Potenzen dienende linien haben, die durch Euer Kays. May. conquisten, ohne anderer Potenzen territorien zuberühren, bis auf Venedig, Ancona, und dem importierlichen Meer Ufer Buccari gehen;

Die eine ist eines Theils zu landt, die andere zu wasser eingerichtet; Zu land ist sich nach den No 4. tum zu regulieren, und gehet von Össeck her, und nach den No.5. tum bis auf Brod; von dar khombet dise linea zu wasser auf das Sava bis auf Sziszek, wo der Culpa einfluss ist, auf welcher man weithers nachher Carlstatt fahret, undt von dar zu landt, nach der linea N9 16. auf Buccari kombt; sodan kehret man sich auf das Meer nach der Linea 14. undt bedienet sich der Fluesse zwischen Slavonien, undt Bosnien, in Croaten.

Die andere linea gehet durch die eusseriste Theil von Nider-Hungarn nach der länge der Drava, undt von dar auch in die eussere Theill von Slavonien undt Croaten, undt endliclh in die gedachte Scala voon Buccari; undt thuet dise linea Fünfkirchen, Siget, Agram, undt mehr andere kleinere in Croaten ligende Orth betreffen;

Weillen dan Baya ein Haubtniederlaag undt das erste punctum einer Hauptstrassen, ut No 6. zumachen, ist, sodan aus diser die andere lineen practicieret werden miessen;

Als werde unterschidliche terminos adquem vertheillen, die immediate denen Türkhen unterworffen sindt, undt zwar auf der Donau in die Wallachey, undt Modau, ia auch auf ein und anderes orth in dem neu acquirierten Podolien.

Dise linea gehet allein biss auf Alba Reale in Siebenbürgen überzwercht die Ebne von Bazka und khombet an die Theyss bis auf Szegedin , von dar es passieret ober den einfluss der Marosch undt gehet nach dessen gestatt in Sibenburgen alwo sye sich zu Alba Julia mit dem weeg No 11. zertheillet.

Diese haubtstrassen No 6. hinaufwerts muess zu landt geschechen, abwärts aber von Alba Julia bis nacher Szegedin auf der Marosch, worauf die schiff farth durch Alba Julia, Deva, Arath, undt Szegedin versichert ist;

Die Linea No 11. welchhe der erste seitenweeg von der Hauptstrassen No 6. ist, khn beyläuffig Leopoli, oder Caminez pro termino ad quem haben, undt von Alba Julia gehet es auf Torda, Maros, Vaserel undt Bistriz, undt duch die höche Gebirge nacher campo longo in Moldau, von dar aber auf ein oder ander terminum ad quem.

Diese Hauptstrasse No 6. continuieret durch Siebenburgen, gehet durch Hermanstatt, undt durch das territorium Burslandt khombet bey dem Pass Doitos herauss, da sie in die Moldau eingehet, undt

stabilieret pro termino ad quem Gallaz, so ein Niederlaag von der tartarischen Kaufmannschaft sein khan.

Zu Hörmanstatt ereignet sich ein anderer seithenweg No 7. gezeichnet, welcher bald aus Siebenbuergen durh den Paass Rothentur aufgehet, undt in die wallachei nach der länge des Flusses Olt khombet, setzt den terminum ad quem Tura, wohin aus Nicopolis die wahren überbracht werden.

Zwischen Cronstatt undt Hermannstadt erignen sich andere zwey seitenweg No 8. und 9. deren ersterer khombt aus Sibenburgen durch den Paass Erburgh undt der andere zu Bosa, die sodan abwerths von Campo longo ind der gegend Pitest zusamben gehen khönnen, wo man weithers auf Bukerest in die wallachische confinen bis auf Giorgin khombt, so gegen Roszik gelegen undt an der Donau ein Niederlaag von Bulgarien undt Thracien ist.

Von Baja nimbt sodan den Ursprung die linea No 13. undt uberzwerchet das landt zwischen der Donau undt der Theyss in Alas, undt khombt auf Zolnok, Debrezin, Zattmar, Mongatsch, undt endtlichen in Pohlen.

Ich unterlasse zwar auch nicht auf Ofen, als einen terminum ad quo zureflectieren, bedenckhe aber dasigen posto für den traffico von geringerer importanz als Baya zusein.

Von dothen fanget die linea No 14. überzwerchet einen grossen theill

von Nider-Hungarn, undt etwas von denen eussersten Theillen von Croaten. undt Slavonien bis auf Agram, continuiert weithers durch ermeldes Croaten bis auf das Ufer von Buccari, umbt sodan beede terminos ad quem Venedig undt Ancona.

Ofen ist von denen conquisten die Hauptstatt, undt Stuhlweissenburg eine von denen vornehmsten Orthen, wohin dise linea überzwerchet, wovon sie sodan nach Agram gehet.

Von gedachtem Ofen setze ich den gelegnisten terminum a quo an durch die schon sub No 12. beschribene linea, welche duch Otvon, Zinges, Onat, Tokay, oder Caschau, undt das Carpatische Gebürg in Pohle nachher Warschau, undt von dar ad Mare Balticum, consequenter zu seinen terminum ad quem nacher Danzig khombet.

Auf dise weise nun verhoffe ich dem ersten capitel in puncto des trafico ein genüegen gethan zu haben, indeme ich die terminos a quo undt ad quem zwischen beeden Reichen sowohl, als andern Potenzen denen kauffleuthen geschriben, dabey auch alle weege zu wasser, undt zu landte nach ihrer beschaffenheit: nicht weniger auch was für Königreich, Provinzen undt Stätte zupassieren angemerckhet, das jetzo allem übrig bleibet, den nutzen undt schaden, so die ländter, durch welche dises commercium gehen solte, haben werden zubeschreiben.

Der nutzen, welchen Eyer Kays. May. durch ihre schöne conquisten

gemacht, khombet von dem Croatischen Meergestatt, undt aus Sibenbuergen, als einer Haupt Niederlaag von der Wallechey, Moldau, Podolien, Tartarey undt ach von Moscau.

Dise linea communicieret zusagen auf dem eusseristen Theill des Adriatischen Meers mit Vendig und Ancona durch darzwischen kommbende weege zu wasser undt landte ohne frembder Potenzen territoria zuberühren, sondern allein in Euer Kays. May. eigenen königreich undt landten.

Alle einkhaufften aus ganz Hungarn undt dem daran gränzenden Pohlen khomben auf einen gleichen Vorthail an, undt ist sich dieses nutzes zuversichern, kheiner Capitulation mit denen Türkhen vonnoöthen, allermassen denen immediat Unterthanen von Moldau, undt Wallachey frey stehet, weege zu erwählen, welche Ihnen zum gelegnisten fallen; Undt weillen Ihnen die Iehnige, so durch Euer Kays. May. Landten gehen, sowohl wgen der Kürze, als sicherheit zum besten anstehen, so werden dieselbe einmahlen einig andern umschweift nehmben, wan man dieselbe anderst nicht mit allzu grossen Mauthen nicht überlegen, die strassen auch wegen der raubereyen sicher, gehalten werden; worauf dan absonderlich zureflectieren sein wirdt.

Euer Kays. May. ersehen also aus denen beschribenen Umbständten, das sye keines weegs gebunden seindt, der weege durch Bosnien sich

zubedienen, woselbsten von denen Türckhen der traffico so sehr verlangt wirdt, welcher aldorthen vor dem Krieg wegen passage der wahren (wie schon gesagt werden solle) von grosse, nachdenckhen wahre; zumahlen die selbe aus Hungarn, undt denen dermahligen conquistenk homben, wo anietzo in Eyer Kays. May. willkhür stehet, denen Bosnasern den Paass zugestatten, oder nicht; welcher nicht allein Eyer Kays. May. Unterthanen, sondern auch deroselben Meerport zu Buccari selbst von darumben höchstnachtheillig ist, weillen alle wahren, so nacher Seraglio geführet werden, kheinen andern terminum ad quem als Italien haben, undt kheinen andern Meerport, als die Venetianische in Dalmatien, dergestalten, das hierauss von selbst wohl abzunehmhen, wie der traffico mit Bosnien denen Türckhen undt Venetianern nützlich Euer Kays. May. aber selbst nachtheillig sein werde.

Solten aber die Türckhen das commercium auf der Sava zu Raska mit denen Ragusern accordieren, undt das commercium mit Smirne feststellen wollen, solchen falls würden denenselben die wahren in Bosnien zu passieren sein, das Sye auf den Port von Carlopago khomben khönt; zumahlen schon ein maasse zu finden ist, das der Meerport zu Buccari nicht lähr stehen dörfte, wiewohlen es wegen der aus Welschlandt khombenden wahren nicht so leicht sein khan, undt das zufferist die kauffleuthe den Vorthail beeder flüssen, der

Culpa, undt der Sava nicht werden verliehren oder übergehen wollen.

Sonsten werden die Türkhen das Commercium auf der Sava bis nacher Ragusa, umb daum ein gleiche correspondenz mit Smirne zu haben, nicht denegieren; zumahlen dardurch ihr landt grossen Vorthail nehmnen khan, das sonsten in grosser armuth verbleiben müsste, wAn anderst vornehmlich die Engelläder, so dan die Holländer, Franzosen, undt Venetianer wegen verschleissung Ihrer wahren in Euer Kays. May. landten sich nicht da ...mängen;

Wan disemnach dises Commercium zuerhalten, undt man ohne Zeith Verlust zur Execution schreithet, so dürfte mit Euer Kays. May. alleredstem Verlaub Versichern, das Euer Kays. May. landten in kürzem merckhlich bereichet werden; zumahlen diselbe nicht allein jährlich sovill Millionen (welche umb kleidungen verwendet werden) in ihren Landten behalten können, sondern auch die Rusländer selbstn obligieren werden, sich von Euer Kays. May. Unterthänigen kauffleuthen an wahren eine Vorsehung zu verschaffen.

Ich meines wenigen Orthes winschte allein, das die jehnjige Ministri, welche in diser materia zu consultieren haben werden, mit mihr ermelte Meer undt weege practicieret hetten, umb Euer Kays. May. den von disem traffico herrührenden nutzen recht vorstellen zu

können.

Das Centrum zu disem traffico, undt den terminum a quo habe ich nacher Ofen undt Baja angetragen, undt wan ich diesen Orth dem jehnigen vorgezogen habe, so wird vorgedachte Mappa zeigen, wie der transport der kauffmannschaften aus Asien auf ermeltes Centrum als Euer Kays. May. conquisten practicierlilch sein, welche ohne deme zu unterhaltung deren künstlern, undt Handtwerkern der Manufacturn sehr fruchtbahr seindt, undt dise leute mit denen aus Asien überbringenden Kauffmanschaftten introducieret, undt von denenselben die wahren pro exigentia gemacht werden können eben dise Mappa zeigt, wie sowohl zu wasser als zu landt die eusseriste Theill von Moldau mit einer ganzen kurzen linea mit dem Adriatischen Meer durch beede Königreich, Hungarn undt Pohlen bis an den port zu Buccari sich coniungieren, ohne anderer Potenzen territoria zu berühren, das ist, von dem höchsten Carpathischen gebürg bis auf den füess oder Thall der berge Welebich genant; So ist auch dabey zu observieren, das hierdurch denen Türken ein sehr grosse Freindschaft geschichet, da man denen Bosnesern den kleinen durchgang von 3 oder 4. tagen vergönnet, Euer Kays. May. hingegen die ganze Communication von der Adriatico bis auf den porto von Carlopago haben können.

Andertes Capitul

Der Teminus von Wien bis auf Constantinopel ist zwar auf dem landt mit wägen völlig practicierlich, meines behalts aber wirdet dise gelegenheit mehr für die zuschlichtung der Staats sachen hin undt wider schickende Currier, als für den traffico dienlich sein, die Kaufleute auch keine, andere weeg, solang man auf *der Donau* wirdet fahren können, nehmhen.

Auf denen mit No 6. undt 8. gemerckten weegen durch Doitos, undt Terisburg werden die Kaufleuthe aus Moldau undt Wallachei mit wägen fahren können, und Alba Julia ligen lassen, wegen der gelegenheit auf der Marosch bis nacher Szegedin; alda werden sye sich durch die eben von Bacska bis über Carlstatt bedienen khönnen, wan Sye anderst nicht (wie ich schon gemeldet habe) auf Brod, undt aldar auf der Sava in die Culpa bis gar dahin nachen gedachtem Carlsatt von dorthen aber den gantzen tractum bis Buccari nehmhen wollen; welchen tractum, wie die mit C. gemarkhte linea zeigtet, nur 2 oder 3. tagreiss mittelst Saumpferdt zu verrichten erfordert.

Wan aber ermelte kaufleute von gedachtem Brod bis auf das Ufer von Carlopago zugehen vorhabens seindt, so müssen selbige sich der Saumpferdte bedienen; wie wohlan auch diese gelegenheit auf die

Wägen eingerichtet werden könnte.

Von Brod bis auf Seraglio müß man Saumpferde haben; wie zumahlen auch von dem einfluss der Drina bis auf Ragusa.

Alle die übrige weege, so durch Hungarn undt Polen angemerket werden können mit Wägen practicirent werden, ausser der jehnigen linea, so in Siebenbürgen bis auf Bistriz sich erstreckt; welcher nicht anderst, als mittelst Saumpferdt gemacht werden kann, undt auf gleiche weise von Hermannstadt bis Turn practicieret werden muess; Sonsten könnten alle weege auf dem landt, vonnöten gedacht werden, das mit wägen nicht durch zu khombet ausser deren jehnigen, nacher Seraglio undt Raguza, dan die linea, welche in Sibenbürgen nach Pistriz gehet, mit wenigen spesen eingerichtet wird, das mit sothanem fuehrwerckh durch zu khomben. Die schiffahrten seindt sehr bequemb, als wobei nichts anders als die gestatt zur gegenfuehrh zuaccomodieren, undt wegen der schiffmühlen, das kheinen ausstoss leide, eine einrichtung zuthun.

Zu dem nachfogenden particular Discurs über dies, in welchen die weege zu stabilierung des traffico reparieret: auch deren neue eingerichtet werden miessen, davon thun blos eine kleine anregung damit man allen hinternissen, so etwa entstehen möchten, entgegen könne;

dise gelgenheiten aber ereignen sich theils disseits[?] und jenseiths

der Donau; von welchen letztern ich den Anfang machen, undt so dan auf dise seithen widerumb fallen werde.

Zu Baja müß eine extraordinari Diga, oder ausfüllung mit erden von der seithen des gestatts aldorthen zu Baja geschehen, welche reparation von dem letzten unter Baja gelegenen Sandthauffen anfangen, undt bis auf den anfang des Spitzes von der Insul bey Mohács continuiret werden muss. Undt khan dise distanz entweders durchgehendts mit erden ausgefüllet, oder auch brücken darzwischen geschlagen werden; Allermassen ich in einer absonderlichen relation schon ausführlichere meldung zuthun nicht unterlassen werde.

In der linea von Mohács, undt zwar dessen oberen Theill bis auf die Insul, welche wenig schritt unterhalb des einflusses der Zarabiz in die Donau sich befindet, werden an etlichen Orthen brückhen vonnöten sein, undt in andern, das solche mit erden angefüllet werden; mittelst dessen nun, wan zugleich 2. fliegende brücken dahin gestiftet werden, sindt die 2. armb von der Donau zu coniungieren, als womit dises centrum von denen weassergüssen allzeit befreyet, undt mithin die Communication in Sibenbürgen hin undt wider festgestellet bleiben kann.

Ober Szegedin bey dem einfluss der Marosch in die Teiss ist über dasiges wasser ein fliegende brücken höchstens nöthig, nicht weniger das das obere Ufer an disem Fluss durche in langen bezirckh durch

brücken undt andere mittel practicabl gemacht werde.

So miessen auch bey verschiedenen seiten strassen vill brücken über die Tres Keres, Berengui, Crasna, undt Samos gemacht werden; zumahlen dise Flüsse viel Moräst formieren, undt wan dieselbe in die jehnige koben, so die Theyss machet, so verursacht es ein labirinth, das es zum gebrauch des Commercii mit brücken geöffnet werden muess;

Nachdeme es aber hierzur eine grosse anzahl brücken erforderte, higegeen dise weege nicht die haubtsächliche seindt, so zu dem traffico erfordert werden, so unterlasse hievon weithers zu discurrieren.

Zu Szolnok, muss über die Theiß die alte brückhen in bessere undt bestendigen standt gesetzt undt eine neue zu Tokaj geslagen werden, ingleichem sich auf solche weise über die Moräst auf der Torza, oder Onath oder einem andere Orth mittelst brückhen oder anschüttung mit erdten zu versichern, welches reparationes seindt, so vornehmlich zu dem traffico aus Pohlen mit denen terminis a quo nacher Ofen, undt Baja dienen werden.

Belangend so dan die weege selbiger endten zu landte, seindt solche nach gemachten brücken von natur so gut, das sie nicht besser gewünschet werden könnten.

Die jenige strassen aber über die hoche gebürg, welche Pohlen von

Hungarn undt Sibenbürgen von Moldau undt Wallachey, auch Hungarn von Sibenbürgen selbstn entscheiden, seindt wegen des auch zu zeithen des gewesenem Krieges gehaltenen Commercii ziemblich practicierlich wordurch auch mit einem wagen zukomben, undt unnöthig sein wirdet, selbiger enden andere neue weege einzurichten, ausser das selbige einer reparation vonnöthen haben; vornehmlich aber winschte ich , das die strassen an der Marosch auch zwischen denen bergen bis in angesicht Deva continuirte, da man aus einer ebne von Arath khombet, zu mahlen dise gelegenheit vill arbeith darumben erfordern wirdet, weillen dieselbe zu kriegszeiten von beeden Armeen zimblich ruinieret worden.

Disseits der Donau erfordert es an 3. orthn die passages einzurichten, zwey nemblichen über die Drava, undt die dritte über die Sava.

Die Erstere 2. miessen zu Össeck, undt Terne sein, undt khomen zu Össeck die Moräste an theils orthn mit brücken, anderwärts aber mit anschüttungen practicabl gemacht werden, welches eben den jenigen effect haben wirdt, als die zu Türken zeiten geweste sehr beschriene brücken gemacht hat, so da mehrers ein hoffärtiges als nötiges werk ware, undt von Solijman an, als dem Urheber, durch dessen Successores jedesmahlen im standt erhalten worden.

Zu Terne wirdt ein gleiches erfordert, an beeden orthen aber müesse über rechte Drava fliegende brücken gestiffet werden, darmit die Communication beeden Continenzien, auch bey allen ergiessungen zu behaubten.

Die 3. te brücken neues die Communication von Nemsj undt Moraviz mit Razka in sicherheit setzen; in welcher gegendt auch verschidene aufhauvungen geschehen, undt brücken angeleget werden miessen, umb keinen anstoss oder verhinderung zuleiden, welche da durch die jährliche wassergüsse der Sava, undt Bosszut verursacht werden, undt muess bey der gelegenheit, wo die Bossut mit der Sava derley ergiessungen verursacht, die fliegende brücken über erstgedachte Sava gehalten werden, die Communication mit Slavonien undt Bosnien zu haben;

So wierdt auch zu Brod ein fliegende brückhe vonnöthn sein, wie zumahlen auch zu Cragliobrod über die Sava an dem eusseristen theil des Königreichs Slavonien gegen Croaten ein andere, umb die Communication mit Carlstatt, undt Agram zuhaben.

Zwischen Alba Reale undt der Drava, dan in Unter undt Ober Slavonien werden über viel Moräste undt kleinere Flüsse ingleichem brücken vonnöthn sein; die zu specificieren nicht der mühe wert seindt, undt dahero kürze halber auslasse.

Es werden auch notwendig neue weeg umb die Meerporten zu

megliorieren, undt in guthen standt zu setzen, gestiftet werden miessen, zu welchem ende von denen vor althers gewesten derley strassen die fusstalfer annoch an verscheidenen Orthen erkhenlich sindt, die durch die continuirliche Krieg in abnehmhen gerathen, jetzo aber theils davon reparieret, andere aber von neuem ohne einzige mühe zu fahren, eingerichtet werden khönnen.

Ein weeg ist von Novi in Licca bis auf Carlopago 6. Stundt lang über den berg Welebich zu machen, wessentwegen die incumbenz Euer Kays. May. Oberingenieur von Hollstein aufgetragen worden, dise gelegenheit wohl zu recognoscieren zumahlen solche practicabl zu machen, vill mühe mit mier wirdet angewendet werden miessen.

Der andere weeg ist über zwerg des bergs Javernik von Osalia bis auf Buccari, welches eine distanz von ungefähr 17. Stundten lang sein wirdt, undt (wie einige sagen) solle ietzo dardurch mit wägen gefahren worden sein, also das nur ein wenig stücks hiebey wirdet zu machen sein.

Der dritte weeg gehet über zwerg des bergs Capella in der Licca für die Communication von Carlopago, undt Carlstatt, so beyleuffig 6. Stundt lang: undt gegen der von denen Confiniariis bedeckhten Plessiviza einzurichten sein wirdt.

Undt gleichwie das abasehen diser einrichtung in populierung, undt offtern traffico Euer Kays. May. Zurgehörigen Meer Ufern bestehet,

also neuess auch hieran weder Zeith noch arbeith gespahret werden.

Aber dises ist unumbgänglich vonnöthen, für die trafficanten, undt deroselben wahren genügsambe Unterkhomben zu stifften, umb sich sowohl vor Ungewitter, als allen anstoss der Rauber, undt andern zurfällen versichern zu khönnen.

Zu solch ein ende wirdet meines behalts gueth sein, wan nach den Türckhen gebrauch ein grosses mit ziegl wohl bedeckhtes, auch mit eysernen thoren undt gattern versehenes haus also eingerichtet gebauet würde, das man mit guether gelegenheit die wahren aldorth ablegen, undt unterbringen khonte; die grösse dises gebeu wirdet nach der glaublichen affluenz der wahren einzurichten sein.

Eine von disen Niederlaagshäusern mieste in Cronstatt sein,

die 2.te zu Alba Julia

die 3.te zu Arath

die 4.te zu Segedin

die 5.te undt grössere als die vorige, zu Ofen

die 6.te in Baya

die 7.te in Össek

die 8.te zu Razka

die 9.te zu Brod

die 10.te in Carlstatt

die 11.te in Buccari

die 12.te zu Carlopago.

Occasione diser gebeuden fallet auch auf Lazaret zu reflectieren. Vor welche zu Contagibns zeiten eben zu conservierung der wahren dienen khönnen; dan wan denen Venetianern Ihr gebrauch nicht wohl von stahten gehen solte, so wirdet von der grossen affluenz der wahren Teutschlandt baldt inficieret werden.

Es wirdet dahero eines von disen Lazareten in Cronstatt, das andere zu Razka, undt das dritte zu Carlopgago einzurichten sein, umb ein so grosses übel nicht in das herz Euer Kays. May. Landten einreissen zu lassen.

Die gewinnsucht der privatleuthen wirdet die erbauung stallungen, würths heusern, undt dergleichen, ohne diss zwar geben; nichts destoweniger aber werden wegen der Pferdt nach deren Türckhen gebrauch andere denen Vorgesachten gleiche gelegenheiten zuerbauen sein.

Aus allen disen Spesen ist ein Capital zu machen, welches 30. Undt 40. Pr. Cento eintragen wirdt, indeme alle die jehnige, welche solche oberzehlte gelegenheiten geniessen wollen, mit gewissen mauthen zu taxieren. Das iedoch solche nach der Türckhen gebrauch eingerichtet werden, welcher allen angenehmb. Undt dem publico aerario einen mercklichen nutzen eingebracht hat; Undt haben ermalte Türckhen alle ein khoufften von bedeithen Pässen mit einer leidenthlichen

undt vorgeschribenen tax einen particulari jährlichen vermiethet, welcher über die Ihnen vorgeschribene taxierung von denen Kauffläuten , undt reisenden nicht mehrers nehmnen dörffenä allermassen dan dise einkhoufften mit denen Mauthen die sicheriste mittel zu bezahlung der Guarnison, in Hungarn gewesen.

Der Tefftertar in Bosnien hat wegen adjustierung der taxen von denen passagen bey mir albereit widerholte instanz gemacht, aus dessen conversation vill zur sachen dienliches abgenohmben habe, wovon zu Euer Kays. May. Richtschnuer nur dises hiebey setze, das die passage über die gewesteÖssecker bruckhen mit disen mauthen von 3 jährlichen Jahrmärckhen vor dem Krieg umb m/40 thaller verparkht gewesen, welche zu unterhaltung der Guarnison zu Canischa verwendet worden.

Mehrer will Ich hirvon melden, wan Ich auf das Capital, da von denen Mauthen und einkhonfften der passagen gehandelt werden solle, khomben: Euer Kays. May. Aber darauf abnehmnen werden, was für nambhaffte Summen hiebey zumachen sein werden.

Was sodan die Fuehren, Ross, wägen, undt schiffe betrifft, solch alles werdet, ohne Euer Kays. May. Entgeldt, von denen privatis leicht erzeugt werden khönnen, ia weillen diser nutzen deren Unterthanen allein zurständig, als ist solcher auch denenselben völlig zuüberlassen, iedoch Ihnen die fracht Unkhosten eintweders von orth

zu orth, oder nach dem tag vorzuschreiben; dabey aber die beschaffenheit der gueth und üblen weege, auch wie in ein oder anderem landt wohlteil oder theur zu zöhren, nicht ausser acht zu lassen.

Drittes Capitul

Nachdeme nun von den Mercanzia gehandelt wordem, so will nöthig sien, Euer Kays. May. Zu remonstrieren, mit was für wahren, sowohl aus deroselben eigenen als frembden ländern ermeltes commercium zu öffnen, undt un gang zu bringen sein wirdet; undt weillen 3. Termini ad quem seindt, als Türckhey, Pohlen, undt Welschlandt, als eines auch darnach der Unterschidt geschehen, undt dises Capitul examineret werden.

Durch Türkhey khönnen Euer Kays. Mays. aus denen eigenen landten sehr wenig haubtwahren introducieren, undt da nicht möglich wäre, das Maarische Tuech in ein feinere güethe zu bringen, so wäre sich doch auf dei denen Türckhen angenehme farben zu befleissen, welche wegen dermahliger kargheit dise lieber als die Englische tücher nehmnen würden, welche wegen der weitheren entlegenheit, undt dass in feiner, umb ein merckhliches theurer seindt.

Das Eysenwerckh, undt was darauf zu des Menschen gebrauch

gemacht werden khan, haben Euer Kays. May. in deroselben landten, in Specie zu Steyr in Ober-Österreich, andere sachen aber auss Messing werden zu Augspurg, undt Nüehrenberg gemacht.

Das Zinn auss Böhennb, so bishero meistens nacher Hamburg verschlissen worden, ist daselbst mit demEnglischen Marque gezeichnet, unter dem Englischen Zinn nacher Constantinopel verschlissen worden.

Der Mercurius oder das Queckhsilber, welches durch Holland in Türckhen übertragen wirdet, hat alda einen grossen verschleiss, sowohl für das türckische Reich, als für die Persianer, so meistens aus Euer Kays. May. bergwergh khomben, ausser des Jehnigen, welches aus Sibenbürgen dahin gebracht worden.

Undt weillen das bergwerckh an Kupffer in Servien, Bosnien, undt wallachey dermahlen ganz darniderliget, als khönt wohl sein, das für ietzo ermeltes Kupfer auch dahin gebracht werden khönte.

Von denen Jenigen ausländischen wahren aber, welche sonsten von Euer Kays. May. Unterthanen in Türckhey zu überbringen gepflogen worden, ist meines erachtens khein grosser Vortheil zu hoffen, schweige disemnach davon, weillen solches von dem Casu undt fleiss der Ausländer dependieret.

Für Pohlen ist aus Euer Kays. May. landten khein besserer verschleiss zu machen, als mit denen Hungarischen weinen, so

dermahlen grosses gelt eintraget. Mit Italien ist ein grosser handel mit dem Vich practicierlich, forderist mit Venedig, umb so nützlicher auch, als welschlandt dises unumbgänglich haben mues; da die erfahrung gibt, das, als bey Verlithenem Krieg khein Vich aus Hungarn hinein gebracht worden, ein grosser mangel an fleisch darinnen gewesen, so dermahlen in Venedig annoch continuiret, undt selbieges umb theuren werth bezahlet werden muess, bey ietzigen fridens Zeithen aber, da der traffico des Vichs in gang khombet, ein Sublevation gehoffet wirdt.

Das wachß, so in allen conquisten, auch aus Moldau, undt wallachey zusamben gebracht werden khan, hat den terminum auf Venedig, woselbst ein grosser gewinn davon gemacht wirdt, indem von dar ganz Italien mit wachs versehen wirdt.

An allerley Vich-hauth, forderist von grössern, khan ein guether verschleiss geschehen, so nacher Venedig, oder auf andern orth in Italien zu verarbeithen transportieret wirdt.

Mit holz zu allerley schiffbau khönnen Euer Kays. May. Meerporten in Croaten vill theill des welschlandts, ia Venedig selbst zu dem täglichen gebrauch versehen, undt wan man in fortsetzung des fridens ein oder das andere mahl genau nachsehen wirdt, so khan die herbeyzüglung der Pferdte grossen nutzen schaffen, wan anderst die Staatsregul nicht erfordertel, khein verschleiss davon in frembde

länder zuthun.

Das Sibenbürgische Salz ist ein grosses Capital, undt wäre dises landt ein anderes Peru, wan bey Euer Kays. May. sigreichen waffen aldorthen, wo das Salz den Ursprung hat, den fuess der berg (welche gegen Moldau undt wallachey gelegen) behabten hette khönnen; dan wan Ekuer Kays. May. dasige 4. Salzgrueben mit denen Sibenbürgischen Zugleich besitzeten, so hetten dieselbe denen Türckhen undt tartarn in Europa, als die an salz mangel leiden, in beliebige taxierung gesetzte geben khönnen; da hingegen Euer Kays. May. aus mangel obgedachtes Mineralis, ausser was dieselbe Ihren eigenen unterthanen verkauften, in Türkhey wenig nutzen schaffen werden, wohin es beede Fürsten in Wallachey undt Moldau, unb ganz leichten preiss verwenden, ia zu praejudiz Euer Kays. May. Cameral gefählen bedeihte Salz aus Türkhey in deroselben landten einführen. Es ist dannenhero hierauf bey der mit der Porten vorhabenden tractation eine Specialreflexion zu haben als eine haubtsache, welche in Euer Kays. May. landten nicht zu verstatten, sonstn dises Salzweesen unter die andern Commerciën gemenget, khünfftig einen grossen schaden, undt confusion verursachen dörrfte.

Hingegen ist von denen wahren, so auss Türkhey in Euer Kays. May. landten zu überbringen, grosser Vortheil zu hoffen, wan dieselbe anderst allergnädigst resolvieren möchten, in deroselben landten die

Jehnige Manufacturn zu introducieren, wie es bishero die Holl- undt Engelländer, Franzosen undt Venetianer practicieren thun, dabey thue auf die Jehnige wahren wenig reflexion machen, welche vormahls aus Türkhey in Euer Kays. May. landten eingeführt worden, als da waren roth undt gelber Cardoban, gewisse rothe Leinwath von Diarbekir dan gewisse andere von subtiler bllaumwoll, so die Türckhen zu Ihren Turbandten zu gebrauche pflegen, item gespunnene baumwolle, undt stickseyden voon unterschidtlichen farben, so alle wahren seindt, welche mehrers zu eines privat nutzen diene, als dem publico vill profit schaffen zu khönnen; zumahlen solches ein traffico für ethlich arme Ratzen ist, die Ihren gewinn auch auf das genauiste zumachen sich befleissen, und zu solchemende umb belosung Ihrer täglichen müeche sich zu allerley auch mechanischen handtierungen, als fuhrwerckh zu wasser undt landt undt dergleichen applicieren, wovon Euer Kays. May. khünfftig von demen davon derivierenden mauthen, undt andern anlagen grossen nutzen shcöpfen, deroselben Unterthanen aber bey dem fuhrwesen inglechhem einen Vortheil haben khönnen.

Die seyden, Abba, geisswoll, Camelot zumachen, Cameelhaar zu feinen hüethen, undt andere wohl zu tüechen, dan gespunnen- undt ungespunnene baumwohl, wirt meistens den abgang in Euer Kays. May. landten haben, undt von Smirne, dem principal Port aus Persien

in klein Asien zubekhomben sein. Allermassen solche wahren in ein od 2. wochen über Ragusa in Euer Kys. May. conquisten in Hungarn zubekhomben seindt. Von andern schlechtern werths zu erhollen habenden wahren thun abstrahieren, zu mahlen der Vorthail bey denen selben von Einer mehr oder weniger glückhseeligen schiffarts der Holländer in Indien dependieret.

Dises nun seindt die wahren, durch denen Vermauthungen Euer Kays. May. aeraria bereichet, undt deroselben unterthanen beglückhseeliget werden khönnen, dannenhero auch bey gedachter introducierung Ihre einkhoufften ausser landts umb wahren zu schickkhen unterlassen werden, sondern Sye werden hingegen in standdt gesetzt mit grossem Vorthail darmit auch andere länder zu versehen, gleich wie die Engelländer practicieren, die von denen Manufacturn über alle reiss- undt Convoy-Unkhosten jährlichen mehr als 4. millionen gewinnen.

Hierauf nun ist leicht abzunehmhen, was Euer Kays. May. bey solcher introduction für nutzen schöpfen khönten, indenen mit einem einzigen guethen transport von 8 oder 10 tagen man zu Port ein derley guetes-Capital haben khönte, forderist ietzo zu fridens zeithen, wo allein die Meerrauben aus Africa im Zaunb zu halten seindt; welches gar leicht ins werckh gesetzet werden khönte, wan denen Raguseern erlaubt sein würde, auf die von denen kauffleuthen

selbsten machenden schiffen Euer Kays. May. wappen od Fahnen auffsterkhen zu dörffen.

Fünffkirchen wäre der comodiste orth, sowohl weillen es nicht weit von der Donau gelegen, als weillen aldorth wohlfeill zu zehren, dise Manufacturn einzurichten; undt übersteigen die aus Türkhey nehmende wahren in dem valor sehr weith die jehnige, welche dagegen aus Euer Kays. May. Landten hinein gebracht werden; also zwar, das die frembde kauffleuthe sehr considerable Summen geldts auf Smirne zuüberbringen obligieret sein würden, umb die aus denen in Euer Kays. May. Landten susamben gekhlaubten Materialien pearbeithn Manufacturn zuüberkhomben; wobey Euer Kays. My. uNterthanen bey dem Verschleiss nicht allein das Capital, sondern auch noch einen grossen gewinn würden haben khönnen;dahero khombet es auch, das die Engelländer umgeachtet der grossen quantitet allerhandt wohlintuechwerckhs, undt Zinns, welches Sye führen, über das geldt, wasselbige darauss lösen, noch eine grosse Summa geldts, noch mehrers aber die Holländer, undt Franzosen für gedachte Manufacturn verwenden; wobey in specie die Holländer den Modum Ihre Thaller mit dem bekhtanten gewinn einzuführen gefunden haben, wornach auch Euer Kays. May. Eine gewisse Sort Münz mit nicht geringem Ihrem Vortheil introduciern khönten.

Zum fahl aber Euer Kays. May. Nicht wolten, oder für deroselben

convenienz zu sein nicht findeten, wegen der wallachey dise Kauffmannschafft Correspondenz mit Asien einzuführen, so würde der übrige traffico mit Türkhey die müehe nicht ertragen, deswegen einen andern tractat aufzurichten. Dan solchen falls, wie Ich schon allerunterthänigist angemerckhet habe, würde nur ein geschäft für wenig Rätzen zu nutzen der Hungarn sein können, undt Euer Kays. May. Ausser der mäuthen, sowohl von denen wahren, als denen Pässen undt Flüssen, item von der transport frachten, wenig nutzen in Ihren ländern schaffen können.

Von Venedig wirdt dermahlen Tuech von woll, dan wahren von seiden undt goldt überbracht, mehrer das commercium darmit mit Türkhey, als mit Euer Kays. May. Landten zu cultifieren; wobey sie auch etwas von gewürz mit verschleissen.

Von Ancona khombet seiden wahr, als da ist Taffett undt gestreifte Atlas, indeme aus disem Port mit derley wahren vill kirchen versehen werden, wie zumahlen auch aus Florenz; als aus welchen orthen die wahren wegen deren zu hohen mäuthen auf die Venetianische porten nicht überbracht werden dörffen, womit die Venetianer den traffico zu impossibilitieren suechen, auf das Ihr seidenwahr allein den abgang in Tüörkhey haben solle, wie dan in Ihren Meerbuesen mit derley wahren beladene schiffe such befinden, welche Sye confiscieren, undt dessen sich die kaufflauth von Ragusa in Specie

genuegsamb zu beschwahren haben.

Aus Pohlen khönte zwar ein grosse quantitet an Vich undt getreydt zuerhollen sein; weillen aber Euer Kays. May. Daran gelegene ländler dermit selbst genueg versehen sindt, als khönnen diese Sorten von disem Königreich auf das Minerale von Bley undt Salz restringieret werden.

Das erstere hievon ist manchemahls zu Euer Kays. May. Nutzen in die bergstätt gebracht worden; das andere aber mit mehr schaden, als nutzen.

Es muess aber eben bey disem letztern eine gewisse modalitet sowohl in der quantitet, als in dem Preyss observeret werden, damit hierin fahls khein gleiches praejudicium, wie das jehnige, erwachse, (wan gemeldet habe) das die Türkhen dem Sibenbürgischen Salzweesen verursachen khönnen; undt in wahrheit thut Pohlen ein grosse paarschafft umb die wein in Hungarn verwenden, ohne das selbiges andere wahren von Consideration dagegen daraus erhebet.

Damit nun der traffico in schwung gebracht werde, muess ein gewises orth determinieret werden, wo ein congluxus sowohl an wahren , als kauffleuthen beschehen khan, gleich wie zu türkhenzethen der gebrauch gewesen, als selbige das von Euer Kays. May. Eroberte Hungarn noch besessen haben; welches auch in Euer Kays. May. Landten durchgehendts zu practicieren wärn.

Die orth undt die Zeith zu disen Hahrmärckhten hanget von der gelegenheit, die wahren sowohl zu landt als zu wasser beybringen zu khönnen, nachgehendts auch das an einem solchen orth leuth undt Vich Subsisteren khönnen.

Wan man also von dem orth deliberieren wirdt, so muess von einem Jahrmarckht bis zu dem andern eine frist unterlauffen, das die wahren von einem zu dem andern orth, undt sodan auf den bestimbten Jahrmarckht überbracht werden khönnen.

Zu Türckhen-Leuthen würden in Össeckh Jährlich 3 grosse märckht gehalten, in welchen ganz Sibenbürgen, wallachey, Servien, Bulgarien, undt Bosnien in der mänge mit wahren aus welschlandt concurrirten; wovon der Reichthumb in Seraglio entsprossen; welches die von welschlandt so sehr verlangte verwechslung an den aus dem türckhischen Reich genohmbenen wachß Vichhauth undt dergleichen wehren gepflogen hat.

Weilen dan ermelte Jahrmärckhte denen umbgelegenen ländern, undt deroselben aerario sehr grossen nutzen bringen, so ist meines erachtens wohl nötig, das, wan die weeg zu landt undt die schiff fahrt eingerichtet wäre, 6 grosse Jahrmärckht in Hungarn, undt 3 andere auf Segedin über die Theyss ein zurichten; undt sovill ich von denen Türckhen abnehmen khönnen, so tragen selbige verlangen, das die

in Össek geweste Jahrmärckht nacher Brod transferieret werden möchten; vor allem aber wäre wegen der Communication zu wasser Razka der gelegniste orth; Es dörffte aber das enge Spatium, so zu frühlings Zeith unter wasser gesetzt werden möchte, undt sovill brükhen, die dahin zukhomben vonnöthen, solches zu effectieren etwo verhindern; derothalben die wahl hierüber vondenen Türckhen zu expiscieren sein wirdet.

Die Mäuthen, als des landtsfürsten Regalien, miessen mit grosser behuethsambkheit, forerist von denen frembden, die Ihre guetter in Euer Kays. May. landten füehren, ein gefordert werden; wessentwegen Vileicht die Türckhen gebrauch, das solche nicht zu hoch taxieret werden, nach zu arthen; die da sagen, das die grosse mäuthen den concursum viller Kauffleuthe verhindern, die leidentliche aber eine grosse anzahl nach sich zieche,,, mithin ein grosser nutzen nicht allein für Euer Kays. May. particularaus den Mäuthen zu schaffen, sondern auch die von denen passagen, undt andern herrührende Regalien merckhlich wachseten; Undt ist nicht leichtlich sich einzubilden, was die Türckhen von denen Kauffleuthen allein von denen passages über die Draa, Sava, undt die Theiss sich für einkhonfften geschaffet haben, des nutzens zu geschweigen, welcher einem landt durch einen grossen traffico verschaffet wirdt.

In Türkhey pfleget man mit allen frembden nationen, mit welchen sie trafficierten, wegen der Mäuthen sich umb so vill, undt sovill pr. cento in einem Orth auf einmahl für das ganze Reiche zu vergleichen; dabey würden die Venetianer zum höchsten taxieret, welche 5., die Engelländer, Holländer, undt Franzosen 3, die Raguseen aber nur 1 ½ oder 2 (wan mich nicht irre), pr. cento von dem valor der wahren bezahlen miessen; Undt auf solche weise sollen zu ein führung eines guethen traffico die Teutsche mit denen Türckhen sich vergleichen.

Bey auf dise vorbeschriebene weise die bezahlung der Mäuthen eingerichtet wurde, so miesste in der wahl des Kauffmanns stehen, dieselbe in den erstern orth bey eingang ein od des andern Reichs in der Haupt Mauth abzulegen, oder wan er will darmit warthen, bis auf das orth, wo er die wahren zu verschleissen verlanget; das Ermelter Kakuffmann iedoch eine recognition über die führende wahren nehmben, undt an den orth, wo Er will, sodan darnach die gebührende Mauth abführen geschicket es aber, das E.[xempli] G.[racia] sogleich anfänglich in Belgrad die mauth bezahlt würde, so ist darüber eine recognition zu nehmhen, undt solche auf der reise an gewissen wenig Orthen gegen bezahlung ethlich weniger äsperl(?) vorzuzeigen, ohne das weithers auf dem valor der wahren gesehen wirdet. Auf dem orth aber, wo sodan die wahren abgelegt werden

wollen, da ist vorgedachte recognition der bezahlten gebühr widerumben gegen erlaag etwelcher asperl in dem Mauth Ambt vorzuweisen; mit der condition iedoch, das er durch das ganze Reich handeln möge, ohne das von derley wahren einiger Kreuzer genohmben werden solle.

Solte nun dise ordnung occasione des mit denen Türkhen anstellenden traffico in Euer Kays. May. landten nicht introducieret werden, so wirdet das ganze werckh erligen bleiben, undt Euer Kays. May. werden den vortheil, welchen Sye ietzo haben, andern in die händte spihlen; allermassen die Türkhen ohne dene grosse apprehension wegen der ein Euer Kays. May. landten so oft einforderenden mäuthen haben.

Ich unterstehe mich zwar nicht, Euer Kays. May. tribunalien disfalls Maass, oder ordnung vorzuschreiben, sondern thue dises allein allerunterthänigist erindern, was unfahlbahr geschehen wirdt, wan die Mauth exactionen nicht auf die weise uniformieret werden solten, gleichwie es andere nationen in Europa practicieren, die da denen andern in diser materia eine regul setzen khönnen.

Die Überfuhren zu wasser, undt die passagen über grössere brücken (zu deren unterhaltung eine auslag erfordert worden) seindt von denen besten Jährlichen einkhomben aus Hungarn zu Türkhen-Zeithen gewesen; zu welchen man die ertragnuss von der fischerey

genohmben, undt darmit die Türckhl. Guarnisonen vormahls richtig bezahlet hat; Es wurden aber dise beede ein khonfften von des Landtes Tefftart Jährlich gegen einem gewissen preiss andern (die sich Mino nenneten) vermiethet, die allzeith an denen passagen selbsten gewohnet, undt bey lebensstraff über die Ihnen ausgezeichnete Tax (umb welche mich informiere) weder von Vich, noch luthen das geringste nehmten dörfen.

Der Tefftart in Bosnien hat Mich albereith gefraget, wie auf denen passagen Zwischen beeden Reichen die taxen einzurichten, forderist an der Sava, sowohl respectu Euer Kays. May. königreich Croaten, als dem Königreich Bosnien.

Ich bathe selbigen hierauf, ohne mich in eine verfänglichkeith einzulassen, das er disfalls sein meinung eröffnen möchte; die dahin ausgefallen, das Euer Kays. May. entweders das geldt von denen jehnigen, welche aus Sclavonien in Bosnien khomben, nehmten hingegen der Sultan dein gebihr von denen aus Bosnien in Sclavonien wanderenden Ziechen, oder das beede Reiche, ieglicher Theill die halffte von dem Jehnigen nehmten solle, was vor disem Krieg der Porten allein bezahlet worden.

Wan aber beede Theill ein solches totum nehmten wolten, so wäre es nicht allein wid(er) die billigkeit, sondern auch dem traffico gänzlich hinderlich; Undt mit disen discours exaggerierte er den allzugrossen

rigor in denen mäuthen, welcher in Euer Kays. May. landten practicieret würde; Ich aber fand hiebey, das dise proposition nicht gar verwerfflich sein khönne.

Die einkhonfften von denen passagen, als da seindt von pferdten, leuthen, wägen, undt dergleichen auf die weise zu behaubten, wie es zu Türckhen-Zeithen genohmben worden, galube ich mit guethe ordnung zu erhalten, sonderlich an die Sava, wo der allgemeine gebrauch accordieret worden; undt zwar auf die weise, wie es die Türkhen verparkhet gahabt, das, gleichwie in dem tractat zwischen der Sava, Bossut, undt der Unna gesaget wirdt, das es ein nutzen von 20. bis m/24. thaller ausgetragen; also ist hingegen solches ietzo, da Bosnien depopulieret, sich hart auf dies ertragnus mehr zu verlassen.

Capitulum Quartum

Ein dergleichen introduction, wordurch nicht allein Euer Kays. May. aerario ein grosser beytrag geschache, deroselben unterthanen auch guethen profit machte, zu forderist aber Ihre eigene reputation dabey versirte, mag wohl eine gelosie bey denen verursachen, welche da sehen, das Euer Kays. May. ein so grossen profit für sich, undt die Jehnige, welche zusagen für neutral zu halten, haben.

Die Türckhen seuffzen das Commercium in Seraglio, unter dem

Speciosen praetext, als ob sie einen grossen vorthail Euer Kays. May. landten vorschliegen, zu introducieren, geschicht aber allein aus eigenem nutzen, die grosse miserien daselbst in Bosnien zu übertragen, undt hingegen den ruin von Seraglio auf Euer Kays. May. Meerporten abzuschieben; so zum öfftere mit nicht geringem vorthail der Venetianer, die Ihre Ufer continuierlich versehen haben wurden, geschehen miesste; zumahlen alle in Seraglio anlangende wahren khein besser port, als Spaltro, Sebenicko, Zara usw. haben können.

Bosnien führet zur auswechslung khein wahren, weniger hat es die population, worunter eine verwendung zu machen, wohl aber gewinnet es, sich zu erhollen, das beneficium von denen frachtgen der durch dasiges landt aus Hungarn in grosser mänge zuüberbringen khombenden wahren, dependieret iedoch von Euer Kays. May. willkhür, deren passierung zu gestatten.

Bey diesen 2. Extremitaten, das ist entweders denen Türckhen den nutzen nicht zu gestatten, oder das Euer Kays. May. kMeerporten nicht also, wie es dero Interesse wohl erfordert, versehen gelassen werden sollen, seindt 2. mittel zur remedierung verhandten; eines deren ist dem Meerport zu Carlopago in den alten glückhseeligen stand zu setzen, undt zu solchem ende den Paass der wahren von Brod zergweiss Bosnien durch Bagnalucca bis auf die Confinen von

Licca zu accordieren.

Der andere medius terminus ist, denen Türkhen den nutzen zu zeigen, welchen ein grosser theill von Herzogovina undt Bosnien selbst, mittelst des Commercii von Smirne mit denen Raguseern bis auf Razka an der Sava haben khönte.

Wan aber diser Vorschlag nicht angehen solte, als wordurch der ansehnlichste nutzen mit einfuehrung frembder wahren zu denen Manufacture gemacht werden khönnte, so wären die Türkhen auch in andere nicht an zuhören, sondern durch die projectierte weeg von Baya, die aus Sibenbürgen, wallachey undt Moldau bringende wahren directe nacher Buccari zu befördern; anbey auch nicht wohl zuglauben, das die Türkhen die einfuehr des wachss in Sibenbürgen den wallachen undt Moldauern verbeithen würden; zumahlen derley verbott fuillen Ursachen willen insonderheit wegen der guethen gelegenheiten zu wasser undt landte, dasselbe transportieren zu khönnen, kheinen effect habern wurde; da man noch darzur auf dem Meer in der näche des termini ad quem nacher Venedig undt Ancona innerhalb 24 Stundten fahren khan; undt dises ist die arth undt weiss, nach welcher der tractat mit der Porten circa des traffico zu Euer Kays. May. landten undt aerarii nutzen einzurichten sein wirdet.

Endtlichen ist hierauss abzunehmhen, das der Venetianer Meerporten depopuliret bleiben werden, undt das sie Ihren grössen nutzen vor

disem Krieg von dem wachß undt Vich gemacht haben, mithin wohl glaublich, das dieselbe den traffico nacher Seraglio zu bringen, bey denen Türkhen auf alle weiß sich bemüehen werden; als wovon ihre Meerporten den alten nutzen widerumben erhollen khönnten; Sye Venetianer hingegen auch kheine müehe Spahren werden, zu verhindern, das Euer Kays. May. Meerporten das jehnige praestieren, was Sye sonst wohl zuthun vermögten.

Den ausgang deren wahren aus Euer Kays. May. Meerporten zu verhindern, wirdet Ihnen schwähr fallen, indeme Sye dardurch das Ihnen sehr einträgliche commercium an wachs, Vich, undt häuthen verlichen möchten.

Den terminum ad quem Smirne nemblichen belangend, so grossen theils das Sistema des traffico in Levante ändert, solcher wirdet zu forderist die Engelländer, dan die Holländer, undt Franzosen zuwider haben; alswelche die von Ihnen sonst aus Asien zu Ihren Manufacturn gebrachte Materialien Ihnen aus händten gerissen werden sehen miessen; die Sye sowohl in Euer. Kays. May. Als deren Türkhen landten eingeführet, undt so grossen nutzen darmit gemacht haben, als ietzo Euer Kays. May. Von denen wahren selbstn mit eingern Unkhosten haben? Undt mit denen Manufacturn Türkhey, undt Teutschlandt mit ganz leichtem transport versehen khönnen.

Undt als noch Ao. 691. In Constantinopel gewesen, habe Ich wohl gemerkhet, das Ermelten nationen die einfüehr durch Sibenbürgen, undt wallachey gewisser zimblisch guether Igluer Tüecher nicht gefallen, indeme sie geforchten, das Ihnen hierdurch mit der Zeith ein schädlicher eintrag geschehen möchte.

Dis alles erzehle Ich nach meinem wenigen verstandt, undt der sowohl von Turkey, als Euer Kays. May. Conquisten habenden praxin; Sye geruehen also ein solches Sistema daraus zuerwählen, gleichwie es Euer Kays. May. eigene undt deroselben Unterthanen convenienz erfordert. Undt weillen Euer Kays. May. solches Ministerium, undt Hoff Cammer in sechen bessere information dan Ich haben, als werden dieselbe auch dem Graffen von Ötting die nöthige instruction aufzusetzenwissen, welcher als ein vernünftiger Minister dise tractaten also einzurichten ungezweifft sich befleissen wirdet, gleich wie es Euer Kays. May. nutzen, undt beeder Reichen Unterthanen sicherheit erfordern wirdt; zu solchem ende wurde man sich der Jüngst von denen Franzosen aufgerichten tractaten nicht unnutzlich bedienen khönnen; welche Ich mit andern zur sache dienlichen schrifftten dem Graffen Gundakher von Stahremberg übergeben habe; In dem übrigen aber winsche allerunterthänigist, das diser Euer Kays. May. vorgeschlagene traffico zu glücklichem Success auch deroselben allerhöchsten Interesse beförderung

ausschlagen möge; Mihr aber bitte nicht in Ungnaden zu vermerkhen, das bey denen Gränitz occupationen Euer Kays. May. allergnädigste befehlch hierin fahls nicht besser vollziehen khönnen; zumahlen dieselbe ohne deme allergnädigst erachten werden, das dises ein werckh ist, so in meine Sphaeram nicht einlauffet, sondern das, was unternohmben habe, von mir durch vill notizen zusambengeklaubet worden, undt allein Euer Kays. May. zu allerunterthänigisten Ehren, undt höchsten sowohl eigenen, als deren anreinenden Potentaten Interesse geschechen undt zu papier gesetzet worden.

Luigi Ferd. Marsigli

V. Information

Wie die Posten in denen neuen Conquisten auf denen Confinen zum fuegligsten eingerichtet werden könnten.

Nachdeme auf Verordnung Euer Königl. Mayes. Cammerern, und obristen Reichs-Hoff wie auch in dero Erbkönigreich und Landten General Erbpostmeistern, Carl Joseph des Keys. Köni. Reichsgraffen von Baar u. beede Postmeister, zu Carlstatt, und Agram sich bey mir darumten angegeben, das weilen auf meine allerunterthänigste relation befolgen worden, eine beeder Reichs-Confinen nicht weithe Communication Zwischen denen Königreichen Slavonien nemblichen, und Croaten einzurichten, ich bedeithen Postmeistern information geben möchte, wie daraufhin auch die Posten in diesen Landten (: welche von mehr als Hundert Jahren her ausser des nachmbens keine Unterthänigkeit gehabt :) zum fuegligsten eingereicht werden könnten.

Das habe denenselben nachfolgende nachricht ertheillet, damit die sich darnach , und der von ihrer instanz habenden instruction richten können.

Weillen nun dise materia zwischen zweyen Terminos a quo, und ad

quem eingerichtet werden muss, so habe den ersteren in Euer Kais. Mays. Residenzstatt Wienn, dan Ofen und Baja angesezet, von anderen aber bis den dreyfachen Confin, Carlopago, Segnia, Buccari, und Fiume, also als durch Verschidene lineen mittlst deren neu-einrichtenden Posten, und einen leichten Comercio der Donau-Strohm mit denen Euer Kays. Mays. bottmessigkeit unterworffenen Meer-Ufern connectieret werden kan; Wie aber dise lineen deren terminorum a quo usque ad quem eingerichtet sein sollen, Zeigt die beyligende Mappa N. 1. mit mehrern;

die erstere linea a termino a quo solle von Wienn usque ad terminum ad quem zu Swonigrad sein, welches da der leztere den dreyfachen Confin zum negsten gelegener orth ist.

Dise linea nun gehet durch das Erzherzogthums Unterösterreich auf Neustatt, durch Steyrmarcht auf Grätz, Marburg, Petw, in Sclavonien auf Agram, und durch Croaten auf Carlstatt, Sgrad, Jesseniza, Stariberusig, Graschacz, und Swonigrad, von tSariberusig aber können seithen Posten auf Segnia, Buccari, und Fiume, als die Vornembste von Euer Kays. Mays. in Croaten und Dalmatien an den Adriatischen Meerufern gelegene orth eingerichtet werden; die andere beede termini a quo usque ad quem von Ofen, und Baja continuieren durch das Königreich Hungarn bis auf den Drau-Fluss

ungefähr geradt bey Sigeth, von dar kombet man linea recta durch Sclavonien über den wege Claudio auch Murlavia, und weiters durch die moräst der Lonzkopolia ein Kanonschuss unterhalb Sissek, alwo die Sava zu passieren und durch Croaten auf den Fluss Glina geradt bey Berchizervina der weege Zunemben, mithin soforth zwischen der Glina, und Corana, da man linchher Seits den berge Petragora liegen lasset, bis auf Sgrad, Sluin, Jesseniza, und Perowig zu kontinuiren, alwo schon gedachter massen auf die Meer Ufer die seithen Posten einzurichten sint.

Von Vorgedachten beeden zweiten terminio a quo von Ofen nemblichen, und Baja henget man die Communication von dem Centro des Königreichs Hungarn auch ein ganz kurze manier mit dem Meer zusamben, das ist erstlich Oberhungarn, andertens partes Regni Hungariae, mit denen Fürstenthübere Sibenbürgen, Moldau, und Wallachey, von wannen die weege sowohl zu wasser, als zu Lnadt, zu nuzen deren mit wachs, und rindt-Viech handlenden Lands Inwohnere zupracticieren angefangen werden müssen. Von Sissek fanget urch die Lonskopolia und Muslavia die neue Communication anderen Zwischen der Una, und Culpa gelegenen Conquisten mit dem Königreich Sclavonien durch die ermelte Lonskopolia, Murlavia, Croliova, Gradisca, Brod, und Ossek.

Dem zu Carlstatt bestelten Postmeistern habe den Districht von

Sissek bis auf Prosig, und Swonigrad zu recognoscieren vorgeschlagen, da Er sehen solle, wie die Posten darinnen ordentlich einzutheillen; zumahlen Er von mir schon genuessamte information bekommen;

Dem Postmeister zu Agram aber ist der District benennet worden, Ungefehr von Sissek durch die Lonskopolia, über den berg Claudio, dan die Draa geradt bey Sigeth;

Item von gedachten Sissek durch die Lonskopolia auf Muslovina, Craliova, und Gradisca, nicht weniger von Sissek auf Costanitza, und Novi, oder den innigen orth, welcher für den lezten Confin determinieret worden wirdt; dises heilsambe werkh zu effectuiren, erwindet es allein in anlegung einiger fliegenden und geschlagenen Brückhen.

Von denen ersteren müssen zwey über die Sava sein, eine nemblichen in der gegend von Agram wegen der strassen ins Erzherzogthumb Österreich; die andere aber ein Canonschuss unterhalb Sissek. Dan ein andere über die Draa ungefehr gerath gegen Sigeth, alwo das orth eigentlich nicht benennen kan.

Die geschlagenen Brücken werden zum mehristen zwischen Sissek, Muslavina und von der gegen Craliova, und Gradisca vonnöten sein. Wie dan zu meinem Vorjährigen marche von gedachten lezten Posto bis Brod ganz neue brückhen angelegt gewesen, nicht weniger auch

auf mein Verordnung jüngsthin in denen von mir beschribenen orton zwischen der Una, Culpa, ein gleiches mit einer sonderlichen punctualität durch die Wallachei geschehen.

Die fliegende brücken unweith Sissek, hat das Löbl. Capitul in Agram auch arth und weise – wie es verlanget werden wirdt –, auf sein Uncosten machen zulassen sich erbotten, doch dass ihnen der nuzen davon – welcher nicht klein sein werde –, auch gelassen werden solle.

Gleich wie aber ernalten Capitul ich solches nicht zurheissen können, so habe selbiges nachen Hoffe verwiesen; dabey aber fallet zu höchsten präjudiz, dass die anlegung sothannen brückhen indessen verschoben bleiben muss, wie den auch die zwischen denen Croaten, und von Varasdiner generalat gegende Strittigkeiten zu determinieren nicht zuzulassen, wenn die in den gaznzen tractu von Muslavina bis auch Crolioiva die brückhen zu machen oblie; zumahlen, wan es Eurer Kays. Mays. Nicht expresse befelchen, meinen Verordnungen nicht nachgelebt werden wlürde, ich auch ein oder den aneren Theil in feinem recht nicht zu prejudiciren verlange.

Auch die Uncosten, so hierzu erfordert werden, ist gar nicht zu reflechtieren, zumahlen holz genueg vorhanden, und die Unterthanen zur bewüchtung willig seint, also das in fünfzehen bis zwanzig Tügen aber brückhen verferthiget: die weege eingerichtet und mithin

die Communication des traffico practicabl gemacht werden könnte;
Die einsetzung deren Postmeistern betreffend, ist allein ein tauglicher
bey Sissek, und zu Stariberosig in der Licca zu bestellen, welche eine
besoldung praetendiern werden, alle die übrige können ohne
aggravio Euer Kys. May. aerarii gehalten werden, wan disen neuen
Postmeister so entweders Wallchen, oder andere Natioonalisten sein
werden, nur das bishero genossene terrain gelassen, auch ihre Heuser
Salve Quardie gegeben, und die von denen gräniz-diensten
freygelassen werden; Auf solche weise werde man zechen für ainem
haben können, allermassen als anfangs gedachte zwey Postmeisters
bey mir angelanget, schon vill concurrieret sind, das Euer Kays. May.
auf diese meine allerunterthänigsnigste relation, und was beeden
Postmeistern noch weiters hinnachzusetzen vorfallen wirdt, in wenig
wochen dise Post-einrichtung ins werckh gesezter haben –
einfolglich mittelst deren Posten eine conjunction von Swonigrad in
ober-Kroaten bis auf Cronstatt in Sibenbürgen überkomben könnten;
wordurch Euer Kays. May. Unterthanen höchstens beglücket: sie sich
selbsten aber ein Unsterbliche glori machen werden.

Luigi Ferd[inando] Marsigli

Tartalomjegyzék

Prológus.....	
A közölt térképek és dokumentumok szerzői.....	
Csillagászati észlelések Magyarországon.....	
Budán.....	
Baján.....	
A Duna és a Dráva torkolatánál.....	
Szegeden.....	
A Titel melletti katonai táborban.....	
Szolnokon.....	
Egerben.....	
Budán, másodízben.....	
A Csillagászati napló ábrái.....	
Állócsillag- és napmagasság-észlelések.....	
Az állócsillagok delelési magasságai.....	
A bolygók egymás közötti és az állócsillagok közötti konfigurációi.....	
Hold-észlelések.....	
A Jupiter és Holdjainak észlelései.....	
Két birodalom határán.....	
A török háborút lezáró karlócai béke, 1699.....	
A határkijelölés.....	
Müller térképes naplója.....	
Ábrák a Térképes naplóból.....	
A Napló szöveges része.....	
Határtérképek.....	
A térképek, mint a határtárgyalások dokumentumai.....	
A határtérkép-csoda.....	

A határkijelölés befejezésének dokumentuma.....	
A Legszentebb és a Háromságban Egy Isten nevében.....	
A Dunán inneni határok.....	
I. Szlavónia szerémségi részének határvonala.....	
II. A szávai határszakasz Szlavónia és Bosznia között.....	
III. Una-i határszakasz Horvátországnak a Cis-Monatana, szávai része; és Bosznia között.....	
Azon ok, amely miatt a novi-i szakasz mindeddig kijelöletlen maradt.....	
IV. A hegyeken inneni horvátországi, vagyis a szávai határvonal a Klepala hegytől a Glina és a Glinica folyók találkozásáig.....	
V. A Glinitza [Glinice] és a Glina folyók találkozásától a Corana folyóig.....	
VI. A Corana folyótól a Jessera tóig.....	
VII. A hegyvidéki Horvátország [Croatia Montana] határvonala a Jessera tótól a Popistak hegy csúcsáig.....	
VIII. A hegyeken túli Horvátország [Croatia Transmontana vagyis Maritima] határai.....	
A Dunán túli határok.....	
I. Podolia határától Oláhország széléig futó meggyesi határok.....	
II. Oláhország végső határától a Maros folyóig.....	
III. A Philippe sziklától a Duna és a Tisza találkozásáig.....	
Hódítás békében: kereskedés.....	
Merkantilizmus.....	
Kameralizmus.....	
Marsigli Értekezéséről előljáróban.....	
Általános értekezés a kereskedelemről.....	
Első fejezet: A kereskedelmi utak kiindulási és végpontjai.....	
Második fejezet: A zökkenőmentes kereskedés feltételei.....	

Harmadik fejezet: Áruk, amelyekkel kereskedni akarunk.....	
Negyedik fejezet: Milyen konkurrenciaharcra kell számolni	
.....	
A világ első tematikus kereskedelmi térképe.....	
A tematikus térképekről általában.....	
A térkép.....	
A térkép felirata:.....	
Marsigli tanulmánya a postai összeköttetés megteremtéséről.....	
Javaslat új postavonalak létesítésére.....	
Magyarország két korai postatérképe.....	
Müller – Homann-féle postatérkép.....	
Magyarország első, tematikus postatérképe.....	
Epilógus.....	
Függelék.....	
I. Ichnographia Fortalitiorum Limitaneorum.....	
II. Observationes astronomicae.....	
III. In Nomine Sanctissimae, et Individuae Trinitatis.....	
IV. Allgemeiner Discurs über den Traffico.....	
V. Information.....	